

Kayıp Şahıslar Üzerine Tarihsel Düşünme: Öğretmen Kitabı

3. Kayıp Şahıslar Derken Ne Demek İstiyoruz? Farklı Ülkelerde Yaşananlar ve Yaklaşımlar

Başlık: Kayıp Şahıslar Üzerine Tarihsel Düşünme: Öğretmen Kitabı

ISBN: 978-9963-703-21-0

Yazarlar:

Dr. Arthur Chapman
Lukas Perikleous
Dr. Christalla Yakinthou
Rana Zincir Celal

Editoryal Danışman:

Dr. Arthur Chapman

Proje Kordinatörü:

Rana Zincir Celal

AHDR Araştırma Ortakları:

Danae Psilla
Duygu Üstündağ
Stephanie Young

Çevirmen:

Bahar Taşeli

Türkçe Editörleri:

Alev Tuğberk
Hakan Karahasan

Bilgi için:

Tarihsel Diyalog ve Araştırma Derneği (AHDR)

Elektronik posta adresi: ahdr.mide@ahdr.info

Web sitesi: <http://www.ahdr.info>

óμιλος ιστορικού διαλόγου
και έρευνας **association**
for historical dialogue
and research tarihsel
diyalog ve araştırma derneği

AHDR, merkezi Kıbrıs'ta bulunan, misyonu kamuoyunda ve özellikle çocuklar, gençler ve eğitimciler arasında ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi görüş, etnik ve sosyal köken, statü farkı gözetmeksizin, eşitliğe ve düşüncelerin paylaşılmasına saygı çerçevesinde, farklı yetenek düzeylerindeki bireylere öğrenme olanakları sağlayarak tarihsel anlayışın gelişmesine katkıda bulunmak olan kültürlerarası bir sivil toplum örgütüdür. AHDR misyonunu gerçekleştirirken, Uluslararası İnsan Hakları Bildirgesi, Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Sözleşmesi, UNESCO eğitim amaçları, Avrupa Konseyi'nin tarih eğitimine ilişkin tavsiyelerini gözönünde bulundurur. Araştırma ve araştırma bulgularının yayımlanması, politika önerileri geliştirme, kütüphane ve arşivlerin zenginleştirilmesi, öğretmen eğitimi seminerleri, tartışmalar, konferanslar düzenleme, eğitim materyalleri yayımlama, saha gezileri ve yürüyüşleri düzenleme, kitlelere ulaşım araçları geliştirme, bireyler ve kurumlar arasında yerel, Avrupa ve uluslararası düzeyde sinerji oluşturma AHDR'in aktiviteleri arasında yer almaktadır.

Bu proje UNDP-ACT, Avrupa Birliği ve The Elders'in (<http://www.theElders.org>) sponsorluğu sayesinde hayata geçebilmiştir. ICTJ'in projeye katılımı Avrupa Birliği tarafından desteklenmiştir. *Kıbrıs: Gelecek Arayışında Geçmiş Deşmek* filminin kopyalarının bu eğitim setine dahil edilmesi UNDP-ACT'in finansal desteği sayesinde mümkün olmuştur.

Bildirim: Bu yayında ifade edilen fikirler yazarlara ait olup Birleşmiş Milletler ya da üye devletlerini, UNDP ya da USAID, The Elders, Avrupa Birliği ya da AHDR'in görüşlerini temsil etmez.

Telif hakkı sahipleriyle iletişim kurmak için her türlü çaba gösterilmiş olup, hakları kasıtsız olarak dikkatimizden kaçmış olabilecek herkesten özür diler ve hataların veya eksikliklerin giderilmesi için elimizden geleni yapmaya hazır olduğumuzu belirtiriz.

© UNDP-ACT 2012

Tüm hakları saklıdır.
Kıbrıs'ta üretilmiştir.

Tasarım: GRA.DES www.gra-des.com

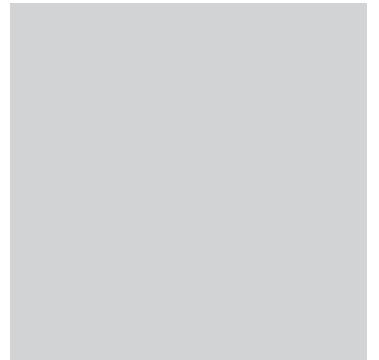
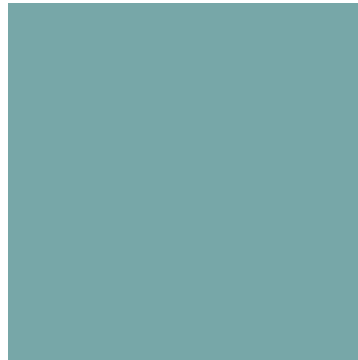
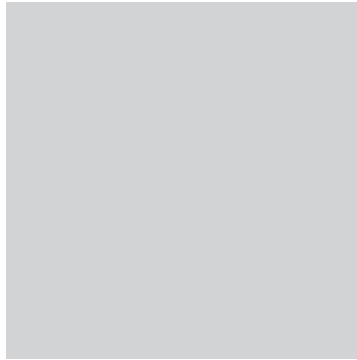
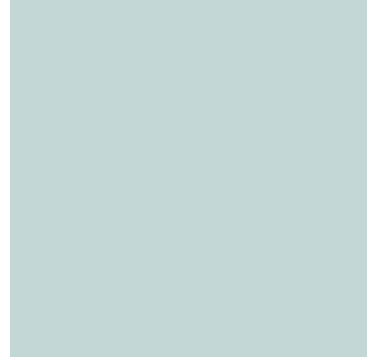
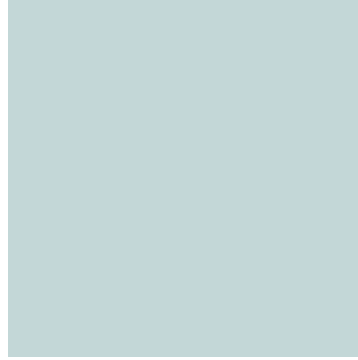
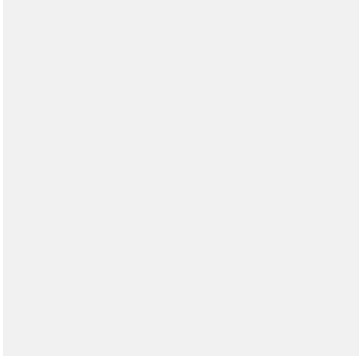
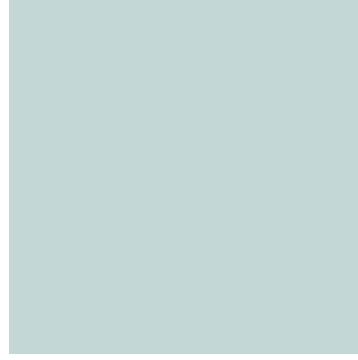
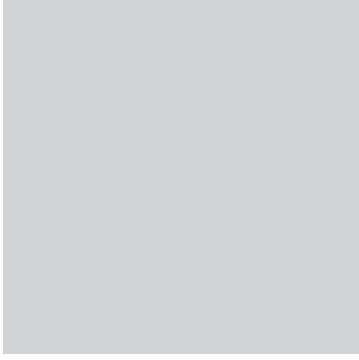
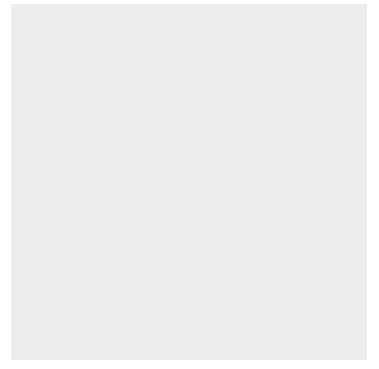
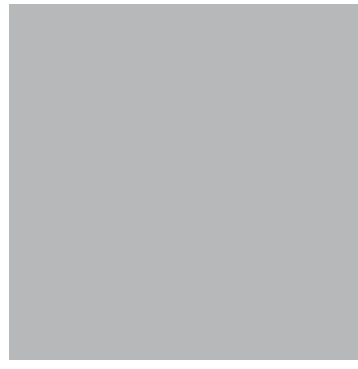
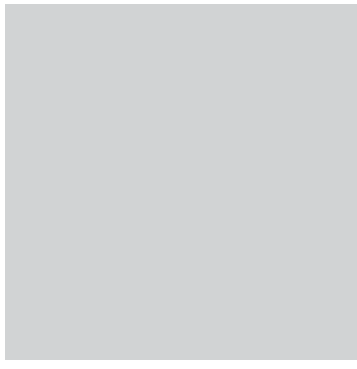
Kapak sayfası fotoğrafları: Kayıp Şahıslar Komitesi, Sevgül Uludağ, Jeff Moore/The Elders, Şehit Aileleri ve Malül Gaziler Derneği ve Beyan Edilmemiş Esirler ve Kayıp Yakınları Örgütü'nün izinleriyle.
Basım: Kailas Printers and Lithographers Ltd, Lefkoşa, Kıbrıs.

Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi (ICTJ)

Web sitesi: <http://www.ictj.org>

ICTJ | 10 years

Uluslararası Geçiş Adaleti Merkezi (ICTJ) geçiş adaleti alanında çalışmalar yapan ve kar amacı gütmeyen bir kuruluştur. ICTJ geçiş dönemindeki toplumların, geçmişte yaşanan büyük ölçekli insan hakları ihlalleriyle yüzleşmelerine ve insan haklarının güvencesi olarak devlet kurumlarına toplumsal güven inşa edilmesine yardım etmeye çalışır. ICTJ, kitlesel şiddet ve baskı dönemlerinin ardından, gerçeğin ortaya çıkarılması, hesap verme ve geçmiş ihlallerin tazmin edilmesi için çareler arayan kurumlara ve sivil toplum örgütlerine – toplumlarında fark yaratan ve değişimi şekillendiren kişiler yardım eder. Bu amaçla ICTJ, teknik uzmanlık ve geçiş dönemi adaletinde dünya çapında başka benzeri deneyimlerle ilgili bilgi sağlar.

Kayıp Şahıslar Üzerine Tarihsel Düşünme: Öğretmen Kitabı

3. Kayıp Şahıslar Derken Ne Demek İstiyoruz? Farklı Ülkelerde Yaşananlar ve Yaklaşımlar

İçindekiler

1. Giriş

2. Tarihsel Düşünmenin Geliştirilmesi: Kuram ve Araştırma

- 2.1 Tarihin eğitimdeki yeri
 - 2.1.1 Tarih eğitiminde amaçlar ve hedefler
 - 2.1.1.1 Tarih neden öğretilir?
 - 2.1.1.2 Tarihin eğitime katkısı
 - 2.1.2 Tarih eğitiminde uluslararası tartışmalar
- 2.2 Öğrencilerin tarihsel düşünme biçimleri üzerine araştırmalar
- 2.3 Tarihsel düşüncenin geliştirilmesi
 - 2.3.1 Geçmişte neler oldu? Öğrencilerin özel bilgilerinin geliştirilmesi
 - 2.3.2 Geçmiş nasıl biliriz / öğreniriz? Öğrencilerin tarihi bir disiplin olarak anlamalarının geliştirilmesi
 - 2.3.3 Tarih ve toplumsal bellek
 - 2.3.4 Tarih ders kitapları
 - 2.3.5 Hassas ve tartışmalı tarihin öğretilmesi

3. Kayıp Şahıslar Derken Ne Demek İstiyoruz? Farklı Ülkelerde Yaşananlar ve Yaklaşımlar

s. 4

- 3.1 Farklı ülkelerde yaşananlar ve yaklaşımlar s. 5
 - 3.1.1 Kayıp şahıslar derken ne demek istiyoruz? s. 5
 - 3.1.2 Kayıp şahıslar sorununun yaşandığı farklı ülkelere bakış s. 6
 - 3.1.3 Zorla kaybetmeler neden yaşanır? s. 8
 - 3.1.4 Kayıp ve kaybedilmiş şahıslar sorunu nerelerde yaşandı? s. 9
 - 3.1.5 Aileler üzerindeki etkiler s. 10
 - 3.1.6 Kayıp şahısların izini sürebilme noktasına nasıl gelindi? s. 11
- 3.2 Guatemala deneyimi s. 22
- 3.3 Eski Yugoslavya deneyimi s. 32
- 3.4 İspanya deneyimi s. 42
- 3.5 Fas deneyimi s. 49

4. Kıbrıs'ta Kayıp Şahıslar

5. Kıbrıs'ta Kayıp Şahıslar Nasıl Anılmalı? Ders Planları ve Mantıksal Temel

- 5.1 Özet
- 5.2 Mantıksal temel
 - 5.2.1 Amaçlanan öğrenme amaçları
 - 5.2.2 Araştırma için kavramsal temel

Ünite 1: Zorlu geçmişlerle baş etmek. Dünyanın çeşitli ülkelerinde kayıp şahıslar sorununa nasıl yaklaşıldı?

Ünite 2: Kıbrıs'ta kayıp şahıslar

Ünite 3: Kıbrıs'ta kayıp şahıslar sorunuyla ilgili zaman içinde neden farklı yaklaşımlar ortaya çıktı?

Ünite 4: Tarih ve bellek

Ünite 5: Kıbrıs'taki kayıp şahıslar nasıl anılmalı?

6. Kaynaklar

- 6.1 Kaynakça
- 6.2 Kaynaklar CD'si:
 - a) 1-5 arası ünitelerdeki eğitim aktiviteleriyle birlikte kullanılmak üzere tasarlanmış aktivite sayfaları;
 - b) Kıbrıs: Gelecek Arayışında Geçmiş Deşmek, Elders belgesel filmiyle birlikte kullanılmak üzere bir tartışma kılavuzu;
 - c) Kayıp Şahıslar Üzerine Tarihsel Düşünme: Öğretmen Kılavuzu'nun tüm bölümlerinin elektronik versiyonu
- 6.3 Kıbrıs: Gelecek Arayışında Geçmiş Deşmek, Elders yapımı belgesel film (Yunanca ve Türkçe altyazılı DVD)
- 6.4 Gelecek için Kazmak, Kıbrıs Kayıp Şahıslar Komitesi belgesel filmi (Yunanca ve Türkçe altyazılı DVD)

3. Kayıp Şahıslar Derken Ne Demek İstiyoruz? Farklı Ülkelerde Yaşananlar ve Yaklaşımlar

Bu bölüm kapsamında irdedeceğimiz konular şunlardır:

- Kayıp kişiler ve zorla kaybetmenin ne demek olduğu,
- Zorla kaybetmenin nedenleri, siyasi bir baskı olarak neden ve nasıl kullanıldıkları,
- Kayıplar ve zorla kaybetme olaylarının nerelerde yaşandığı ve konuya ne tür uluslararası yaklaşımlar bulunduğu,
- Kayıpların aileler üzerindeki etkileri;
- Kayıplar konusunda bir takım önemli gelişmeler, özellikle:
 - Cenevre Konvansiyonu ve Nürnberg Duruşmaları'nın rolü;
 - DNA yöntemiyle kimlik belirlemenin ortaya çıkması ve bunun insan hakları için kullanılması;
 - Hakikat komisyonlarının oluşturulması ve Güney Afrika'da yaşananların etkileri;
 - Adli antropoloji ve adli arkeolojinin insan hakları için kullanılması;
 - Sivil toplumun çalışmaları;
 - Uluslararası Kayıplar günü;
 - 2006'da imzalanan "Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına dair Uluslararası Sözleşme";
 - Birleşmiş Milletler Zorla Kaybedilmeler Çalışma Grubu ile Zorla Kaybedilme Komitesi'nin kurulması;
 - İnsan hakları ve hukukunun konuya yaklaşımları.

Çoğu kez kaybedilen kişiler hemen öldürülür, ancak eşleri, çocukları ya da anne babaları yıllar boyunca stres içinde müthiş acılar çekerek, umut ve umutsuzluk arasında parçalanmış olarak yaşamaya devam ederler. İşte, bu nedenle, geride kalan kayıp yakınlarının da zorla kaybetme eylemlerinin kurbanları olarak sayılmaları gerekmektedir (Pourgourides, 2005, paragraf 3).

Çatışmaların en kötü sonucu kaybedilen yaşamlar ve bunun toplumda yarattığı yıkımdır. Pek çok çatışma durumunda, kaybolan ve akıbeti hiçbir zaman öğrenilememiş kişilerin nerede olduklarının bilinmezliği derin ve sessiz bir trajediye neden olmaktadır. Bazı yerlerde, örneğin Kongo'da, kayıp kişiler ailelerinden koparılan çocuklar olabilir. Irak, Çeçenistan, ya da eski Yugoslavya gibi yerlerde ise, bu kayıplar yakalanıp öldürülmüş ve toplu mezarlara gömülmüş kişiler olabilirler. Ya da Latin Amerika'da olduğu gibi tutuklanıp, gizli hapisanelerde hücreye atılmış kişiler olabilirler. Bu insanlar, akıbetleri bilinmediği sürece, 'kayıp' kişiler olarak kabul edilir.

3.1 Farklı Ülkelerde Yaşananlar ve Yaklaşımlar

3.1.1 Kayıp kişiler derken ne demek istiyoruz?

Bu eğitim paketinde, insanların kayıp oldukları ya da zorla kaybetmelerin yaşandığı bazı çatışma durumlarına ve bunların yaşandığı yerler üzerinde durulacaktır. Senaryonun sonu hep aynı iken – sevilen bir kişinin akıbetinin bilinmemesi ve kayıpların nerede olduğunun bilinmemesinin ailelerine yaşattığı acılar - 'kayıp' ve 'zorla kaybedilmiş' kişiler arasında hukuksal ve siyasi anlamları bakımından fark vardır. Aşağıda açıklanacak olan bu iki terim arasındaki farkın net olarak anlaşılması önemlidir.

'Kayıp kişiler' ailelerinin kendilerinden haber alamadığı ve güvenilir bir bilgiye dayanarak silahlı bir çatışma sonucunda kayıp olduğu rapor edilen kişilerdir. 'Kayıp kişiler' terimi 'zorla ya da rıza dışı kaybedilme'den farklı ve daha geniş kapsamlıdır (Scovazzi ve Citroni, 2007).

Kayıp kişiler:

- Savaşta esir düşmüş kişiler;
- Savaşırken 'muharebede kaybolmuş' ve çok büyük olasılıkla bu esnada ölmüş kişiler;
- Toplu katliam kurbanları;
- Kaçırılan kişiler;
- Kimliği tespit edilmeden ve kime ait olduğu bilinmeden işaretsiz mezarlara gömülmüş kişiler;
- Yerinden edilmiş ve mülteci olmuş kişiler;
- Doğal afet kurbanları olabilir.

Öte yandan bir suç olarak kabul edilen **zorla kaybetme**, 2006 Birleşmiş Milletler Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına dair Uluslararası Sözleşmesi'nde şöyle tanımlanmıştır:

[Zorla kaybedilme] kişilerin, Devlet adına görev yapan veya Devletin yetkilendirmesi, desteği ve bilgisiyle hareket eden kişiler veya gruplar tarafından tutuklanması, gözaltına alınması, kaçırılması veya başka herhangi bir biçimde özgürlüklerinden yoksun bırakılması; ardından söz konusu kişilerin kendi fillerini reddetmeleri veya kaybolan kişinin nerede ve ne durumda olduğunu gizlemeleri ve sonuçta kayıp kişinin hukukun koruması dışında kalması durumunu ifade etmektedir. (Birleşmiş Milletler Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına dair Uluslararası Sözleşmesi, 2006, madde 2).

Kayıp olmuş bir kişi ile zorla kaybedilmiş bir kişi arasındaki temel fark suçun işlenmesinin ardında yatan amaçla ilgilidir. Zorla kaybetme, insanların yok olmalarını amaçlayan sistematik bir politikanın parçasıdır.

Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Mevzuatı da zorla kaybetme kavramına bir tanım getirmiştir. Uluslararası ceza hukukunu düzenleyen bu tanımda, terime daha geniş bir anlam atfedilmiştir ve bu bakımdan 2006 Sözleşmesi'ndeki tanımdan farklıdır.¹

1. Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Mevzuatı (kısaca Roma Mevzuatı), Uluslararası Ceza Mahkemesi'ni kuran antlaşmaya verilen isimdir. Antlaşma, 17 Temmuz 1998'de kabul edilmiş olup, 1 Temmuz 2002'de yürürlüğe girmiş bulunmaktadır. Roma Mevzuatı, zorla kaybetme teriminin tanımını genişleterek, devlet dışı aktörleri de tanımın içine alır. Buna göre, zorla kaybetme: Hukukun korumasından uzunca bir süre yoksun bırakmak amacıyla kişilerin, bir devlet veya siyasi bir örgüt tarafından ya da bunların yetkilendirmesi, desteklemesi veya göz yummasıyla, yakalanması, göz altına alınması ya da kaçırılması ve sonrasında bu kişilerin özgürlüklerinden yoksun bırakılması ile, nerede ve ne durumda oldukları konusunda bilgi verilmesi talebinin reddedilmesidir. (Roma Mevzuatı, 1998, madde 7, paragraf 2(i)).

3.1.2 Kayıpların yaşandığı farklı ülkelere bakış

Eğitim paketinin bu bölümünde, kayıp kişiler olgusunun dünyanın farklı ülkelerinde nasıl yaşanmış olduğu gözden geçirilecektir. Eğitimciler ve bu eğitim paketinin diğer kullanıcıları hem temel tanım ve terimleri daha iyi kavrama fırsatı bulacaklar, hem de geçtiğimiz otuz yıl içinde dünyanın farklı yerlerinde kayıpların yaşanmasına yol açan çatışma durumları ile ilgili bilgi sahibi olacaklardır. Konunun karmaşıklığı ve çok boyutluluğu göz önünde tutularak, burada sunulan bilgiler konunun insani, siyasal, sosyal ve yasal boyutlarına girişte bir ilk adım olarak görülmelidir.

Sivil toplum aktörlerinin, kayıp aileleri gruplarının, hükümetlerin ve uluslararası aktörler ile örgütlerin kayıp kişiler konusuna yaklaşımları değişik zamanlarda ve değişik toplumlarda farklı olmuştur.² Pek çok kişinin zannettiğinin tersine, zorla kaybetme geçmişe ait bir uygulama olmayıp, sadece dünyanın birkaç bölgesiyle sınırlı değildir. Tüm kıtalarda bu suç ya işlenmiş ya da işlenmektedir. Dünyanın pek çok yerinde insanlar ortadan kaybolmaktadır (Zorla Kaybetmelere Karşı Uluslararası Koalisyon, 2010). Bu eğitim paketi zorla kaybetme ve kayıp kişiler olgularının toplumlara olası etkilerini beş farklı ülke örneğine odaklanarak mercek altına almaktadır. Bu beş ülke şunlardır: **Kıbrıs, eski Yugoslavya, İspanya, Guatemala ve Fas**. Bu örneklerin her biri, bize insanlar kayboldukları zaman bir toplumda neler yaşandığı, ülke insanlarının ve uluslararası toplumun yaklaşımlarıyla devletlerin işlenen bu suçlar karşısında ne tür tutumlar sergilediklerini ve toplumların kayıplara yol açan vahşetin sonuçlarıyla başetmek için ne tür çabalar sarfettikleriyle ilgili farklı bakış açıları sunduklarından dolayı seçilmiştir. Genel anlamda, zorla kaybetme ve kayıp kişiler olaylarını bir arada ele alacağız çünkü temel olarak üzerine yoğunlaşacağımız, bu tür durumların etkileri ve insanların kaybolmalarının ardından aileler ve toplumların karşı karşıya kaldıkları sorunlar olacaktır.

- **Eski Yugoslavya**'nın seçilme nedeni, çeşitli grupların şiddet olaylarına dahil olduğu çatışma durumlarında ortaya çıkabilecek ilerleme ve gerilimleri iyi resmeden bir örnek olmasıdır. Eski Yugoslavya aynı zamanda gerçeklere ulaşma çabasındaki sivil toplum ile kaybetme, cinayet ve etnik temizlik gibi suçları işleyen kişileri cezalandırma için uluslararası hukuki çabalar arasındaki çoğu kez gergin ilişkileri de ortaya koymaktadır. Ayrıca bölgesel olarak hakikati arama çabalarındaki süreç de bir örnektir.
- **İspanya**'nın seçilme nedeni, kayıpların bir jenerasyondan daha önce yaşanmış olması ve ardından geçmişin anılarını ve kayıp olarak kalmış olan insanlara dair resmi hafızayı gömmek için çok net bir toplumsal, hukuksal ve politik 'unutma anlaşması'nın uygulanmış olmasıdır. İspanya'nın, kayıpları bulmak ve geçmişine ait pek çok ölüm ve korkulara sebep olan çatışmayla yüzleşmek için yakın zamanda gösterdiği çabalar, geçmişle yüzleşmenin önemi ve toplumların kayıplarını geçmişleriyle birlikte gömmeye çabalarının neler doğurabileceği tartışmasını olanaklı hale getirmiştir.
- **Guatemala**, reform yaklaşımları ve kayıp kişilerin bulunması ile onlardan geriye kalanların iadesi çabalarına geniş ölçekli toplum katılımı açısından ilginç bir örnektir. Guatemala'da ayrıca, Guatemala Tarihi Aydınlatma Komisyonu'nun tavsiyeleriyle yapılan reformlar ve iyileştirme çabaları arasında büyük bir farklılık mevcuttur. Kurbanların ailelerinin Guatemala'daki yerel mahkemeler ve İspanyol mahkemelerine başvurarak yarattıkları sürekli baskı, polis arşivlerinin ortaya çıkarılmasıyla ikiye katlanmış ve Guatemala soykırımının faillerinin cezalandırılmasında önemli bir katalizör faktör olmuştur. Dolayısıyla, Guatemala, zorla kaybetme olaylarının faillerinin cezalandırılmasına yardımcı olan farklı baskı unsurlarına dikkati çeken başka bir örnektir.
- **Fas** örneği zorla kaybetme siyasetinden muzdarip olmuş toplumlarda neler olduğunu çok daha belirsiz bir şekilde ortaya koymaktadır. Diğer örneklerden farklı olarak, Fas'ta uluslararası adli, antropoloji veya insan hakları uzmanlarından çok az yardım alınmış ve kayıpların bulunması için yapılan kazı çalışmalarını bizzat Fas hükümeti yürütmüştür. Fas, ilerlemenin çok yavaş kaydedildiği, yerel ve uluslararası insan hakları

2. Sivil toplum, toplum yararı için ortak amaçlar ve değerler etrafında bir araya gelmiş gönüllü sosyal aktörler ve kuruluşlar topluluğu olarak tanımlanabilir.

örgütlerinin çalışmaları iletmesi için otoritelere baskı kurmakta büyük güçlükler yaşandığı, işlenen suçlarla ilgili ifadelerin toplanması ya da geçmişle ilgili alternatif anlatıların ifade edilmesini teşvik eden güçlü resmi desteğin çok az olduğu bir örnektir.

Tüm bu örneklerin ortak noktası, sevdiklerine ne olduğunu bilemeyen, aynı anda hem en kötüyü düşünüp hem de en iyiyi umut eden, iki dünya arasında yaşayarak hayatlarını devam ettiren ailelerin tümünün çektiği acılardır. Sevdiklerinin akıbetini öğrenmek gibi temel bir haktan mahrum olan insanlar, hem sevdiklerinin yaşamda olduğu ve yardım beklediği fikriyle matemlerini tutamamakta, hem de ölmüş olabilecekleri ve kimsenin onları gömmemiş olabileceği ihtimali karşısında acı çekmektedirler.

Kayıpların akıbetini bilmek sevenlerinin temel insani hakkıdır. **'Hakikati bilme hakkı'** ailelerin kaybolan sevdiklerinin akıbetini ve nerede olduğunu bilme hakkı olduğu anlamına gelmektedir. Kimileri, örneğin İnter-Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi, bu hakkın kayıp yakınlarına ait olmakla sınırlı olmadığını, aynı zamanda toplum geneline ait bir hak olduğunu savunmaktadır. Bu hak, beraberinde bir toplumun kolektif bilgi verme ve bilgilenme sorumluluğunu da getirmektedir. Devletin kayıp kişilerin akıbetleriyle ilgili bireyleri ve dahası, toplum geneline bilgilendirme zorunluluğu vardır.

Hakikati bilme hakkı, sadece bireysel olarak kurbanlara ya da yakınlarına ve sevdiklerine has bir ne olduğunu öğrenme hakkı değildir. Hakikati bilme hakkı aynı zamanda, tarihe bakılarak yaşananların gelecekte yeniden yaşanmasını engellemek adına, toplumsal bir haktır. Bu, sonuç olarak, Devlet'e bir 'hatırlama görevi' yükler: Saptırmıcılık ya da yadsıma adı altında tarihin saptırılmasına karşı hazırlıklı olmak için çünkü yaptığı zulmün tarihi, bir halkın ulusal mirasının parçasıdır ve o şekilde korunmalıdır. O halde bunlar, bir toplumsal hak olarak hakikati bilme hakkının başlıca hedefleridir (UNCHR, 1997, paragraf 17).

3.1.3 Zorla kaybetmeler neden yaşanır?

Zorla kaybetme olgusu. İnsan hakları ihlallerinin en kötüsüdür. Gerçekten de, zorla kaybetme insan haklarını ayaklar altına alır, insanın var olma, bir kimliği olma hakkını yok sayar. Zorla kaybetme, varlığı yokluğa dönüştürür. Zorla kaybetme, en üst seviye yozlaşmadır, otoritelerin kanun ve düzeni kepezeliğe dönüştürmesine ve örtük suçlar işlemesine olanak veren bir gücü kötüye kullanma durumudur (MacDermot, 1981).

Bir kişiyi 'kaybetme' çok spesifik bir tür dehşet yaratmak için tasarlanmış siyasi bir eylemdir. Kaybetme suçu, muhalefeti ve eleştiriyi susturmaya yönelik olup, iki şekilde karşımıza çıkar: İlk olarak, insanları kaybetme eylemi, suçun hedefi olan muhalif olan ya da kaybetme suçunu işleyen kesimi eleştiren kişileri susturur. İnsanları kaybetmek toplumun daha geniş bir kesiminde korku ve güvensizliğe yol açarak, karşı durabilecek kişileri susturur.

İnsanları kaybetme suçunun kalıcı sonuçları vardır. İnsanları kaybetme sadece kaybedilen kişiye zarar vermek için değil, ailelerine, sevdiklerine, toplumlarına bitmeyen bir kaygı ve korku yaşatmak üzere tasarlanır. Dolayısıyla, ne olup bittiği hakkında bilgi saklamak kaybetme suçunun bir parçasıdır; uzun bir zaman dilimine yayılmış zarar vermek ve failerin adaletten kaçmasını sağlamak amacıyla tasarlanmış bir suçtur.

Zorla kaybetme, demokratik ülkelerde yaşanan silahlı iç çatışma durumlarında veya diktatörlük ya da işgal rejimlerinde olabilmektedir.

Savaş sonrası ortamlarda, siyasi faktörler zorla kaybetme ya da kayıplar konusuna nasıl yaklaşıldığı üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Ailelere ve ilgili gruplara geçmişte yaşanan vahşetin çok fazla su yüzüne çıkarılmasıyla gerçeklerin açıklanmasının hassas barış ya da uzlaşma sürecine zarar vereceği söylenerek, kayıplar konusu, hükümete karşı muhalefeti susturmak için kullanılabilir. Çoğu kez, çatışma durumlarından sonraki geçiş süreçleri iktidarın toptan el değiştirmesiyle sonuçlanmayıp, önceki iktidar sahipleriyle işbirliğine gidilmesi ile mümkün olmaktadır. Bu, suçlara karışmış olanların önemli konumlarda bulunmaya devam etmelerine ve hatta toplumdaki güç sahibi unsurlar tarafından lider olarak görülmeye devam etmelerine olanak sağlamaktadır. Eğer siyasi çıkarlar suçları reddetmeyi ya da geçmişin belli biçimlerini anlatmayı gerektiriyorsa, o zaman, belki kayıplar içinde sadece belli bir grup ön plana çıkarılacak veya süreç tümüyle sürüncemede bırakılacaktır. Siyasi liderlerin desteği olmadan, kayıplardan arda kalanların bulunması için girişim başlatmanın zor olmasının yanı sıra, böyle durumlarda, kayıp aileleri ve kayıpların gömüldükleri yerlerden çıkarılması ve kimliklerinin tespit edilmesi için çalışan kişiler bürokratik engellemeler, otoritelerin arşivleri açmayı reddetmeleri, finansal destek verilmemesi, taciz ve tehdit gibi pek çok açık ya da örtük karşı duruşla karşı karşıya kalırlar.

Ayrıca, farklı gruplarca yapılan vahşet eylemlerine yol açan gruplararası çatışmaların ardından oluşan çatışma sonrası ortamlarda, kaybetme ya da kayıplar konusu, çoğu kez kurban olma ve suç işleme üzerine siyah ve beyaz anlatıları güçlendirmek riskini taşımaktadır. 'Bizim' kayıplarımız ve 'onların' katilleri bazen tüm taraflardaki otoritelerin kazı çalışmalarının başlamasına izin vermeye gönüllü olmalarına engel olur çünkü suç ve masumiyetle ilgili baskın söylemlerle zıtlık riskine girerler. Böyle durumlar son derece karmaşık hale gelir ve çoğu kez ailelerin acısını dindirmekle ilgili insani kaygılar, siyasi ve stratejik manevralar altında kaybolur. Ancak, bu gibi durumlarda, farklı gruplardan vahşet kurbanlarını gün yüzüne çıkarmak, tümü mağdur olmuş farklı toplumlar arasında empati kurulması için son derece güçlü bir araç olabilir.

3.1.4 Kayıplar ve kaybedilmiş kişiler sorunu nerelerde vardır?

Çatışmalarda ya da otoriter rejimlerde insanların kayıp olması veya 'ortadan kaybolmuş' olması yeni bir olgu değildir. Ancak, uluslararası toplumun konuyu ele almaya başlaması görece yenidir. Bunun nedenini aşağıda ele alacağız.

Modern tarihte kaybolma olgusu ilk kez 7 Aralık 1941'de Nazi Almanyası'nda uygulamaya başlanan *Nacht-und-Nebel-Erlass* ('Gece ve Sis kararnamesi') ile 'resmi' hale geldi. Bu kararnamede, Naziler tarafından işgal edilen yerlerde Alman güvenliğine tehdit olarak görülen kişiler gizlice Almanya'ya götürülüp kaybediliyorlardı. 'Arzulanan sindirme etkisini en tepede tutmak için, yetkililerin kurbanların akıbeti hakkında herhangi bir bilgi vermeleri yasaktı' (Pourgourides, 2005). Bu terör tekniği yirmi yıl sonra Latin Amerika'da da kullanıldı.

Vietnam Savaşı'nda (1955-1975) çok fazla sayıda askerin kaybolması ve onları bulma çabaları kayıp kişiler konusunu Batı'nın dikkatine getirdi. Kayıp ve ortadan kaybolmuş kişiler olgusuna uluslararası ilgi esas olarak iki önemli olayın ardından artmaya devam etti: 1970'ler, 1980'ler ve 1990'larda Latin Amerika'da diktatörlüklere karşı verilen mücadelelerde ve ayrıca, 1990'larda eski Yugoslavya'nın çöküşü ve bu esnada 20,000 kişinin kaybolması. 'Zorla kaybetme' (İspanyolca'da '*desaparicion forzada*') terimi ilk olarak Latin Amerikalı sivil toplum örgütleri tarafından kullanıldı. Her iki bölgede, kayıplar ve kayıp yakınlarının haklarını ortaya koyan kanunların geliştirilmesinde itici güç kayıp kişilerin aileleri idi. Pourgourides'in gözlemlediği gibi:

Inter-Amerikan İnsan Hakları Komisyonu ve BM İnsan Hakları Komisyonu 1970'lerde, Şili'deki 11 Eylül 1973 askeri darbesi sırasında yaşananların ardından bu olguyu ele alan ilk uluslararası insan hakları kuruluşları olmuştu (Pourgourides, 2005).

Ne yazık ki, kayıp kişiler ve zorla kaybetme tüm dünyada çatışmaların olduğu yerlerde sıklıkla karşılaşılan bir olgu ve bu suç halâ işlenmeye devam etmekte. Son elli yıl içinde dünyanın tüm bölgelerinde, yetmişden fazla ülkede insanlar devlet eliyle ya da savaşı taraflarca kaçırılmış ya da kaybedilmiştir. Bu ülkelerin bazıları şunlardır:

Afrika: Angola, Fildişi Sahili, Eritre, Etiyopya, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Namibya, Somali, Sudan ve Zimbabve.

Asya ve Pasifik: Doğu Timor, Endonezya, Nepal, Pakistan, Filipinler ve Sri Lanka.

Avrupa: Ermenistan, Azerbaycan, Bosna Hersek, Hırvatistan, Kıbrıs, Eski Yugoslavya, Makedonya Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Gürcistan, Serbistan (Kosova), İspanya ve Türkiye.

Amerika: Arjantin, Şili, Kolombiya, Guatemala, Haiti ve Peru. Daha yakın bir zamanda, Amerika Birleşik Devletleri'nin terörle savaş adına şüphelileri başka ülkelere alıp sorgulama amacıyla Amerika'ya 'getirmesi' de Birleşmiş Milletler Zorla Kaybetmeler Çalışma Grubu tarafından bir zorla kaybetme türü olarak kabul edilmiştir.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika: İran, Irak, Tunus, Kuveyt, Lübnan, Suriye, Cezayir ve Fas.

3.1.5 Aileler üzerindeki etkiler

Üzerime yürüdü, beni tutup yaka paça kamyonun içine attı. Aynı anda kamyon hareket etti. Kamyonda yerde yatıyordum ve Potocari'den Tiska'ya kadar olan yolculuğu hiç hatırlamıyorum... Son on yıldır kocamın ve çocuğumun akıbetini öğrenmeye çalışıyorum. Üzerinden on yıl geçti ve hala çocuğuma ne olduğuyla ilgili hiçbir şey bilmiyorum. Vücudundan tek bir parçayı bile bulabilecek miyim bilmiyorum (Sabaheta Fejzic, Srebrenika- Makul bir Şüphenin Ardında Konferansı, 2005).

Kayıp aileleri halâ doğruyu bilmek istiyorlar, hem halâ umutlarını yitirmemiş olduklarından, hem de belirsizliğe son vermeye ve yas tutma sürecini tamamlamaya duydukları ihtiyaç yüzünden (Batallas, 2010).

Kayıp kişilerin aileleri ömür boyu devam eden bir işkenceye maruzdurlar: Sevdiklerine ne olduğunu bilememek, her zaman kaderleriyle ilgili merak içinde kalmak, hem en iyi için dua etmek, hem de en kötüyü düşünmek ve kayıpları için yas tutamamak. Pek çok kâbus karşısında zorla kaybetme suçu kurbanın, suçlunun ve toplumun bitmeyen sessizliğiyle gerçekten korkunç olur.

Sevdiklerinin kaybolan yakınlarının akıbetini bilmesinin insan hakları hukuku ve uluslararası insani hukuk tarafından tanımlanmış bir hak olduğunu bilmesine rağmen, devletler kayıp yakınlarına gerekli açıklamaları verecek kanuni düzenlemeleri her zaman kabul edip uygulamamıştır. Sevdiklerini kaybetme travmasını yaşamalarının üzerine, kayıp aileleri bir de resmi, pratik ve duygusal zorluklarla başetmek durumunda kalmaktadır. Aileler pek çok kez arafta kalırlar. Hukuki ve idari prosedürler, örneğin yeniden evlenme, çocuk için kimlik kartı başvurusu ve kayıp kişilerin çocuklarının yaşadığı zorluklar, aynı zamanda, kaybolan kişi ailenin geçimini sağlayan esas kişi idiye, ailelerin yaşadığı zorlukların hepsi birden kayıp travmasının parçası olurlar. Miras talep etmek ya da mal mülk tapusu devretmek de pek çok kez mümkün olmayabilmektedir. Guatemala'daki Uluslararası Kızılhaç Komitesi (ICRC) başkanı Carlos Batallas'ın gözlemlediği gibi:

Tüm bu formaliteler, kişi resmi olarak 'kaybolmuşluktan dolayı yoktur' şeklinde sınıflandırılabilse çok daha kolay olabilirdi. Pek çok kez, sırf bu formaliteleri yerine getirebilmek için, aileler kayıp kişiyi ölü olarak kaydettiriyorlar. Ancak bu, çekilen ızdırabı daha da kötüleştirmektedir. Belirsizliğin üstüne, sevdiklerinin varlığını inkâr etmiş olduklarından ötürü suçluluk duyarlar (Batallas, 2010).

Kayıp yakınları çektikleri acı ve strese ek olarak, bir de dışlanma ve sindirmeyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Kaybolmalar çoğu kez kurumsal olduğundan, kurbanların aileleri devletten ve devletin mahkemeler, polis ve hastane gibi kurumlarından yardım görmezler. Üstelik, aileler bazen kendilerini kendi toplumlarından tecrit edilmiş bir halde bulmaktadırlar. Bunun sebebi ise, toplum içerisinde kendilerinin de mağdur olabilecekleri korkusudur.

3.1.6 Kayıp kişilerin izini sürebilme noktasına nasıl gelindi?

Son yıllarda, kayıp kişiler sorununun ele alınmasında oldukça büyük adımlar atılmasını sağlayan bölgesel ve uluslararası seviyede bir dizi gelişme yaşanmıştır. Kuşkusuz, kaybolan kişilerin bulunmasını kolaylaştıran en önemli gelişme, DNA teknolojisinin insan hakları alanında kullanılmaya başlanmasıdır. Bu gelişmenin etkisi muazzam olup, böylece, insanların başına ne geldiği ve nasıl geldiğinin çok daha etkili bir şekilde anlaşılmasına olanak veren adli antropoloji temeli oluşmuştur.

Aynı zamanda, Guatemala, Şili ve Arjantin'de daha önceden yaşanan deneyimler kayıp şahıslar konusunda önemli gelişmelere yol açmıştır. Ayrıca, uluslararası insanlık hukuk alanındaki gelişmeler, devletlerin gerek kurbanlar, gerekse genel olarak topluma karşı olan sorumluluklarını daha belirgin hale getirmiştir. Sivil toplum örgütleri de kayıp kişiler ve ailelerinin deneyimlerinin bilinmesi ve sıkıntılarının giderilmesi konusunda atılması gereken adımlarla ilgili farkındalık yaratılmasına katkıda bulunmaktadır. Her ne kadar, ilerleme kesintisiz olmamakla ve önemli boşluklar bulunmakla birlikte, bu gelişmeler farkındalık, hesap verme zorunluluğu ve sorumluluğun giderek daha fazla kabul gördüğüne işaret etmektedir.

Kayıplar olgusu karşısında farklı tepkiler arasında şunlar sayılabilir: Sivil toplum ve aile birliklerinin tepkileri, bilimsel araştırmalar, hatıralaştırma projeleri, hakikat arama komisyonları, tazmin programları ve yasal tepkiler. Latin Amerika ülkeleri, uzun bir süreye yayılmış sistematik zorla kaybetmenin yıkıcı etkilerini deneyimlemiş olduğundan, bu bölgede aileler, sivil toplum ve yasal yaklaşımlar seviyesinde konuyla yüz yüze gelme ön planda idi. Aşağıda en önemli aşamalara vurgu yapılmaktadır.

• Cenevre Konvansiyonu ve Nürnberg Duruşmaları'nın insan haklarının temelini oluşturmadaki rolü

İkinci Dünya Savaşı'nda yapılan canilikler, özellikle de Yahudi soykırımı, insan haklarının tanınmasına ve bu hakların tanımlanması ve uygulanması için yasaların geliştirilmesinin yolunu açtı (Winter, 2007). 1948'de Birleşmiş Milletler Genel Meclisi, bugünkü insan hakları anlayışının temelini oluşturan ana ilkelerin yer aldığı İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni imzaladı. 1970'lerden bugüne, Birleşmiş Milletler ve birtakım bölgesel ve uluslararası mahkemeler, aşağıda değinilecek olan insanları zorla kaybetmeden ve başka insan hakları ihlallerinden korumak amacıyla hukuksal bir sistem ortaya koymak için çalışmalar yaptı.

İkinci Dünya Savaşı sonrası müttefik devletler, Kontrol Konseyi No:10 olarak bilinen yasaya dayanarak, Nürnberg'de Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi'ni kurdular. Bazı tanınmış uluslararası hukukçular zorla kaybetmenin uluslararası hukukta yeni bir suç olduğunu belirtse de, Nürnberg Mahkemeleri'nin, Nazi rejiminin Gece ve Sis kararnamesi ile ilişkili olarak, zorla kaybetmeyi bir savaş suçu ve insanlığa karşı suç olarak tanımladığını iddia edebiliriz (Finucane, 2010).³

1949 Cenevre Savaş Esirleri Sözleşmesi'ne göre, uluslararası çatışmalarda taraflar, savaş esirlerinin aileleriyle etkili iletişim kurmalarını sağlamakla yükümlüdür. Sözleşme ayrıca, esir alınan askerlerin ailelerine bilgi iletmek amaçlı birimler kurulmasını da zorunlu kılmaktadır (Finucane, 2010). Cenevre Sözleşmesi savaş ve silahlı çatışma durumlarında sözleşmeye imza koyan devletler için geçerlidir.

3. Konuyla ilgili olarak, özellikle Nürnberg Askeri Mahkemesi'nde yargılanan Wilhelm Keitel ve Amerika Birleşik Devletleri, Altstoetter ve diğerleri olarak bilinen Amerika Birleşik Devletleri askeri mahkemesi tarafından yürütülen davalar için bkz. http://www.adl.org/education/dimensions_19/section3/justice.asp

• DNA kimlik belirleme yönteminin keşfi ve insan hakları için kullanılmaya başlanması

DNA belirleme yönteminin insan hakları ve çatışma kurbanlarının kimliklerinin belirlenmesi için kullanılmaya başlanması, kayıp ve kaybedilmiş kişilerin izini sürme çalışmaları yapanlar açısından bir devrim niteliği taşımaktadır. DNA belirleme yöntemi, İngiliz genetik bilimci Sir Alec Jeffreys tarafından 1984'de geliştirilmiş bir yöntemdir. Yöntem ilk kez adli tıpta, İngiltere'de 1988 yılındaki Enderby cinayetleri davasında kullanılmıştı.

Yöntem daha sonra, 1980'li yılların sonlarında toplu mezarlara gömülmüş ya da isimsiz mezarlarda bulunan kimliği belirlenemeyen kişilerin kimliğinin tespit edilmesi için kullanılmaya başlandı. Bundan önce, kazılarda tanınmayan cesetlerin kimliğini belirlemek, kimlik belgeleri ya da askeri işaretlerden elde edilecek bilgilerle sınırlı kalmaktaydı. Ancak, zorla kaybetme vakalarında kurbanın gömülmesinden önce kimliğini belli edebilecek herşey üzerinden çıkarılıp gizli yerlerde saklanabiliyordu. Ayrıca, aileler ve insan hakları savunucusu gruplar için kurbanların saklı gözaltı ya da akıbetleriyle ilgili belgelere ulaşması da çok zordu. Dolayısıyla, aileler tümüyle sevdiklerinin kaybının sorumlusu olan ve bilgi paylaşmak için hiçbir nedeni bulunmayan otoritelerin insafına kalıyorlardı. DNA belirleme teknolojisinin kullanılmaya başlanması, alandaki tüm bu dinamikleri değiştirdi.

Amerikalı antropolog Clyde Snow ve Arjantinli antropolog Mercedes Doretti ile diğer meslektaşlarının Arjantin'de 1970'ler, 1980'ler ve 1990'larda toplu mezarlardan çıkarılan kayıpların kimliklerini belirleme çalışmaları adli antropolojinin gelişimine çok önemli katkı yapmıştır (Newman, t.y.).

DNA teknolojisinin 1990'lar ve 2000'lerde Vietnam Savaşı sırasında kaybolmuş Amerikan askerlerinin bulunması amacıyla kullanılması, insan hakları ve kayıp kişilerin bulunması için DNA ile belirleme yönteminin kabul görmesi ve gelişimine çok büyük katkı yapmıştır (Mydans, 1999). DNA ile belirleme aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma isimsiz mezarlarda bulunan kişilerin kimliklerinin belirlenmesi için kullanılmaktadır (BBC News, 2009).

• Adli antropoloji ve adli arkeolojinin insan hakları alanında kullanımı

Arjantin Adli Antropoloji Takımı'nın belirttiği gibi, 'adli antropoloji, iskelet ya da neredeyse iskeletleşmiş kalıntılarla ilgili yasal konuları çözmek için fiziki antropoloji ve adli tıbbın yöntem ve tekniklerini kullanır' (AFAT, t.y.). Adli antropoloji ayrıca 'hukuksal bağlamlarda geleneksel arkeoloji yöntemlerini' kullanan adli arkeolojiden de yararlanır (AFAT, t.y.). Kalıntıların çıkarılıp iade edilmesi, delil toplanması ve suçun işlenme biçimlerini belirleme 'adli patoloji, jeofizik, diş bilimi, genetik, balistik, radyoloji ve bilgisayar bilimi gibi çeşitli disiplinlerin' yardımıyla başvurularak yürütülen bir süreçtir (AFAT, t.y.). Antropoloji Arşivi, adli arkeoloji ve antropolojinin insan hakları çalışmalarında uygulanmasını şu şekilde özetlemektedir:

İnsan hakları kuruluşları pek çok kez soykırım kurbanlarının bulunması ve kimliklerinin belirlenmesi çalışmalarında yer alırlar. Çalışmaları, yeri bilinmeyen mezarları kazmak için yapılan titiz arkeolojik alan çalışmaları ile travmaları belgelemek ve kayıp kişilerin kimliklerini belirlemek için yapılan zahmetli laboratuvar çalışmaları arasında bölünmüştür. Bu suçları araştıran kurumlarda çoğu zaman uluslararası bilim adamları görev alır. Bu alandaki bazı faal örgütler arasında Arjantin Adli Antropoloji Ekibi (Equipo Argentino de Antropología Forense), İnsan Hakları için Hekimler, Guatemala Adli Antropoloji Kurumu (Fundación de Antropología Forense de Guatemala), Eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTY), Uluslararası Kayıp Şahıslar Konseyi (IC-MP) ve Uluslararası Soykırım Araştırmaları için Uluslararası Adli Araştırmalar Merkezi (INFORCE) bulunmaktadır.

4. Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 2. maddesinde soykırım 'ulusal, etnik, ırksal ve dinsel bir grubun bütününe ya da bir bölümünün yok edilmesi niyetiyle girilen şu hareketlerden herhangi birisidir: Grubun üyelerinin öldürülmesi; grubun üyelerine ağır bedensel ya da zihinsel hasar verilmesi; grubun yaşam koşullarının bunun grubun bütününe ya da bir kısmına getireceği fiziksel yıkım hesaplanarak kasti olarak bozulması; grup içinde doğumları engelleyecek yöntemlerin uygulanması ve çocukların zorla bir gruptan alınıp bir diğerine verilmesi'.

İnsan hakları örgütleri çalışmalarında çok farklı düzeylerde zorluklarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Sadece düşmanca olma potansiyeli taşıyan çevrelerde çalışmak durumunda kalmayıp, aynı zamanda kimliklendirme çalışmasında sıkça karşılaşılan antemortem, yani ölüm öncesi kayıtlara ulaşamama, sorunundan dolayı büyük sorunlar yaşayabilmektedirler. Bu grupların çalışmalarının kayıp aileleri için taşıdığı açık önemin yanı sıra, suçları işleyenlerin cezalandırmasında da can alıcı bir önemi vardır. Adli antropologlar, dünyanın pek çok ülkesinde, örneğin Arjantin, Guatemala, eski Yugoslavya, Ruanda, Kamboçya ve Irak'ta çalışmalar yapmışlardır. (Antropoloji Arşivi, 2011).

Diğer adli antropoloji ekipler arasında şunlar vardır:

Arjantin Adli Antropoloji Ekibi /Equipo Argentino de Antropología Forense (AFAT/EAAF) (Ekip hakkında bilgi için bkz. <http://www.eaaf.org>).

Guatemala Adli Antropoloji Kurumu/La Fundación de Antropología Forense de Guatemala (Kurumla ilgili bilgi için bkz. <http://www.fafg.org/Ingles/paginas/FAFG.html>)

Adli çalışmalar yapılan diğer yerler ise şunlardır:

- Eski Yugoslavya'da, yeni adli yöntemler ve teknoloji kullanılarak yapılan büyük çaplı adli araştırmalarla binlerce kayıp şahıs bulunmuş ve kimliği tespit edilmiştir.
- Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türk adli uzmanlardan oluşan Kıbrıs adli ekibi, arkeoloji, antropoloji ve genetik disiplinlerini entegre ederek çalışmalar yapmaktadır. Ekip, kayıp aileleriyle çalışmaktadır ve uygulama açısından örnek bir modelidir.
- Orta Doğu'da, İran, Irak, Kuveyt ve Lübnan, bölgede yaşanan silahlı çatışmalar sonucu yakınlarını kaybeden ailelere bilgi vermek için dikkate değer çabalar sarf etmektedir.
- Latin Amerika'daki bazı ülkelerde, örneğin Arjantin, Kolombiya, Şili, Guatemala ve Peru'da araştırmalar hâlen devam etmektedir.
- Pek çok Afrika ülkesinde örneğin, Angola, Etiyopiya, Kenya, Fas, Sierra Leone ve Güney Afrika'da adli girişimler başlatılmıştır.
- Asya'da, aralarında Doğu Timor, Nepal, Filipinler ve Sri Lanka'nın da bulunduğu bazı ülkelerde, adli araştırmalar, kayıpları arama çalışmalarına dahil edilmiştir (ICRC, 2009).

• **Hakikat komisyonlarının ortaya çıkışı ve Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun etkileri**

Hakikat ya da uzlaşma komisyonları geçmişte hükümetler ya da çatışmaya karışmış tarafların yaptığı insan hakları ihlallerini açığa çıkarmak, bu ihlalleri mümkün olduğunca kamuoyuna duyurmak ve iyileştirme için çaba sarfetmeyi kendine amaç edinen hakikat-arama organlarıdır (Hayner, 2001).

Hakikat komisyonları, ya da tarihi araştırma komisyonları belli bir konuda inceleme ya da araştırma yapılması için devletler tarafından kurulur. Komisyonlarla ilgili genel bir yaklaşımdan söz edilemez: her durum bir diğerinden farklıdır ve her komisyon farklı yöntemler kullanmıştır (Hayner, 2001).

Hakikat komisyonları çalışmalarında genellikle bir dizi aşamadan geçer – kanıtları koruma altına almak, arşiv oluşturmak, mağdurlar ve önemli politik aktörlerle görüşmeler yapmak, devletteki bilgilere ulaşmak ve yayınlamak ve ayrıca raporlar hazırlayıp, tavsiyelerde bulunmak (ICTJ, 2011). Ulusal hükümetlerin hakikat komisyonları kurmadığı durumlarda, başka resmi kurumlar – örneğin belediyeler ya da ombudsmanlar – kısıtlı resmi soruşturma yapılmasını sağlamıştır. Sivil toplum, dini cemaatler ve mağdur yakınlarının kurmuş olduğu örgütler tarafından başlatılan diğer pek çok hakikat arama girişimi örnekleri bulunmaktadır.

Özellikle, kayıplarla ilgili çalışmalar yapan başka komisyonlar da kurulmuştur. Kayıplarla ilgili komisyonların kurulduğu bazı ülkeler arasında Uganda, Bolivya, Arjantin, Uruguay, Sri Lanka ve Honduras bulunmaktadır. Ayrıca, hakikat komisyonları kayıpları görev alanlarına dahil etmişlerdir: örneğin Guatemala, Şili, Gana, Güney Afrika, Fas, ve Peru'da (Hayner, 2001).

Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (SATRC) ilk hakikat komisyonu olmamasına rağmen, birtakım nedenlerden ötürü hakikat arama çabalarında bir kilometre taşı olarak görülmüştür. Bunun önemli bir nedeni yapısal şiddeti açıklamak ve yüzleşmek amacıyla halka açık duruşmalar ve yarı-yargısal af duruşmalarını araç olarak kullanmış olmasıdır. Aralık 1995 ile Mart 2003 arasında, komisyon, kayıpların da içinde olduğu apartheid rejimi sırasında yapılan çeşitli insan hakları ihlalleriyle ilgili davalar yürüttü. Bu süreçte, komisyon, 22,000 tanığın ifadesini aldı ve sonuç bölümünde bazı tavsiyelerin bulunduğu yedi ciltlik bir rapor hazırladı. Kayıplar sorununa, Güney Afrika'nın yaptığı en önemli katkılardan bir tanesi hem komisyona hem de konuya gösterilen yoğun kamuoyu ilgisidir. Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu hem mağdurların hem de failerin dinlendiği oturumların ilk kez kamuya açık yapıldığı komisyon olma özelliği taşır. İtiraf ve izleyici huzurunda yürütülen hakikat komisyonunun niteliği, Güney Afrika'nın demokrasiye geçişiyle birlikte, muazzam bir global ilgi doğurdu. Bu da sonuçta, şiddetin mirasıyla açıkça ve sistematik olarak yüzleşmekte olan toplumlarda konuyla ilgili daha derin bir kamusal bilinç oluşmasını sağladı.

Güney Afrika'da, sadece siyasi nedenlerle işlenmiş olduğu kanıtlanan suçların bütünüyle ifşa edilmesi karşılığında, suçlarını itiraf edenlere af tanınmıştı. Suça iten politik nedenler yargıda göz önünde bulunduruluyordu ve burada af sürecinin yarı yargısal sürecin bir parçası olarak tasarlanmış olduğunu ve Apartheid rejiminin çıkarmış olduğu gibi genel bir af olmadığını belirtmek önemlidir. Hakikate karşılık af, daha çok ahlâkın yeniden tesis edilme biçimiydi (Coyne, 2005). Bu süreç sıklıkla yanlış anlaşılmıştır. 7,000 civarı af başvurusundan sadece %10 kadarına af çıkmıştır. Komisyonun çalışmaları tamamlanmasının ardından, ulusal savcılık makamlarının ve hükümetin, af verilmeyen ya da af başvurusunda bulunmayan suçluları cezalandırmak için çok az çaba harcadığı yönünde pek çok eleştiri yöneltilmiştir.

Ancak bu, politik tavize dayanan sıradışı bir durumdu. Göreve gelen Güney Afrika hükümeti şartlı affın geçiş sürecinde Apartheid rejiminin yarattığı şartların bir parçası olduğu fikrini kabul etmeye zorlandı. Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun hakikat karşılığında af programı, bu bakımdan, Apartheid rejiminin istediği sınırsız aftan kaçınma ve aynı zamanda hesap verme zorunluluğu sağlamak için yeni hükümetin girişimi idi. Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu şimdiye kadar bu tür yetkilere sahip tek hakikat komisyonudur (Bozkurt ve Yakinthou, 2011). Kenya'daki komisyonun benzer yetkileri olsa da, afa ilgili sadece tavsiyede bulunabilir.

Başka durumlarda, bazı hakikat komisyonları cezalandırmaya yönelik tavsiyelerde bulunmuş, komisyonun görevi bittikten sonra gelen bilgileri savcılığa iletmiştir. Başka komisyonlar ise bunu yapmamıştır. Her durumda, işlenen suçlar konusunda nasıl bir tutum sergilenmesi gerektiğiyle ilgili farklı yaklaşımlar olmuştur. Bu noktada hakikat komisyonlarının ceza *organları* olmadığını ve mahkemelerle aynı amaca hizmet etmediğini belirtmek önemlidir.

• **Sivil toplum çalışmaları**

Sivil toplum, toplum yararı için ortak amaçlar ve değerler etrafında biraraya gelmiş gönüllü sosyal aktörler ve kuruluşlar topluluğu olarak tanımlanabilir. Sivil toplum örgütleri, mağdurların kendilerinin kurduğu örgütler de dahil, devletlere talepleri iletmede, kayıplarla ilgili toplumsal farkındalık oluşturmada ve bir dizi uluslararası hukuki çerçevenin kabul edilmesinde öncü rol oynamaktadır. Farklı amaçlar ve stratejiler çerçevesinde faaliyet gösteren pek çok yerel ve uluslararası düzeyde örgüt bulunmaktadır. Bu örgütlerin, son birkaç on yıl içinde insan hakları hareketinin artan dinamizmi ve gücü sayesinde yürüttükleri eylemler daha fazla ses getirmiştir. Odak noktası, özellikle Uluslararası Kızıl Haç Komitesi gibi örgütlerde (ICRC), öncelikle insanların kayıp olmalarını engellemektir. Bunun anlamı, çatışma başlar başlamaz, tutsakların kayıt altına alınması ve kayıp olduğu bildirilen kişilerin nerede bulduklarının ailelerine bildirilmesi için iletişime geçecek kişilerin görev başında bulunacağıdır. Ayrıca, ulusal makamlara da, askeri ve güvenlik güçleri içinde etkili denetim ve disiplinin sağlanmasını garanti edecek katı bir emir komuta hattı kurma sorumlulukları hatırlatılır.

Arjantin'de, *Madres de Plaza de Mayo* (Plaza de Mayo Anneleri) isimli sivil toplum örgütü, başka örgütler ve aile gruplarıyla birlikte, hükümete, çok da fazla başarılı olamayan, bir hakikat arama komisyonu kurulması için baskı yapmakta çok önemli bir rol oynamıştı. Yarattıkları baskı sayesinde son yıllarda ülkedeki dava sayılarında önemli bir artış sağlandı. Örgütün internet sitesinde çalışmalarıyla ilgili bilgiler verilmektedir: <http://www.madres.org/navegar/nav.php>

Lübnan'daki sivil toplum örgütü *Umam*, toplu merazların yerlerini belirlemek, arşiv belgeleri, kurbanların aileleri ve failerin sözlü tarih anlatılarıyla yazılı ifadelerini toplamak amacıyla bir belge merkezi kurdu. Örgüt, kayıp aileleriyle bir güç birliği oluşturarak, sorunun üzerine eğilmesi için Lübnan hükümetine karşı sürekli baskı kurmaktadır. Örgütün internet sitesinde çalışmalarını ile ilgili bilgi verilmektedir: <http://www.umam-dr.org/>

Zorla kaybetmeye karşı birkaç bölgesel koalisyon vardır ve bunlar konuyla ilgili dünya çapında farkındalık yaratılmasına katkı sağlamaktadır. Bu kurumlardan bazıları şunlardır:

- Euro-Mediterranean Federation Against Enforced Disappearances (Zorla Kaybetmeye Karşı Avrupa-Akdeniz Federasyonu)
<http://federation-euromed.blogspot.com/>
- Latin American Federation of Associations for Relatives of Detained-Disappeared (Latin Amerika Gözaltında Kayıp Yakınları Federasyonu)
<http://www.desaparecidos.org/fedefam/eng.html>
- Collectif Des Familles de Disparu(e)s en Algérie (Cezayir Kayıp Aileleri Birliği)
<http://www.algerie-disparus.org/cfda/index.php>
- The Asian Federation Against Involuntary Disappearance (Zorla Kaybetmeye Karşı Asya Federasyonu)
<http://www.afad-online.org/>

• Uluslararası Kayıplar Günü

Latin Amerika Gözaltında Kayıp Yakınları Federasyonu'nun en büyük katkısı 30 Ağustos'un *Uluslararası Kayıplar Günü* olarak ilan edilmesidir.⁵ *Uluslararası Kayıplar Günü*, sevdiklerini kaybedenlerin acılarına dikkati çekmek ve hükümetler, uluslararası örgütler ve hukuki kurumlar üzerinde, geçmiş vakaların aydınlatılması ve gelecek vakaların önüne geçilmesi için baskı oluşturmak amacıyla ilan edildi. Uluslararası Kayıplar Günü'nde her yıl dünya çapında sergiler, kitap tanıtımları, mitingler, konferanslar ve tiyatro oyunları gibi çeşitli etkinlikler düzenlenmektedir.

5. Bakınız, örneğin, ICRC (2011).

• İnsancıl hukuk ve insan hakları hukuku yaklaşımları

Devletler uluslararası hukuka bağımlıdır. Uluslararası hukukun, örf ve adet hukuku ve antlaşmalar da dahil çeşitli kaynakları vardır. Uluslararası hukuk kapsamında, ortadan kaybolma ya da kayıp edilme tehlikesiyle karşı karşıya olan kişileri korumayı amaçlayan ilkeler benimsenmiştir. Kayıplar sorununa ilişkin uluslararası insan hakları ve uluslararası insancıl hukuk sözleşmelerine imza koyan devletlerin uyması gereken ana ilkeler şunlardır:

- Ailelerin, kaybolan yakınlarının akıbetini bilmeye hakkı vardır;
- Çatışmadaki taraflar, kayıp olduğu bildirilen kişileri aramakla, yerel ve Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin araştırma yapmasına yardımcı olmakla yükümlüdür;
- Gömü yerleri ve oralarda gömülmüş kişilere ait bilgileri içeren listeler paylaşılmalıdır;
- Uluslararası silahlı çatışmanın tarafları yaralı, hasta, kazazede, savaş esiri, özgürlüklerinden mahrum olan diğer mahfuz kişiler ve ölümlerle ilgili bilgileri 'olumsuz ayrımcılık yapmadan'⁶ derhal paylaşmalıdır;
- Karşı tarafın otoritesi altında esir olarak tutulan asker ve sivillerin hayatları, insanlık onurları, kişilik hakları ve inançlarına saygı gösterilmelidir. Tüm esirler, her tür şiddet ve misilleme eylemine karşı korunmalıdırlar. Aileleri ile iletişim kurma ve yardım alma hakları vardır.

İnter-Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi (IACTHR), ağır bir insan hakları ihlali suçu olarak zorla kaybetme kavramının geliştirilmesinde en önemli hukuki kaynak olmuştur. İnter-American Mahkemesi, 1988'den beri insanları kaybetmenin, yaşama, adalet, işkenceye maruz kalmama ve özgürlük gibi hakları kapsayan bir dizi temel insan haklarının ihlali olduğu fikrini ortaya koyan hukuk doktrinini geliştirmiştir (Scovazzi ve Citroni, 2007).

İnter-Amerikan Mahkemesi, aynı zamanda, **kayıp ve ortadan kaybolmuş şahısların ailelerinin sevdiklerinin akıbetiyle ilgili gerçeği bilme hakkı olduğu** fikrini de geliştirmiştir. Mahkeme, aile bireylerinin sevdikleriyle ilgili gerçeği bilme hakkının ihlalinin kişinin alındığı anda başladığını ve sadece sevdiklerinin akıbetiyle ilgili tüm bilgileri aldıkları zaman sona erdiğini savunan dünyanın en önde gelen kurumdur (Dijkstra, 2002). Mahkeme bu iddiayı, bilmemenin bir tür psikolojik şiddet olduğunu savunarak, ailelerin işkenceye maruz kalmama hakkıyla ilintilendirmiştir. Bu aynı zamanda, Mahkeme'nin, mağdur yakınlarını da esas ve devam eden suçun mağdurları sayılacak şekilde, **mağdurun kim olduğu kavramını genişlettiği** anlamına gelmektedir. Mahkeme, ayrıca daha yakın bir zamanda, kaybolan şahıslara ne olduğuna dair **devletlerin toplumu bilgilendirme zorunluluğu** olduğuna dair karara varmıştır. Dolayısıyla Mahkeme, aileler ve sivil toplum örgütlerinin, kayıpların akıbetini öğrenme hakkının sadece kaybolmalardan doğrudan etkilenmiş mağdurların değil, toplumun genelinin hakkı olduğu fikrini savunmasına yardım etmiştir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (ECTHR)de zorla kaybetmenin süreklilik taşıyan bir insan hakları ihlali suçu olduğunu kabul etmiştir. Her mahkeme, zorla kaybetme tazmininde farkı boyutları öne çıkarmıştır: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının, devletler ve tarafları bağlayıcılığı daha yüksek seviyede iken, İnter-Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi toplum genelinde gerçeği bilme hakkı kavramını geliştirmiş, maddi olmayan tazminatlar, örneğin yaşananlara dair toplumu aydınlatma amaçlı hatıralaştırma projeleri yapılmasını tavsiye ederek, bunu uygulamaya koymuştur. İnter-Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi, zorla kaybetmeye Avrupa sisteminden çok daha önce değindiğinden ötürü, zorla kaybetmenin nasıl anlaşıldığını belirlemede öncü bir rol oynamıştır. Buna rağmen, Avrupa sistemi şu anda çok daha fazla zorla kaybetme vakasıyla ilgilenmektedir. 1990'lara kadar Avrupa mahkemelerinde çok az sayıda zorla kaybetme ya da kayıp şahıslar davası görülmüştü. 1990'ların sonları ve 2000'lerin başlarında ise mahkemede Çeçenistan/Rusya, Türkiye ve eski Yugoslavya gibi ülkelerde yaşananlarla ilgili davalar

6. Ayrımcılık yapmamayı ifade eden hukuki terim.

birbiri ardına açılmaya başladı. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi şu ana kadar 200 zorla kaybetme davasını karara başlamış durumdayken, bu sayı İnter-Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi'nde 33'tür (Fernanda Perez Solla, 2006).

1996'dan 2003'e kadar aktif olan, **Bosna-Hersek İnsan Hakları Mahkemesi**, İnter-Amerikan içtihatlarını kullanarak, Avrupa insan hakları standartlarının, İnter-Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi standartlarına yükseltilmesi için yoğun çaba harcadı. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, giderek, zorla kaybetme ve kayıp şahıslar konularına yaklaşımında daha fazla tutarlılık sergilemektedir.

İki sistem arasında yasal anlamda da farklı yaklaşımlar bulunmaktadır: İnter-Amerikan Mahkemesi, kaybetmelerin doğası gereği ailelerin sevdiklerinin kayıp olduğunu ispat etmeleri çok güç olduğundan, ispat etme zorunluluğunun tersine çevrilmesi gerektiğini savunmuştur – Mahkeme, ispat etme zorunluluğunun, kurbanı kaybetmemiş olduğunu kanıtlaması için devlete ait olduğunu belirtmiştir. Bu, ailelerin davalarını mahkemeye taşımalarını kolaylaştırmıştır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ise bu yaklaşımı benimsemekte çok daha yavaş kalmıştır ve bu nedenle, sevdiklerinin kaybolmuş olduğunu ispat edecek yeterli delile sahip olmayan pekçok aile, davalarının görülmesini sağlayamayı başaramamıştır (Dijkstra, 2002).

• **Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına Dair 2006 Sözleşmesi**

Sözleşme sadece hukukçular ve siyasetçiler tarafından ortaya konulmuş bir belge değildir. Son 30 yıldan beri, kayıp aileleri ve sivil toplum örgütleri kayıplarla ilgili bir sözleşmenin ortaya çıkması için birlikte emek verdiler. Ailelerin gerçeği bilme hakkı, zorla kaybedilmeden korumaya yönelik bir belge oluşturulması için yıllarca süren mücadelenin sonucunda kabul edildi. Dolayısıyla, sözleşme uzun bir mücadelenin ürünü olarak doğdu.

2006 sözleşmesi uluslararası bir antlaşmadır ve zorla kaybedilmenin önüne geçmek için tasarlanmıştır. Şubat 2007'de imzaya açılan belge, 23 Aralık 2010'da yürürlüğe girdi. Bugüne dek, 30 taraf ülke anlaşmaya imza koydu.

Sözleşme başlı başına, kayıp şahıs yakınları ve tüm dünyadan sivil toplum örgütlerinin başarısını temsil eder. Sözleşmenin kabulü, önce seksenli yıllarda Latin Amerika'da kaybolan kurbanların aileleri tarafından talep edilmişti. Uluslararası toplumun kabul etmesi için 30 yıllık süre geçmesi gereken bu hukuksal araç, çok büyük ve tolere edilemez bir boşluğu doldurmaktadır: Zorla kaybetmeyi engellemek ve ortadan kaldırmak için uluslararası bir anlaşmanın eksikliği (Bacalso, 2010).

Sözleşme, zorla kaybetmenin yaygın ya da sistematik olarak uygulanmasını insanlık suçu kabul etmektedir. Sözleşmenin birinci maddesine göre:

Fiili savaş durumu, savaş tehdidi, ülke içinde siyasi istikrarsızlık veya başka herhangi bir kamusal acil durum dahil olmak üzere, hangi istisnai koşullar söz konusu olursa olsun, bunlar zorla kaybedilme olayları için gerekçe olarak ileri sürülemez (2006 Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme, Madde 1).

Bu sözleşmenin ortaya çıkmasında katedilen pek çok aşamanın bir özeti için bakınız:
<http://www.icaed.org/the-convention/history-and-background-of-the-convention/>

Sözleşmenin temel hükümleri için, bakınız:
<http://www.icaed.org/the-convention/need-for-the-convention-and-key-provisions/>

Birleşmiş Milletler Zorla ya da Gönülsüz Kayıplar Çalışma Grubu 1980 yılında bir yıl için kurulmuş olup, o zamandan bu yana çalışma süresi düzenli olarak uzatılmaktadır. Çalışma grubu

kayıp yakınları veya onlar adına hareket eden insan hakları örgütleri tarafından sunulan raporları alır ve inceler. Bu raporların bir dizi kritere uygun olup olmadığına karar verdikten sonra, Çalışma Grubu bireysel davaları ilgili Hükümetlere ileterek, inceleme yapmalarını ve sonuçlardan Çalışma Grubunu haberdar etmelerini talep eder (OHCHR, t.y.).

Çalışma Grubu devletlerin 'Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına Dair Sözleşme'yi hayata geçirmede ne ölçüde ilerleme kaydettiğini takip etmekte anahtar rol oynamıştır. Tavsiyeleri ve takip süreçleri ile Grup, zorla kaybetmeye karşı korumada başarı sağlanmasına çok önemli bir katkı sağlamıştır.

Sözleşmenin işlevlerinin yerine getirilmesini sağlamak amacıyla bir **Zorla Kaybedilme Komitesi** kuruldu. Komite dört yıllığına seçilmiş, kişisel yetkisine dayanarak görev yapacak ve tarafsız davranacak, yüksek ahlaki karakter sahibi on uzmandan oluşur.

... Madde 30, kaybedilen bir kişinin yakınları ya da onlar tarafından yetkilendirilmiş herhangi birinin kayıp kişinin aranması ve bulunması için Komite'ye acil başvuruda bulunabilmesini taahhüt eder. Madde 33'te belirtilen koşullar içinde, Komite, üyelerinden yerinde inceleme yapmalarını talep edebilir. Komite, belirli bir Taraf Devlette zorla kaybedilme olaylarının yaygın veya sistematik biçimde uygulandığına dair bilgi alırsa, konuyu Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri aracılığıyla acilen Genel Kurulun dikkatine getirebilir (madde 34) (France Diplomatie, 2008).

Sonuç olarak, bilimdeki gelişmeler, uluslararası toplumun ilgisi, hukuksal normların getirilmesi, sivil toplumun duyarlılığı, tümüyle zorla kaybetme ve kayıp şahıslar olgusuyla ilgili gelişen farkındalıklar, konuya yönelik hassasiyetin gittikçe arttığını işaret etmektedir. Farklı toplumlar kayıp şahıslar konusunda farklı tutumlar benimsemiş, ancak bunlar çoğu kez yetersiz kalmıştır. Kayıp şahıslar konusu sadece devletlerin insan hakları ihlallerine maruz kalmış insanlara karşı sorumluluklarını nasıl yerine getirdikleri değil, aynı zamanda toplumların güven oluşturmak ve istikrarı sağlamak için, geçmişlerine ait şiddetin mirasıyla nasıl yüzleştikleriyle de ilgili önemli soruları gündeme getirir. Devletlerin ve öteki sorumlu tarafların hakikatı öğrenme hakkını inkâr edemeyecekleri gittikçe daha açık ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda, kaybetme suçunun işlendiği ya da işlenmesine izin verildiği zaman, giderek artan uluslararası ilgiden kaçamayacakları da ortadadır. Bu eğitim paketi, zorla kaybetme ve kayıp şahıslar sorunuyla ilgili farkındalık sahibi olmamız ve aynı zamanda nesiller boyu acısı dinmeyen yaralar açan bu tür suçların sürekli olarak işlenmesine izin veren koşulları neyin yarattığı üzerine düşünmemizi sağlamak amacıyla tasarlanmıştır. Farklı ülkelerdeki yaşanmışlıklar ve kayıp şahıslarla ilgili gelişmeler hakkında bilgi sahibi olmak vesilesiyle, daha fazla bilgiye dayalı ve üzerinde düşünülmüş tartışmalar mümkün olmakta, belki de, böylece bizler, bu tür korkunçlukların pençesine düşmeyecek toplumlar yaratmaya bir adım daha yaklaşabileceğiz.

- Anthropology Archive (2011). Human Rights Organisations. [Çevrimiçi.] <http://www.lwcag.org/forensic/human-rights-organizations.html> adresinde bulunabilir. Son erişim 24 Eylül 2011.
- Argentinian Forensic Anthropology Team (AFAT) (n.d.). About Us. [Çevrimiçi.] http://eaaf.typepad.com/about_us/ adresinde bulunabilir. Son erişim 24 Eylül 2011.
- Bacalso, M.A. (2010). 'The International Coalition against Enforced Disappearance (ICAED) Celebrates the Entry into Force of the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance', *Basın Bildirisi, ICAED*, 23 Aralık 2010. <http://www.icaed.org/fileadmin/user...into.../ICAEDPressRelease23dicEN.pdf> adresinden erişilebilir. Son erişim 6 Ekim 2011.
- Batallas, C. (2010). 'Guatemala: The continuing tragedy of the disappeared', *ICRC ile söyleşi*, 22 Şubat 2010. <http://www.icrc.org/eng/resources/documents/interview/guatemala-interview-220210.htm> adresinden erişilebilir. Son erişim 5 Ekim 2011.
- BBC News (2009). 'DNA scheme to identify WWI dead', BBC News. 20 Nisan 2009. <http://news.bbc.co.uk/1/hi/england/berkshire/8008355.stm> adresinden erişilebilir. Son erişim 24 Eylül 2011.
- Bozkurt, U. ve Yakinthou, C. (2011). 'Legacies of violence and overcoming conflict in Cyprus: the transitional justice landscape', *Oslo Peace Institute Report*. Oslo: Oslo Peace Research Institute.
- Coyne, R.T. (2006). 'Escaping Victor's Justice by the Use of Truth and Reconciliation Commissions', *Oklahoma Law Review*, 58(11), ss. 11-20.
- Declaration on the Protection of all Persons from Enforced Disappearance (1992). General Assembly Resolution 47/133 of 18 Aralık 1992. U.N. Doc. A/47/49.
- Dijkstra, P. et. al. (2002). 'Enforced Disappearances as Continuing Violations', *Report of the Amsterdam International Law Clinic*. Son erişim 7 Mayıs 2002.
- Fernanda Perez Solla, M. (2006). *Enforced Disappearances in International Human Rights*. London: McFarland and Company Inc. Publishers.
- Finucane, B. (2010). 'Enforced Disappearance as a Crime Under International Law: A Neglected Origin in the Laws of War', *The Yale Journal of International Law* (35), ss.171-195.
- France Diplomatie (2008). Enforced disappearances. [Çevrimiçi.] http://www.diplomatie.gouv.fr/en/france-priorities_1/human-rights_1101/enforced-disappearances_6493/index.html adresinde bulunabilir. Son erişim 24 Eylül 2011.
- Hayner, P. (2001). *Unspeakable Truths: Transitional Justice and the Challenge of Truth Commissions*. New York: Routledge.
- International Center for Transitional Justice (2011). 'Truth and Memory.' [Çevrimiçi.] <http://ictj.org/our-work/transitional-justice-issues/truth-and-memory> adresinde bulunabilir. Son erişim 10 Ekim 2011.
- International Coalition Against Enforced Disappearances (2010). [Çevrimiçi.] <http://www.icaed.org/> adresinde bulunabilir. Son erişim 10 Ekim 2011.
- International Committee of the Red Cross (ICRC) (2009). Missing Persons: A major humanitarian concern. <http://www.icrc.org/eng/resources/documents/interview/missing-interview-280908.htm> adresinde bulunabilir. Son erişim 24 Ekim 2011.

- International Committee of the Red Cross (ICRC) (2011). International day of the disappeared 2011. [Çevrimiçi.] <http://www.icrc.org/eng/resources/documents/event/day-disappeared-event-2011-08-26.htm> adresinde bulunabilir. Son erişim 24 Eylül 2011.
- International Convention for the Protection of all Persons from Enforced Disappearance (2006). [Çevrimiçi.] <http://www2.ohchr.org/english/law/disappearance-convention.htm> adresinde bulunabilir. Son erişim 15 Ağustos 2011.
- MacDermot, N. (1981). *Le Refus de l'oubli - La politique de disparition forcée de personnes*. Colloque de Paris, janvier-février 1981. Paris: Editions Berger-Levrault.
- Mandate of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances. [Çevrimiçi.] <http://www2.ohchr.org/english/issues/disappear/index.htm> adresinde bulunabilir. Son erişim 10 Haziran 2008.
- Mendez, J. (1998). 'The Right to Truth', in Christopher Joyner (ed.) *Reigning in Impunity for International Crimes and Serious Violations of Fundamental Human Rights: Proceedings of the Syracuse Conference*, 17-21 Eylül 1998, ss. 255-278. Toulouse: érès.
- Mydans, S. (1999). 'Of Soldiers Lost, but Not Forgotten, in Vietnam', *New York Times*, 19 Nisan, 1999. [Çevrimiçi.] http://www.mishalov.com/Vietnam_MIA.html adresinde bulunabilir. Son erişim 24 Eylül 2011.
- Naqvi, Y. (2006). 'The Right to Truth in International Law: Fact or Fiction?' *International Review of the Red Cross*, cilt. 88, no. 862, ss. 245-273.
- Newman, C. (n.d.). *Dr. Clyde Snow - the bone detective*. [Çevrimiçi.] <http://vimeo.com/2358781> adresinde bulunabilir. Son erişim 24 Eylül 2011.
- Nowak, M. (2002). 'Civil and Political Rights, Including Questions of: Disappearances and Summary Executions', *Report of Mr. Manfred Nowak*, independent expert charged with examining the existing international criminal and human rights framework for the protection of persons from enforced or involuntary disappearances, pursuant to paragraph 11 of Commission resolution 2001/46. UN Document E/CN.4/2002/71. <http://www.unhcr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/3e140ed64e7c6a83c1256b9700513970?Opendocument> adresinde bulunabilir. Son erişim 2 Ekim 2011.
- Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR) (n.d.). Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances. [Çevrimiçi.] <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Disappearances/Pages/DisappearancesIndex.aspx> adresinde bulunabilir. Son erişim 24 Eylül 2011.
- Pasqualucci, J.M. (2003). *The Practice and Procedure of the Inter-American Court of Human Rights*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pourgourides, C. (2005). 'Enforced Disappearances', *Report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights, Council of Europe Parliamentary Assembly Doc. 10679*, 19 Eylül 2005. [Çevrimiçi.] <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc05/EDOC10679.htm> adresinde bulunabilir. Son erişim 10 Ekim 2011.
- Rome Statute of the International Criminal Court (2002). International Criminal Court. [Çevrimiçi.] <http://untreaty.un.org/cod/icc/index.html> adresinde bulunabilir. Son erişim 5 Ekim 2011.
- Scovazzi, T. ve Citroni, G. (2007). *The Struggle Against Enforced Disappearance and the 2007 United Nations Convention*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.
- Srebrenica 'Makul Bir Şüphenin Ardında' Konferansı (2005). Voice of the Victims Session, 11 Haziran 2005. [Çevrimiçi.] <http://www.hlc-rdc.org/Outreach/Kazivanje-istine/1404.en.html> adresinde bulunabilir. Son erişim 10 Eylül 2011.

Updated Set of Principles for the Protection and Promotion of Human Rights Through Action to Combat Impunity (2005). UN Document E/CN.4/2005/102/Add.1 http://ap.ohchr.org/documents/alldocs.aspx?doc_id=10800 adresinde bulunabilir. Son erişim 2 Ekim 2011.

United Nation's Commission on Human Rights (UNCHR) (1997). 'Question of the impunity of perpetrators of human rights violations', E/CN.4/Sub.2/1997/20, 26 Haziran 1997. UN Document.

Winter, J. (2007). *Dreams of Peace and Freedom*. Yale: Yale University Press.

| 3.2 Guatemala deneyimi

Guatemala, 24 farklı dilli toplumdaki oluşun, çok kültürlü bir ulustur. Ülke tarihine, Maya Kızılderilisi nüfusunun marjinalleştirilmesi, askeri yönetim ve 1960'tan 1996'ya kadar batı yarıkürede süren en uzun ve en kanlı iç savaşlardan biri olan 36 yıllık iç savaş damgasını vurur. Birleşmiş Milletler (BM) destekli Tarihi Aydınlatma Komisyonu'nun 1999'da yayınladığı raporda, iç savaşın sürdüğü 40 yıla yakın zaman dilimi içinde ülkede 200,000 kadar kişinin öldürülmüş ya da kaybedilmiş olduğu açıklandı.

Sorunun kökeni

Guatemala iç savaşının temelinde toprak ve kaynaklara erişim eşitsizliklerinden daha derin bir çatışma yatar. Çatışmanın kökeni, 1821'den sonra İspanya'dan kazanılan bağımsızlık dönemine kadar uzanır. Çoğunlukla kahve üretimine dayalı, ithalat ağırlıklı bir ekonomi, ülkede gücü 'tarım-eliti' olarak bilinen kesimin eline bırakıyordu. Bu kesim, 1820'lerden 1940'lara kadar ülkeyi yöneten asker destekli rejimlerle olan yakın ilişkileri sayesinde siyasi söz sahibi oldu.

1945 ile 1954 arasında, işçi haklarını güçlendiren ve 100,000'den fazla köylüye yeniden toprak dağıtımına odaklı bir dizi tarım ve iş reformu yapıldı. Reformların bir kısmı bir Amerikan şirketinin elinden toprak alınmasını içeriyordu ve bu, Soğuk Savaş dönemi şartlarında, Amerikan çıkarlarını tehdit eden provokatif bir eylem ve Sovyet yayılmacılığının bir uzantısı olarak algılanmıştı. Yaşanan gerginlikler sonucunda, 1954'te Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı (CIA) öncülüğünde bir darbe gerçekleştirildi. Amerikan destekli askeri rejim, tüm gücüyle muhalefeti bastırdı ve aynı zamanda tüm reformları geri çekti (Ladisch, 2011).

Askeri rejime karşı kurulan ve 1960'ların başında faaliyete geçen bir gerilla grubu, sonraki yirmi yılda birkaç direniş grubuna yayıldı ve hükümete karşı müthiş bir muhalefet oluşturdu. 1982'de bu gruplar Guatemala Ulusal Devrimci Birliği (URNG) çatısı altında birleşti ve ardarda göreve gelen General Fernando Romeo Lucas García ve General José Efraín Ríos Montt liderliğindeki ordu, başkaldırıcı bastırmak için çabalarını yoğunlaştırdı. Ordu, kasıtlı olarak, Maya toplumları ile gerillalar arasında farkı yok ederek, izlediği isyan karşıtı strateji uyarınca, Maya toplum liderlerini, sivilleri, kadınları ve çocukları kendine hedef yaptı. Mayalar'ın yanı sıra, ordu, şehirlerde de hükümete karşı çıkan kentli aydınları hedef aldı ve en fazla sayıda kentli kayıp bu gruptan olmuştur (Mejia, 2009).

Ordu, 1983 yılında isyancılara karşı zaferini ilan ederken, artan fakirlik ve eşitsizlikler toplumsal huzursuzluk ve devlete karşı protestoları arttırmıştı. Memnuniyetsizliği gidermek amacıyla 1984 yılında sivil yönetime geçildi ancak sivil bir cumhurbaşkanının seçimiyle göreve gelmesine rağmen, 1985'te ordu güç kullanmaya devam etti. Ancak, yeni hükümet, yine de URNG ile barış görüşmelerinin yolunu açacak süreci başlatmayı başardı (Ladisch, 2011).

Uzun bir barış süreci sonunda, 1996'da hükümet ve URNG arasında, BM gözetiminde bir barış anlaşması imzalandı. Anlaşma, gerilla güçlerinin silah bırakması ve sivil hayata yeniden entegrasyonu, insan haklarına saygı, yerinden edilmiş nüfusun geri dönmesi, sivil savunma devriyelerinin tasfiyesi, arazi kullanım hakkı meselelerinin çözümü için adımlar atılması ve yargı sistemi ile sivil toplumu güçlendirme gibi çeşitli konuları kapsıyordu. Barış anlaşmasının yüksek hedeflerine rağmen, uygulamaya geçildiğine, reform ve tazminata yönelik çok sayıda tavsiye kararından pek azına uyulmuş, böylece, yozlaşma ve şiddet ülkede hüküm sürmeye devam etmiştir.

Kayıplar Sorununa Resmi Yaklaşım

Guatemala'da barış anlaşması kapsamında kurulan ve BM liderliğinde Guatemalalı ve uluslararası karma çalışanlardan oluşan **Tarihi Aydınlatma Komisyonu** (CEH) tarafından ülke çapında yapılan araştırmaların sonuçları, Şubat 1999'da bir rapor halinde sunuldu (CEH, 1999). Komisyonun görevi üç bölümden oluşmaktaydı:

- Guatemala halkının mağdur olmasına neden olan silahlı çatışmalarla bağlantılı insan hakları ihlalleri ve şiddet eylemlerini, objektiflik, eşitlikçilik ve tarafsızlık ilkelerine bağlı kalarak aydınlatmak.

- Yürütülen incelemelerin sonuçlarını içerecek ve sivil savaş sırasında yaşanan olaylar hakkında, hem iç hem de dış, tüm faktörleri kapsayacak objektif bilgiler sunacak bir rapor hazırlamak.
- Guatemala'da barış ve ulusal uyuma katkı yapacak birtakım tavsiyelerde bulunmak. Komisyon, özellikle mağdurların anısını yaşatmak, karşılıklı saygı ve insan haklarına riayet kültürünü geliştirmek ve demokrasiye geçiş sürecini güçlendirmek için önlemler alınması yönünde, tavsiye kararları almakla görevlendirilmiştir.

Komisyon, çatışmayla bağlantılı insan hakları ihlallerini belgeleme amaçlı çalışmalar yapmıştır. Bu bağlamda Komisyon, silahlı çatışma boyunca, aralarında, erkekler, kadınlar ve çocuklardan oluşan 42,275 kişiyi mağdur olarak kayıt altına almıştır. Mağdur sayılabilecek çok fazla insan ise, komisyonla öykülerini paylaşmadı. Belgelenen insan hakları ihlallerinin 23,000 kadar kurbanı rastgele infaz edilenlerden oluşurken, 6,000 kadar kişi ise zorla kaybetme kurbanı oldu (CEH, 1999). Toplumun bütün sosyal ve ekonomik katmanlarından insanlar mağdur olsa da, kurbanların çok büyük bir çoğunluğu - kimlikleri kesin olarak belirlenenlerin yüzde 83'ü - yerli Mayalılarıdır. 500,000 ile 1.5 milyon arasında değişen sayıda insan ülke içinde ya yerlerinden edildi, ya da diğer ülkelerde sığınma aradı. 669'dan fazla katliam yapıldığı belgelendi (CEH, 1999). Kırsal bölgelerde yapılan saldırılara odaklanan bu araştırmaların dışında, daha geniş kapsamlı başka kaynaklar, Guatemala City'den 40,000 civarında kişinin de çatışmalar sırasında kayıp olduğunu belirtir (Mejia, 2009). Toplam kayıp sayısının 50,000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Komisyon, soykırım, insanlığa karşı suç ile diğer insan hakları ve insancıl hukuk ihlallerinin yapılmış olduğu sonucuna vardı. Bu suçların tekrarının önlenmesi ve insan haklarına saygının garanti edilmesi için, Komisyon, faillerin Guatemala otoriteleri tarafından yargılanması ve kurbanların onurlandırılması için bir iyileştirme politikası izlenmesi yönünde tavsiyelerde bulundu. Komisyonun ortaya koyduğu sonuçlara zamanın hükümeti şiddetle karşı çıktı. Sonuç olarak, rapordaki tavsiyelerin pek çoğu, beraberinde pek çok ağır insan hakları ihlalleriyle, eriyip gitti.

2000'lerin başında yaşanan bir dizi gelişmenin ardından 2003'te bir Ulusal İyileştirme Programı kuruldu. Alfonso Portillo başkanlığındaki Guatemala Cumhuriyetçi Cephe (FRG) yönetimi tarafından, üyelerinin şiddetli protestolarının ardından, zamanında sayısı 500,000'i bulan eski sivi savunma devriyelerine maddi tazminat verilmesi kararlaştırıldı. Tarihi Aydınlatma Komisyonu, devriyelerin insan hakları ihlalleri ve şiddet eylemlerinin yüzde 18'inden sorumlu olduğunu, ve devriyelerin çoğu kez, suçların yüzde 85'ini işleyen ordu ile işbirliği içinde olduğunu tespit etti. Portillo'nun sivil savunma elemanlarına tazminat ödeme kararı almasının ardından, insan hakları ihlalleri mağdurlarına tazminat verilmesi için sivil toplum, mağdurları temsil eden gruplar ve hükümet arasında en nihayet bir anlaşma sağlanmasına yol açtı ve Mayıs 2003'te Ulusal İyileştirme Programı'nın başlatılması üzerinde uzlaşmaya varıldı.

25 Şubat 2009'da devlet başkanı Alvaro Colom, 'İç Savaş Kurbanlarını Onurlandırma Günü'nde, Guatemala City Anayasa Meydanı'nda, Tarihi Aydınlatma Komisyonu'nun raporunu kabul etti ve geçmişte yaşananlar için af diledi.

Müdahil gruplar

Guatemala'da hakikat arama toplum önderliğinde ve toplumun müdahil olduğu bir girişim olmuştur. 1990'ların başında, barış anlaşması henüz imzalanmadan önce, çeşitli sivil toplum örgütleri ve kayıp kişilerin yakınları biraraya gelerek, ülkede var olan gizli mezarlarla ilgili Halk Bakanlığına⁷ lobi yaptılar. Bu örgütler, kaybettikleri sevdiklerinin izini bulabilmek için gizli mezarlar, zorla kayıplar ve siyasi infazlarla ilgili bilgiler topladılar. Arjantin ve Şili Adli Antropoloji Ekipleri'nin üyelerinden oluşan bir grup uluslararası adli antropolog, kazıları başlatmaları ve sonradan Guatemala Adli Antropoloji Ekibi'ni kuracak olan yerli antropologları ve öğrencileri eğitmeleri için ülkeye davet edildiler (EAFG/FAFG).

7. Guatemala'da mağdurlarla ilgilenen ve ülke çapında cezaların verilmesinden sorumlu resmi birim (ç.n.)

1994'ten beri, kayıpları bulmak için çalışmakta olan Guatemala Adli Antropoloji Ekibi (FAFG);

Guatemala kırsalında bulunan toplu mezarları kazarak katliam kurbanlarının kimliklerini ve nasıl öldüklerini belirlemeye çalışmaktadır. Antropologlar topraktan çıkarılan kemiklerde kırıklar, kurşun delikleri, darbe izleri ve ölüme sebebiyet veren diğer ipuçlarını analiz ederler. Kurbanların katillerini belirlemek ve cezalandırmak için yeterli delil toplama umuduyla, kemikler ile mezarlarda bulunan, üzerinde kayıp ve ölüyü tarif eden diğer materyalleri – örneğin kumaş parçalarını – karşılaştırırlar. İş tamamlandığında, kurbanlardan arda kalanlar, sevdiklerine son görevlerini yapmaları ve uygun gördükleri şekilde onları yeniden defnetmeleri için ailelerine teslim edilir (Mejia 2009).

FAFG şu sıralar 'Guatemala'da zorla kaybedilmelerin tarihsel olarak yeniden kurgulanması ve silahlı çatışmalar sırasında kaybolan kişilerin aranmasında uygulanacak bir yöntem oluşturma' (FAFG, t.y.) çalışmaları yapmaktadır. Çalışmaları birincil olarak yabancı devletler, kurumlar ve bir yıl için, İyileştirme Komisyonu aracılığıyla Guatemala hükümeti finanse etmiştir. 2011'e kadar, 1,242 adli inceleme gerçekleştirilmiş ve kayıplara ait 5,656 kalıntı ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan, 4,156 kaybın kemikleri, yeniden gömülme üzere ailelerine teslim edilmiştir (Suasnavar, 2011).⁸

Guatemala'daki kazılar, diğer yerlerde olduğunun tersine, kalıntıların iadesinin ötesine geçen kapsayıcı bir süreç olmuştur. Çocuklar, komşular, arkadaşlar ve toplum bireyleri yardım ederek, yemek pişirerek, kazıya katılarak, mağdur yakınlarına psikolojik destek olarak sürece müdahil olmuşlardır. Guatemala toplumunda kazılar mağdurlar ve toplumlar arasında daha derin bir iyileşme süreci yaratılmasına yardım etmiştir (Ladisich, 2011). Ayrıca, Guatemala toplumunda psiko-sosyal iyileştirmeye de önem verilmiştir.

Katolik Kilisesi'nin desteklediği, hükümet dışı hakikat arama komitesi, Tarihsel Belleğin Canlandırılması (REMHI) projesi kapsamında, mağdurlarla yapılan 7,000 görüşmenin analiz edildiği ve Nisan 1998'de yayımlanan bir raporda, suçların yüzde 90'ının sorumluluğunun orduya ait olduğu belgelendi. Raporun yayımlanmasından iki gün sonra REMHI'nin lideri, Piskopos Juan Gerardi, öldürüldü. Bu davada bazı mahkumiyet kararları verilmiş olsa da, yasal takibat hala devam etmektedir.

2003'te hükümet tarafından çatışma kurbanları için başlatılan ulusal iyileştirme programı sadece maddi tazminat vermekte, yavaş ve yetersiz kalmakta ve sevdiklerinin başına ne geldiğiyle ilgili hakikati bilmek isteyen ailelerin ihtiyaçlarına cevap verememektedir. Kayıp aileleri için ulusal araştırma mekanizması bulunmamaktadır. Süregelen yapısal yozlaşma ve suç gruplarının güç sahibi olmaya devam etmeleri, kurban ailelerinde güvensizlik yaratmıştır. Bu şartlarda, kayıp yakınlarını ortaya çıkıp ifade vermeleri için ikna etmek her zaman kolay bir iş olmamaktadır. Uluslararası İnsan Hakları Komisyonu raporunda belirtildiği üzere,

kırsal kesimdeki kayıp ailelerinden sadece yarısı soruşturma başlatmıştır. Çoğu durumda bunun nedeni korkmaları, izole oldukları ya da yardım alabilecekleri örgütleri bilememeleri veya yolculuk yapamayacak, gerekli formaliteleri yerine getiremeyecek ya da araştırma yürütemeyecek kadar fakir olmalarıdır (Batallas, aktaran ICRC, 2010(b)).

Sonuçta, pek çok kayıp kişinin akıbeti halâ bilinmemeye devam etmektedir.⁹

8. Bu rakamlara, özellikle – zorla kaybolan – kayıpların arandığı Guatemala'daki Verbena mezarlığında ve Escuintla'daki mezarda bulunan kalıntılar dahil değildir.

9. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu (AİHM) da Guatemala'da çalışmalar yapmıştır. Sivil toplum örgütlerinin 'silahlı çatışmalar sırasında kaybolanların bulunma çabalarını desteklemekte ve hükümete hukuksal danışmanlık sunmaktadır. 2009'da, AİHM, 37 kez, birbirinden ayrı düşmüş ailelerin yeniden biraraya getirilmesini başardı, 150 kazı ve cenaze töreninin yapılmasını sağladı ve 570 resmi belgenin – genellikle doğum ve ölüm sertifikaları– hazırlanmasına yardımcı oldu' (ICRC, 2010(a)).

Ayrıca, iç savaşın yol açtığı zararın boyutu ülke çapında bilinmemektedir. Çoğunlukla İspanyol kökenli elit kesim, geçmişte yaşanan şiddetin nedenlerini ve sonuçlarını büyük ölçüde inkar etmiştir. Yaygın bir kabulün olmadığı ülkede, geçmişi protesto etmek ve hatıralaştırmak için alternatif yöntemler kullanılmaktadır:

Çatışma-sonrası Guatemala'da, iç savaş sırasında katledilenleri anmak için çok az resmi anıt inşa edilmiştir çünkü ülkede şu an var olan güç dinamikleri ve sosyal hiyerarşi, taşralı Maya halkının kamu alanları üzerinde yeniden hak talep etmesine ve sahiplenmesine izin vermemektedir (Steinberg ve Taylor, 2003 aktaran Anı ve Direniş, t.y.).

Ordu ve öteki siyasi kurumlar,

geçmişte kitlelere yönelttikleri şiddeti sergileyecek olan anıtların bir ihtiyaç olduğunu inkâr etmektedirler. Resmi anıtlar olmadığı için, grafiti gibi resmi olmayan araçlar kamusal alanları hafıza mekânlarına dönüştürmekte kullanılmıştır (Anı ve Direniş, t.y.).

Grafiti bir protesto biçimi olarak ve acının nasıl hatıralaştırıldığını irdelemek için bir yol olarak kullanıldı:

Şahadet ve çeşitli biçimlerde sanatsal ifade, Guatemalalıların iletişim kurmak ve geçmişti ifşa etmek kullandığı araçlardır bazılarıdır (Anı ve Direniş, t.y.).

Dava açmak izlenen bir başka strateji olmakla birlikte ülkedeki mahkemelerin adaleti sağlamada aciz kalmasıyla, kimileri uluslararası kurumlara, örneğin İspanyol mahkemelerine, yönelmeye başlamıştır. Başka kişiler, doğrudan son yıllarda birkaç davada hükümeti suçlu bulan, İnter-Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi'ne gittiler. Ekim 2005'te İspanyol Anayasa Mahkemesi, Guatemala'da diktatörlük ve iç savaş sırasında yapılan soykırım ve insanlığa karşı işlenen suçların, İspanyol yasalarındaki 'insanlığa karşı işlenen suçların evrensel yargılanması' hükmüne dayanarak, İspanyol mahkemelerinde yargılanabileceğine hüküm verdi. Genel olarak, büyük risklere rağmen soruşturmaların devamını sağlayan en önemli unsur, Guatemalalı mağdurların kararlılığı ve çabaları yanında, dürüst savcılarının çok kritik anlarda vermiş oldukları destek olmuştur.

Şiddetin mirası

Guatemala örneği, mağdurlar öncülüğündeki ulusal hareketin gücüne ve aynı zamanda zorla kaybetme suçlarını işleyenlerin cezalandırılmasına yönelik uluslararası yaklaşımlara vurgu yapmaktadır. İspanyol mahkemelerinin evrensel yargı ilkesine dayanarak insanlığa karşı suçların İspanyol mahkemelerinde yargılanabileceği hükmüne varmış olması sayesinde, üç eski Guatemala askeri, devlet başkanı ile beş üst düzey ordu ve polis mensubu aleyhinde soykırım, devlet terörü, işkence ve insanlığa karşı diğer suçlardan dava açılmıştır. Kötülüklerin esas mimarları olduğu düşünülen kişilerin ve düşük-seviye suçlularının yargılanmalarına ise İspanyol, Guatemala ve uluslararası mahkemelerde daha yeni başlanmıştır (BBC News, 2009 (b) ve Amnesty International, 2011). Ancak, bazı davalarla ilgili incelemeler halâ devam etmekte ya da ulusal mahkemelerde görüşülmek için beklemede bulunmaktadır. Mağdur örgütlerinin adalet için mücadelesi sürmektedir. 'İnsan hakları savunucularının katliamlardan sorumlu tuttuğu General Efraín Ríos Montt, Guatemala'nın eski de facto devlet başkanı ve ordu komutanı, herşeye rağmen, 2007'de Guatemala kongre üyeliğine seçildi ve böylece Guatemala mahkemelerinde yargılanmaya karşı dokunulmazlık kazandı' (Mejia, 2009) ve kongre üyesi olarak ilk kez seçildiği 1990 yılından beri dokunulmazlıktan yararlanmaktadır. Uluslararası Af Örgütü'nden Sebastian Elgueta'ya göre, Guatemala'da cinayetlere karışan birçok eski hükümet görevlisi, özel sektörde halâ önemli mevkileri ellerinde bulundurmaktadır (Mejia, 2009).

Bugün, her yıl yüzlerce insan hakları aktivistinin saldırıya uğradığı (Human Rights First, t.y.) ve 'aile bireyleri ölüm mangaları tarafından katledilen pek çok Guatemalalı'nın halâ korku içinde yaşamlarını sürdürmekte' (Mejia, 2009) olduğu Guatemala, dünyada şiddetin en fazla olduğu ülkelerden biri olarak tanınmaktadır. Günümüzde şiddet olayları çoğunlukla, devletin çeşitli seviyelerde bir savaş devlete dönüşmesiyle, üstüne gidilemeyen uyuşturucu ile bağlantılıdır. Bunun bir nedeni, 'insan hakları savunucularına yönelik çok büyük sayıda tehdit ve saldırının sorumlusu olan yasadışı

ve gizli güvenlik örgütlerinin devam eden varlığıdır. Bu organize suç benzeri grupların Guatemala'da pek çok kamu kurumu ile yakın bağlantı içinde olduğu iddia edilmektedir. Barış Anlaşmaları sonrasında, bunların dağıtılması yükümlülüğüne rağmen, halâ etkindirler' (Human Rights First, t.y.). Bu örgütler, neredeyse tam dokunulmazlık zırhında eylemlerine devam etmektedir.

Çatışmayla ilgili olarak

- Ülkede yaşanan çatışmanın genel arkaplan bilgileriyle ilgili
<http://www.gwu.edu/~nsarchiv/guatemala/index.htm>
- Soykırım ile aileler ve mağdurları temsil eden örgütlerin rollerinin vurgulandığı
<http://www.gwu.edu/~nsarchiv/guatemala/genocide/index.htm>
- Soykırım davası ve arkaplanıyla ilgili:
<http://www.guatemala-times.com/news/guatemala/1301-spanish-judge-tries-guatemalan-genocide-case-operation-sofia.html>
- Guatemala ölüm taburlarının kurbanlarıyla ilgili bilgileri kaydetmek ve toplamak için kullandıkları 'Ölüm Taburu Dosyaları' hakkında
<http://www.gwu.edu/~nsarchiv/guatemala/logbook/index.htm>
- Polis dosyaları açıldıktan sonra aktivistlere yapılan tehditlerle ilgili
<http://www.amnesty.org/en/news-and-updates/news/threatened-and-attacked-%E2%80%93-dangers-opening-guatemala039s-police-files-20090327>
ve
http://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2009/04/10/AR2009041003530_2.html?sid=ST2009041003614
- Kurbanların öyküleriyle ilgili görsel materyal için, Skylight Pictures yapımı belgesel film *When the Mountains Tremble [Dağlar Titrediğinde]*
- İspanyol mahkemelerinin Guatemala bağlantılarıyla ilgili
<https://nacla.org/node/6078>

İspanyol mahkemelerinin bir dizi ülke aleyhine evrensel yargılama yapılması için başlattığı girişim önce Latin Amerika'yla başladı sonra İsrail, Çin ve ABD'ye yayıldı, ancak İspanyol siyasetçiler mahkemenin çalışmalarını durdurmaları için ABD'den büyük baskı gördü ve sonuçta İspanyol parlamentosu 2009'da bir yasa geçirerek mahkemenin evrensel yargılama davalarının kapsamını daraltmasıyla fazla başarılı olamamış olsa da, İspanyol evrensel yargılama çabalarının esas önemi mağdur grupların ve taleplerinin meşruiyetini ve görünürlüğü artırmasıdır.

Tarihsel Hafızanın Kurtarılması Projesi (REMHI)

Katolik kilisesi bünyesinde kurulan REMHI, her iki tarafın suçlarını belgeledi ve bunları Tarihi Aydınlatma Komisyonu (CEH) raporunun yayımlanmasından bir yıl önce, Nisan 1998'de dört ciltlik kapsamlı bir rapor olarak sundu (yukarıya bakınız).

Bağlantılar:

- Bu makalenin ikinci kısmı tarihsel hafızanın toparlanması ile ilgili bilgiler içermektedir.
<http://gbgm-umc.org/nwo/99ja/guatemala.html#memory>
- Bu internet sitesinde bilgi toplama aşamasında REMHI tarafından sorulan 7 soruya ulaşılabilir.
<http://www.c-r.org/our-work/accord/guatemala/violent-truths.php> (bkz. 'recovering memory' toparlamak bölümü)
- <http://www.peoplebuildingpeace.org/thestories/print.php?id=95&typ=theme>

Guatemala Adli Antropoloji Kurumu (FAFG)

FAFG kayıpların bulunması sürecinin önemli bir parçası olarak mezarların açılmasında aktif bir rol oynadı.
<http://www.fafg.org/Ingles/paginas/FAFG.html>

FAFG'ın çalışmalarıyla ilgili bir yazı için:
<http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=7019560>

'Nunca Mas/Bir Daha Asla' Raporu

Suç ve sorumluluk konusu, REMHI'nin yayınladığı 'Guatemala Nunca Mas' (Guatemala Bir Daha Asla) raporunun baş yazarı, Piskopos Juan José Gerardi Conedera cinayetine odaklanılarak ta irdelenebilir (yukarıya bakınız). Raporu binlerce sivil savaş tanığı ve mağdurun ifadeleri bir araya getirilmiştir. Nisan 1998'de raporun yayımlanmasından iki gün sonra piskopos, garajında beton bir cisimle vurularak öldürüldü. Ölümünden üç subay sorumlu tutuldu – bu ordu subaylarının ilk kez sivil mahkemelerde yargılanması açısından önemliydi.

- Piskopos Juan José Gerardi Conedera'nın hayatıyla ilgili:
http://en.wikipedia.org/wiki/Juan_Jos%C3%A9_Gerardi_Conedera
- Cinayetle ilgili on yıl sonra blog yazarların tepkileri (bkz. alıntılar):
<http://globalvoicesonline.org/2008/05/06/guatemala-remembering-bishop-gerardi-and-his-report-never-again/>
- Davalarla ilgili tepkiler için:
<http://www.trocaire.org/whatwedo/victory-against-impunity-guatemala>
- Uzman tanık yazarın davalarla ilgili makalesi için:
<http://nsarchive.wordpress.com/2009/12/10/a-personal-account-of-testifying-at-a-guatemalan-genocide-trial-by-kate-doyle/>

Mağdurlar/aktivist gruplarla ilgili, HIJOS Guatemala

- <http://upsidedownworld.org/main/guatemala-archives-33/1980--from-memory-to-resistance-children-bear-witness-hijos-celebrates-10-years-in-guatemala->

Suçluların yargılanmasıyla ilgili

- Zorla kaybetme suçunun faillerinin ilk yargılanması ile ilgili bir makale için:
<http://jurist.law.pitt.edu/paperchase/2009/09/guatemala-court-convicts-paramilitary.php>
- Aynı duruşmalarla ilgili farklı bir bakış açısı için:
<http://www.lab.org.uk/index.php/news/57-focus/401-emerging-out-of-the-fog>
<http://upsidedownworld.org/main/guatemala-archives-33/2429-disappeared-but-not-forgotten-a-guatemalan-community-achieves-a-landmark-verdict->
- Kaybolan bir kişinin, Edgar Fernando García'nın, katillerinin davasıyla ilgili bir yazı için:
<http://nsarchive.wordpress.com/2010/10/26/i-wanted-him-back-alive-%E2%80%9D-an-account-of-edgar-fernando-garcias-case-from-inside-tribunals-tower/>

Arşivleme ve arşivcilerin rolü üzerine

- <http://blog.witness.org/2010/10/kate-doyle-%E2%80%9Carchivists-can-be-at-the-heart-of-accountability-and-justice%E2%80%9D/>

Kurbanların yakınlarının şahadetleri üzerine

- <http://www.para-nunca-olvidar.org/transen.html> (metin dosyaları)
- <http://www.para-nunca-olvidar.org/testen.html> (ses dosyaları)

Guatemala'daki hatırlatmalar üzerine

Bir protesto biçimi olarak grafiti yaşanan acıların nasıl hatırlaştırıldığını anlamak için kullanılmaktadır.

- Grafiti örneklerinin fotoğrafları için bakınız:
<http://www.freewebs.com/guategraffiti/disappearancedisplacement.htm>
- Resmi anıtlar ile grafitinin biraraya geldiği örneklerin görüldüğü fotoğraflar için bakınız:
<http://www.freewebs.com/guategraffiti/memorials.htm>
- Hatırlatma örnekleri ve adli antropoloji laboratuvarının çalışmalarını sergileyen çeşitli fotoğraflar için bakınız.
<http://web.unbc.ca/~nolin/>

| Guatemala'yla İlgili Kaynakça

Amnesty International (2011). 'Guatemala Arrests Former General for Genocide'. 20 Haziran 2011.

<http://www.amnesty.org/en/news-and-updates/guatemala-arrests-former-general-linked-massacres-2011-06-20> adresinde bulunabilir. Son erişim 29 Eylül 2011.

Archdiocese of Guatemala (1999). *Guatemala: Never Again!* New York: Orbis Books.

BBC News (2009). 'Guatemala sees landmark sentence', BBC News. 1 Eylül 2009. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/8231142.stm> adresinde bulunabilir. Son erişim 29 Eylül 2011.

Comision Internacional Contra la Impunidad en Guatemala (2011). Guatemala. [Çevrimiçi.] <http://cicig.org/index.php?page=guatemala> adresinde bulunabilir. Son erişim 29 Eylül 2011.

Doyle, K. (2007). 'The Atrocity Files: Deciphering the Archives of Guatemala's Dirty War', Harper's Magazine, Aralık 2007, ss. 52-64.

Gaebler, E. (2011). 'Four Guatemalan Soldiers Guilty of Massacre Sentenced to 6,060 Years in Prison', Impunity Watch. 9 Ağustos 2011. <http://impunitywatch.com/?p=19360> adresinde bulunabilir. Son erişim 29 Eylül 2011.

Guatemala Commission for Historical Clarification (CEH) (1999). Guatemala Memory of Silence: Report of the Commission for Historical Clarification. [Çevrimiçi.] <http://shr.aas.org/guatemala/ceh/report/english/toc.html> adresinde bulunabilir. Son erişim 29 Eylül 2011.

Guatemalan Forensic Anthropology Foundation (FAFG) (n.d.). Forced Disappearances. [Çevrimiçi.]

<http://www.fafg.org/Ingles/paginas/ForcedDisappearances.html> Guatemalan adresinde bulunabilir. Son erişim 29 Eylül 2011.

Human Rights First (n.d.). <http://www.humanrightsfirst.org/our-work/human-rights-defenders/guatemala/> adresinde bulunabilir. Son erişim 29 Eylül 2011.

International Committee of the Red Cross (ICRC) (2010a). 'Guatemala: ICRC calls for creation of a national search committee'. [Çevrimiçi.] <http://www.icrc.org/eng/resources/documents/news-release/guatemala-news-220210.htm> adresinde bulunabilir. Son erişim 29 Ekim 2011.

International Committee of the Red Cross (ICRC) (2010b). 'Guatemala: the continuing tragedy of the disappeared'

<http://www.icrc.org/eng/resources/documents/interview/guatemala-interview-220210.htm> adresinde bulunabilir. Son erişim 29 Eylül 2011.

Ladisch, V. (2011). 'The Challenge of Implementation: Guatemala', Wolff, S. ve Yakinthou, C. (Eds.) *Conflict Management in Divided Societies: Theories and Practice* içinde. London: Routledge.

Memory and Resistance (n.d.) Graffiti in Postconflict Guatemala. [Çevrimiçi.]

<http://www.freewebs.com/guategraffiti/graffitiabriefsynopsis.htm> adresinde bulunabilir. Son erişim 18 Ağustos 2011.

Mejia, R. (2009). 'Digging Guatemala: Anthropologists Look for Clues to Past Political Killings', *Scientific American*, 23 Mart 2009.

<http://www.scientificamerican.com/article.cfm?id=anthropologists-study-political-killings> adresinde bulunabilir. Son erişim 29 Eylül 2011.

Nelson, D. (2009). *Reckoning: The Ends of War in Guatemala*. Durham: Duke University Press.

Nolin Hanlon, C. ve Shankar, F. (2000). 'Gendered Spaces of Terror and Assault: The Testimonies of REMHI and the Commission for Historical Clarification in Guatemala', *Gender, Place and Culture* 7, no. 3, 2000, ss. 265-286.

Suasnavar, J. V. Ladisch ile e-posta iletişimi. 19 Eylül 2011.

Wilkinson, D. (2004). *Silence on the Mountain: Stories of Terror, Betrayal, and Forgetting in Guatemala*. Durham: Duke University Press.

World Health Organization (WHO) (n.d.). Violence and Injury Prevention and Disability: Guatemala. [Çevrimiçi.] http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/national_activities/gtm/en/index.html adresinde bulunabilir. Son erişim 29 Eylül 2011.

3.3 Eski Yugoslavya Deneyimi

1990'lı yıllar boyunca eski Yugoslavya'yı oluşturan devletler, Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan beri tanık olduğu en şiddetli savaş alanına dönüşmüştür.

Sorunun kökeni

Ülkedeki çatışma Soğuk Savaş bitimiyle başlamadı; olayların kökeni geçmişteki gerginliklere dayanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı, 'ağır baskılar, büyük zorluklar ve azınlıklara yapılan caniliklerle damgasını vurdu. Kısmen iç savaşın, kısmen de yabancı istila ve ardından işgale karşı mücadelenin ürünü olan uzun süren bir silahlı çatışma zamanıydı' (ICTY, 1997). Birbiriyle çatışan üç esas Yugoslav fraksiyonu vardı. İkinci Dünya Savaşı'nın ilk döneminde, Bulgar ve Macar işgalcilerin yanı sıra, Hırvat ayrılıkçı Ustaşa grubu Sırlara yönelik katliamlar yapıyordu. Daha sonra, Müslümanlar ve Hırvatlar da öldürüldü, özellikle hatırlanan İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra, Hırvat askerlerinin, Müttefikler tarafından Tito'nun Partizanlarına teslim edildikten sonra topluca idam edilmesidir (ICTY, 1997). Bu olayın anısı, Yugoslavya 1990'larda bölünmeye başladığı zaman kolaylıkla yeniden canlandırıldı.

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti, Bosna Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Slovenya federe devletleri ile Sırbistan devleti içinde bulunan Kosova ve Voyvodina özerk devletlerinden oluşuyordu. Yugoslavya'da birkaç farklı dini ve etnik grup vardı ve bu etnik gruplar her devlette karışık olarak yaşıyorlardı, tabii Bosna-Hersek bu yönden en özel olandı çünkü orada tek bir etnik çoğunluk bulunmuyordu (ICTY, 1997). Eski Yugoslavya'da 'bölücü milliyetçilik ve ulusal etnik kimliğin açıkça savunulması ... şiddetle caydırılıyordu' (ICTY, 1997) ancak yine de Sırp, Hırvat ve Müslüman etnik kimlikleri önemini korumaya devam etti. Bölge, komünizmin çöküşünden sonra ciddi siyasi ve ekonomik kriz yaşadı ve bu, etnik ve dini gruplar arasında güvensizlik ve gerilim yaratmak için aşırı milliyetçiliği kullanan siyasi aktörler tarafından daha da derinleştirildi (ICTY, t.y.). Hırvatistan ve Slovenya, Sırbistan'ı idari, askeri ve finansal kaynakları ve gücü ele geçirmekle suçlarken, Sırbistan da Hırvatistan ve Slovenya'yı ayrılıkçılıkla suçladı (ICTY, t.y.).

1990 yılında, Belgrad (Sırp) yönetiminin, Kosova'da Arnavutların, Sırlar'a göre çoğunlukta olmasına rağmen, Voyvodina ve Kosova bölgeleri üzerindeki hakimiyetini genişletmesiyle özerkliklerini kaybettiler. Kosova, Sırlar için özel önemi olan bir bölgeydi ve tarihsel olarak bir Sırp toprağı saydıkları Kosova'nın Sırp devletine entegrasyonu bölgenin geri kalanı için oldukça güçlü bir işaretti (ICTY, 1997). Kosova'nın Sırbistan'a ilhak edilmesiyle aynı zamanda, Kosova Meclisi Kosova'yı Yugoslavya içinde bağımsız bir cumhuriyet ilan etti. Kosova meclisi, bunun ardından Sırp meclisi tarafından feshedildi. Bunu takiben Kosovalı Arnavutlar üzerinde geniş çaplı baskılar uygulandı.

Slovenya'nın 1991'de bağımsızlık ilan etmesi Yugoslavya'daki kanlı çözümlenin başlangıcı oldu. Slovenya'nın ardından, Hırvatistan ile Bosna Hersek de 1991 ve 1992'de bağımsızlıklarını ilan ettiler. Savaş ise 1995'e kadar devam etti. Hırvatistan'da, diğer faktörlerin yanı sıra, toprak paylaşımı anlaşmazlığından kaynaklanan savaş, genel olarak Hırvat çoğunluk ile bölgenin en büyük etnik azınlığı Sırlar arasında oldu. Bosna'da ise nüfus, yaklaşık olarak yüzde 43 Bosnalı Müslüman, yüzde 33 Bosnalı Sırp, yüzde 17 Bosnalı Hırvat ve yaklaşık yüzde 7 başka milletlerden oluşuyordu. Dolayısıyla daha geniş etnik gerginlikler içeriye yansyordu.

Sırbistan ve Hırvatistan'ın devlet içinde gücü elinde tutma savaşı verdikleri sırada, bölgesel gerilimler de yaşıyordu. Kosova'da savaş 1998'den 1999'a kadar sürdü. Bu yıllarda Kosova, Sırbistan'dan bağımsızlık kazanmak isteyen Kosovalı etnik Arnavut toplumu ile onları şiddet kullanarak kitleler halinde göçetmeye zorlayan Sırp güçleri arasında yaşanan savaşa sahne oldu. NATO, Mart 1999'tan Haziran 1999'a kadar, Kosova ve Sırbistan'daki Sırp güçlerine karşı hava saldırıları düzenledi ve bunun sonucunda Yugoslav [Sırp] ordusu Kosova'dan çekildi ve savaş sona erdi.

Eski Yugoslavya'daki çatışmalarda sivillere saldırılar, zorla göç ettirme, sistematik tecavüzler yapılmış ve toplama kampları kullanılmıştır (ICTJ, 2010). Ayrılma mücadelelerinin bölgedeki gruplar arasında ve içinde acı ve kanlı etnik savaşa dönüşmesiyle ortaya çıkan çatışmalara geniş çaplı savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar damga vurdu.

Hırvatistan, Bosna Hersek ve Kosova'da yaşanan savaşların sonunda toplam 34,809 kişinin kayıp olduğu bildirilmiştir (ICRC, 2011(b)). Onyıllardan fazla bir süre geçmesine rağmen, bunlardan yaklaşık 13,714'ü hala kayıptır (ICRC, 2011(b)). 200,000 kadar insanın hayatının kayıplardan doğrudan etkilenmiş olduğu hesaplanmıştır (ICTJ, 2010). Kayıp kişilerin büyük bir bölümü toplu mezarlara gömülmüştü.

Bosna Hersek'te 1992 ile 1995 yılları arasında kaybolduğu bildirilen 22,456 kişiden, 12,908'inin akıbetiyle ilgili herhangi bir bilgiye halâ ulaşılamamıştır (ICRC, 2011(b)). Kosova'da kayıp olduğu rapor edilen 6,016 kişiden 1,811'i hâlen bulunamamıştır (ICRC, 2011(b)). Hırvatistan'da 1991 ve 1995 arası çatışma döneminde kaybolduğu bildirilen 6,337 kişiden 2,355'i halâ kayıptır (ICRC, 2011(b)). Kayıplar arasında Hırvatlar, Sırp, Boşnaklar, Arnavutlar, Karabağlılar, Macarlar ve Çingeneler vardır. Hem siyasi hem de lojistik nedenlerden dolayı kazılar yavaş ilerlemektedir ve bölgede kaydedilen gelişme istikrarlı değildir. Bazı yerlerde, bölgedeki kayıpların büyük bir bölümünün bulunduğu az sayıda gömü yeri vardır. Bu tür alanlarda kazı çalışmalarını organize etmek ve kalıntıları çıkarmak daha kolaydır. Bu, çoğu zaman kimlik tespiti ve iade sürecini de hızlandırır. Diğer yerlerde, daha az ceset bulunan geniş hacimli mezarlar vardır ve böyle olduğu zaman gömü yerlerinin tespiti ve kazı çalışmaları çok daha zorlu bir süreç olmaktadır. Bu bölgelerde, kemiklerin iadesi de genellikle çok daha uzun bir sürede tamamlanmaktadır.

Uluslararası Kayıp Kişiler Komisyonu (ICMP), 1996'da Bosna-Hersek'te Dayton barış anlaşmasını desteklemek için kuruldu. 2001'in sonundan bugüne, ICMP, DNA tekniği kullanarak 'silahlı çatışmalarda kaybolan çok sayıda kayıp kişinin' bulunmasını sağladı. Örgüt '29,073 kayıp kişi ve 88,610 yakınının kaydedildiği bir bilgi bankası oluşturdu ve eski Yugoslavya'daki gizli mezarlardan çıkarılan ölümlerin kalıntılarında toplanan 33,000'den fazla kemik örneği topladı. Kan ve kemik örneklerinin DNA yöntemiyle eşleştirilmesiyle, ICMP çatışmalarda kaybolan ve gizli mezarlarda kalıntılara ulaşılan 15,955 kişinin kimliğini tespit edebildi' (ICMP, 2008). DNA yönteminin kalıntıların tespitinde kullanılması, ailelere defnetmeleri için sevdiklerinden arda kalanların geri verilmesi ve bunun yanında, belirsizliğin neden olduğu ızdırabın sona ermesi açısından önemli bir gelişme olmuştur. Ayrıca 'DNA'nın toplu kimlik tespitinde etkili kullanımı, ICMP'yi esasen siyasi düzeyde işlev gösteren küçük bir örgüt olmaktan dünyanın en büyük kimlik saptama programına dönüştürdü' (ICMP, 2008).

Eski Yugoslavya'da kayıplardan söz edildiğinde genellikle akla ilk gelen Srebrenitsa kâbusu olur. Bosna-Hersek'te bir kent olan Srebrenitsa, bölgede egemenliği ele geçirmek için Boşnak ve Sırp güçler arasında yapılan savaş yıllarında BM koruması altında bulunan 'güvenli bölge'nin bir kısmını oluşturuyordu. Buranın BM barış gücü UNPROFOR tarafından korunan askerden arındırılmış bir bölge olması gerekiyordu. Temmuz 1995'te, Bosna Sırp ordusu Srebrenitsa'nın etrafını kuşatma altına aldı ve sonuçta binlerce Bosnalı Müslüman Srebrenitsa'dan BM askeri üssüne sığınmak için yakındaki Potoçari'ye kaçtı. Katliamdan önceki günlerde, 20,000-25,000 civarında Bosnalı Müslüman (çoğunlukla kadın, çocuk, ve yaşlılar) üssün içinde ve etrafında toplandılar, bu sırada Bosnalı Sırp keskin nişancılar kalabalığa gelişigüzel ateş ediyordu. Gücü yerinde olan bazı Srebrenitsalı erkekler yaklaşan Bosna Sırp ordusundan kaçmak için ormana dalarken, diğer erkekler, kadın ve çocuklardan ayrılıp BM üssünden güvenli Bosna Müslüman bölgelerine aktarılacak üzere otobüslere dolduruldu ve toplama kamplarına götürüldü (Yakinthou, 2008). Ormana kaçanların çoğu ya öldürüldü ya da yakalanıp toplama kamplarına götürüldü (Human Rights Chamber, 2003). Kadın ve çocuklardan ayrılan ve otobüslere konulan erkeklerin çoğu öldürülüp toplu mezarlara gömüldü:

Srebrenitsa'nın ele geçirilmesinin ardından yakalanan binlerce Bosnalı Müslüman esirden neredeyse tamamı infaz edildi.... Çoğu... Srebrenitsa'nın biraz kuzeyindeki bölgede, 13 Temmuz 1995'te başlayan titizlikle planlanmış toplu infazlarda katledildi. 13 Temmuz 1995'te öldürülmeyen esirler, Zvornik Tugayı kontrolündeki Bratunac'ın kuzeydeki infaz bölgelerine götürmek üzere otobüslere dolduruldu. Kuzeydeki büyük ölçekli infazlar 1995 Temmuzun 14'ü ile 17'si arasında gerçekleşti (ICTY, 2004).

Toplanan delillere dayanarak, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTY) ve Uluslararası Adalet Divanı Srebrenitsa'yı soykırım ilan etti.¹⁰ Sevdiklerinin akıbeti halâ resmi olarak bilinmezken, yaşamlarını yeniden kurmaya çalışan geride kalmış kadınlar için katliamın etkileri feci oldu. 2011 yılı itibarıyla, Srebrenitsalı kayıpların yaklaşık 2/3'ü bulundu ve ailelerine teslim edildi. Mart 2010'da, Sırp parlamentosu katliamdan dolayı resmi olarak özür diledi, ancak parlamentonun yaşananları soykırım olarak tanımlamaktan kaçınması Sırbistan'daki Müslümanlar ve Boşnaklar'ın da arasında olduğu çeşitli kesimlerin ağır eleştirilerine neden oldu (BBC News 2010).

Savaş, Aralık 1995'te, Bosna, Sırbistan ve Hırvatistan devlet başkanlarının Dayton Anlaşması'nı imzalamalarıyla sona erdi (ancak Kosova'da 1998'den 1999'a kadar yeniden çatışmalar çıktı). Esas olarak Bosna Hersek'teki savaşı sonlandırmayı hedefleyen anlaşma, aynı zamanda, hem Bosna Hersek'teki yönetim sistemini değiştirerek, hem de çatışan taraflar arasında yeniden toprak dağılımı yaparak eski Yugoslavya'da çatışan devletler arasında bölgesel güç dengesinin kurulması için temel oluşturma amacıyla da tasarlanmıştı.

Kayıplar konusunda resmi yaklaşımlar

Eski Yugoslavya'da işlenen büyük çaplı ve çok çeşitli savaş suçlarının cezalandırılması için bazı girişimler yapılmış olsa da bölgedeki kayıpların akıbetini öğrenmek için yapılan koordineli çalışmalar yetersiz olmuştur.

Ülkeler seviyesinde, Bosna Hersek'te, kantonal ve bölge düzeyleri ile Bosna Hersek Savaş Suçları Mahkemesi'nde, 2005'ten itibaren geniş çaplı yargılamalara başlandı. Hırvatistan 2003'te savaş suçlarına bakması için özel mahkemeler kurdu; aynı yıl Sırbistan, Belgrad Bölge Mahkemesi'nde Savaş Suçları Mahkemesi'ni kurdu ve 2000'de uluslararası hakim ve savcılar Kosova'ya getirildi. Ancak bu ülkelerde yargının kalitesinde belli bir düzey tutturulamamıştır. Sırp mahkemesinde tanıklar, savaş suçu işlediği düşünülen polis memurları aleyhine tanıklık yapmaları istendiğinde susmaları için gözleri korkutuldu. Bosna Hersek mahkemesinde, itiraf pazarlığının yapılması, mağdurların gruplarının tepkisini çekti.

ICRC başkanlığında, 2004'te, Kosovalı ve Sırp otoriteler arasında kayıplar sorunuyla ilgili işbirliği yapılması için bir kayıp kişiler çalışma grubu kuruldu.

2006'da, Kosova'daki Geçici Öz-Yönetim Kurumları, Kosova Kayıp Kişiler Komisyonu'nu kurdu. Komisyonun sorumluluğu, etnik kökene bakılmaksızın kayıpları aramaktı (ICMP, t.y.).

Bosna Hersek Kayıp Kişiler Enstitüsü (MPI) Bosna Hersek Bakanlar Kurulu ve ICMP tarafından 2005'te kuruldu ve 2008'de faaliyete geçti. Enstitü, kayıplar ve toplu mezarlarla ilgili tüm bilgileri bir araya getirip, aileleri bilgilendirerek, kayıp sertifikası vermekte, yerel adli makamları muhtemel mezar yerleriyle ilgili bilgilendirerek inceleme yapılmasını talep etmekte olup, kazı ve kalıntıların çıkarılması, otopsi ve kimlikleme yapılması çalışmalarında yer almak suretiyle kayıp ailelerine destek sağlamaktadır. Bosna Hersek'te kaybolan kişilerin sicillerinin tek bir dosyada tutulması yapılan önemli bir iş olmuştur. Bu çok önemlidir çünkü başka çatışma bölgelerinde olduğu gibi, kayıpların listelendiği merkezi bir dosya olmadığı zaman, çeşitli örgütler kendi dosyalarını tutmaktadırlar. Bu da, sayılar ve bilgi açısından karmaşaya yol açmaktadır. MPI, Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin (OHR) inisiyatifi ile 1997'de başlatılan 'Ortak Mezar Açma Süreci'nin devamında ortaya çıktı. Bu, çatışan tarafların, kendi kayıplarını 'öteki taraf'ların topraklarında aramasını mümkün kıldı (ICMP, t.y.). MPI ile birlikte bir grup kayıp ailesi, kayıp kişilerle ilgili bir yasanın çıkarılması için lobi faaliyetinde bulundular. Bu yasa Kasım 2004'te karara bağlandı ancak henüz tam olarak uygulamaya girmedi (ICMP, t.y.). Yasa 'arama sürecinin kolaylaşması,

10. Soykırım, BM Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesinin 2. Maddesinde şöyle tanımlanmıştır: ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel bir grubu toptan ya da kısmen yok etmek niyetiyle; Grup üyelerinin öldürülmesi, grup üyelerinin fizik ya da akıl bütünlüğünün ağır biçimde zedelenmesi, grubun fiziksel varlığının tümü ya da bir bölümü ile yok edilmesi sonucunu verecek yaşam koşulları içinde tutulması, grup içinde doğumları engelleyecek önlemler alınması ve bir grubun çocuklarının başka bir gruba zorla verilmesi eylemlerinden herhangi birine başvurulması.

Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTY), Radislav Krstić davası, 10 Nisan 2004 Kararı, Dava No. IT-98-33-A. Bakınız, www.icty.org/x/cases/krstic/acjug/en/krstic-aj040419e.pdf (1 Kasım 2011); Uluslararası Adalet Divanı (ICJ), Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin Uygulanması (Bosna Hersek/Sırbistan ve Karabağ), Dava 91, Lahey, 26 Şubat 2007 kararı.

kayıp kişinin tanımlanması, merkezi belgelerin düzenlenmesi, kayıp ailelerinin sosyal ve öteki haklarının anlaşılması ve Bosna Hersek'te/n kayıp kişilerin aranması ile ilgili öteki konularda ilkeler belirlemektedir' (Bosna Hersek Kayıp Kişiler Yasası, 2004).

Bosna Hersek, Hırvatistan ve Kosova hükümetlerinin tümü, ülkeleri için savaş yıllarında kaybolan ve kendilerinden halâ haber alınamayan kişilerin listesinin bulunduğu 'Kayıp Kişiler Kitabı'nın yazılması için ICRC ile işbirliği yaptı (ICRC, t.y.).

Müdahil hükümetlerden hiçbiri savaş suçlarının nedenlerini araştırma ya da yapılan kötülükleri belgelemeye dönük kapsamlı bir çalışma yapmadı. Hakikat arama çalışmaları başlatmak için inisiyatifler ya bir komisyon kurulmasında başarılı olamadı (Bosna Hersek, 1990'lar, 2005-2006) ya da kurulan komisyonlar, bulgular ve tavsiyeler içeren bir sonuç raporu hazırlamayı başaramadı (Sırbistan ve Karadağ, 2001). Yetkililer eski Yugoslavya genelinde, özellikle bölgelerinde çoğunlukta bulunan etnik grubun üyelerine maddi tazminatlar verdiler. Aynı şekilde, anıtlar da sadece çoğunluk grubunun kurbanlarını onurlandırmaktadır. Tazminat yasaları da sivil kurbanlardan çok eski savaşçıların lehinedir. Bölgesel düzeyde, 1993'te Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından kurulan Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTY), aralarında, Kosova eski Başbakanı, Sırbistan eski Devlet Başkanı ve Bosna Sırp ve Hırvat ordusu eski komutanları da dahil, pek çok üst düzey siyasi ve askeri liderin bulunduğu 161 kişi aleyhine suçlama getirdi. ICTY de halâ kayıp olan kişilere ilişkin soykırım davalarını sonuca bağladı.

Müdahil gruplar

Uluslararası Kayıp Kişiler Komisyonu (ICMP) ve Uluslararası Kızıl Haç Komitesi (ICRC) ve ailelerin ve hayatta kalanların oluşturduğu gruplar kayıpların bulunması çabalarında ön saflarda yer aldılar. Uluslararası toplumun baskısı, ve ayrıca finansal ve yapısal desteği, gömü yerlerinin kazılması, kimlik tespitlerinin yapılması ve kalıntıların iadesinde yararlı oldu. İlk bölgedeki kayıpları aramak için kurulmuş çeşitli komisyonları koordine etmek amacıyla kurulan ICMP, sivil toplum örgütleriyle de yakın çalışmalar yaptı. ICMP, çalışmaları ile mağdur gruplarının biraraya gelebilecekleri bir alan yarattı ve kayıplar yasasının geçirilmesinin savunuculuğunu yürüttü.

2006'dan beri, Yugoslavya sonrası ülkelerdeki sivil toplum örgütleri aktif olarak bölgesel bir hakikat arama mekanizmasının kurulmasına olan ihtiyacı gündeme getirmektedirler. RECOM (bölgesel hakikat komisyonu) için Koalisyon, 2011'in ilk yarısında kayıpların akıbetini belirleyecek bölgesel bir hakikat komisyonu kurulması talebiyle bölgedeki hükümetlere başvurdu (ICTJ, 2010). Koalisyon 1,500 bölgesel sivil toplum örgütü ve insan hakları gruplarından oluşmaktadır (Balkans Chronicle, 2011).¹¹

Sivil toplum, kayıplar sorununda ilerleme sağlanması için yoğun çaba gösterirken, bölgedeki kayıp kişilerin tam sayısı da dahil, çözülmemiş pek çok sorunla ilgili bir hayli anlaşmazlık bulunmaktadır. Bu boşluğu doldurmak amacıyla RECOM bölgede yürüttüğü bir kampanya ile hakikat arama komisyonunun kurulması için bir milyon imza topladı (Balkans Chronicle, 2011). Bununla birlikte, bölgesel hakikat komisyonunun kurulmasına Kosova, Hırvatistan ve Bosna'daki bazı mağdur grupları şiddetle karşı çıkmaktadır: Bu gruplar, komisyonun Sırlara karşı işlenen suçları da gündeme getirerek, Sırbistan'a işlediği suçların sorumluluğundan kaçma fırsatı vereceğinden endişe etmektedir (Balkans Chronicle 2011). Kötülükler bütün taraflarca yapılmış olduğundan, sorunun bütünüyle ele alınmasına karşı da direnç vardır.

Srebrenitsa kurbanlarını ve hayatta kalanlarını temsil eden birkaç sivil toplum örgütü vardır. Srebrenitsalı Kadınlar 'amacı, Bosna Sırp ordusu tarafından 11 Temmuz 1995'de gerçekleştirilen Avrupa'nın en büyük katliamında kaybolan 10,000 kişiyi aramak' (Women of Srebrenica, t.y.) olan bir sivil toplum örgütüdür. Hem sivil hem de dinî bir mekan olan Srebrenitsa-Potoçari Anıt Mezarlığı, sivil toplum katılımının bir örneğidir ve eser, hayatta kalanlarla yakın ilişkiye içinde tasarlanmıştır.

11. RECOM ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için örgütün internet sayfasına bkz: <http://www.zarekom.org/The-Coalition-for-RECOM.en.html>

Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti (ICRC) 'eski Yugoslavya'daki çatışmalarda kaybolan kişilerin akıbetlerini belirleme ve ailelerinin yasal, psikolojik ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılama çabalarını desteklemektedir. Buna, Bosna Hersek ve Kosova'daki otoritelere, var olan yasal düzenlemede değişiklik yapmaları ve kayıp ailelerinin haklarını korumaya yönelik yeni yasalar tasarlama için yardım etmek de dahildir' (ICRC, 2010). ICRC, aynı zamanda, Kosovalı ve Sırp otoriteler arasında diyalogun yürütüldüğü Kayıp Kişiler Çalışma Grubu'na da başkanlık eder. ICRC ayrıca, Kosova'daki askeri birliklerin ve uluslararası örgütlerin arşivlerinde tutulan belgeleri toplamak için çalışma yapmıştır. Bu sayede, çatışan taraflar arasında bilgi alışverişi yapıldı ve aynı zamanda hem Sırbistan'da hem de Kosova'da kazılar yapıldı ve kalıntılar ailelere teslim edildi. Saraybosna'da, ICRC, Bosna Hersek Kayıp Kişiler Enstitüsü'nün kapasitesini artırması için yardım sağladı ve Priştine'de Kosova Kayıp Kişiler Hükümet Komisyonu'nu desteklemektedir. ICRC, tüm ülkelerdeki 'ulusal dernek' personeline, kayıp ailelerine psikolojik destek verme konusunda eğitim verip, kayıplar sorunuyla ilgili yerel Kızıl Haç örgütü ile işbirliği yapmaktadır (ICRC, 2010).

Savaşın mirası

Şimdi, refah içindeki Slovenya AB ve NATO üyeliğini bekliyor. Sırp nüfusun çoğu kaçmış ya da kovulmuş olsa da toprakları bütün kalan Hırvatistan savaşın yaralarını sarıyor. Halen savaşın mirasıyla başa çıkmaya çalışan paramparça olmuş bir ülke, Bosna ikiye bölündü. Makedonya, etnik Makedonyalılar ve etnik Arnavutlar arasındaki çatışmalarla parçalandı - ama topyekün savaştan kurtuldu. Yüzbinlerce etnik Arnavut savaş sonrası Kosova'ya döndü ama sonra 230,000 Sırp ve Arnavut olmayan diğerleri göçe zorlandı... Sırbistan ve Karabağ savaşlardan bitap düştü (Judah, 2011).

Hayatta kalanların oluşturduğu gruplar, sivil toplum ve hükümetler tarafından inşa edilen anıtların yanı sıra sivil toplum örgütleri ve yasal kurumların olanları belgeleme maksadıyla önemli çabaları olmuştur. Örneğin, hükümet dışı bir kurum olan İnsani Hukuk Merkezi, Kosova savaşı sırasında öldürülen ya da kaybolanların (12,000 civarında kişi) tümüyle ilgili bilgileri biriktirdi. Belgeleme süreci sırasında tek tek tüm vakalarla ilgili kayıp aileleri üyeleriyle yüzlerce görüşme yapıldı. Ayrıca, gazete yazıları ve aile üyelerinin verdikleri ifadeleri derlendi.

Çatışma yılları boyunca işlenen savaş suçlarının ve insanların kaybolmalarına yol açan suçların yargılanması bölgesel medyada yeterince ya temsil edilmemiştir, ya da her ülkede seçilerek temsil edilmiştir. Bu şekilde, medya halihazırda var olan ayrı toplumlar söylemini öne çıkaran kurban-suçlu söylemini güçlendirerek, kendi toplumunu masum olarak lanse etmektedir (Amnesty International, 2010(a)). Uluslararası Af Örgütü de, bölgesel düzeyde suçların sorumluluğunun kabul edilmemesinin, çözümün yavaşlığına katkı yaptığını belirtmiştir.

Halen, bir hakikat komisyonu kurulması için çalışan bölgesel koalisyon, eski Yugoslavya'dan binlerce kayıp kişinin kalıntılarını bulmak ve ailelerine bir nebze huzur getirme yönündeki çabalarda en dinamik taraftır. Ancak, ilerleme yavaş kaydedilmektedir ve iç kavgalar varolan çabaları baltalamaya devam etmektedir. Aynı zamanda, ICMP tüm ülkelerde kazı ve kimlik belirleme çalışmalarına, aileler ise sevdiklerinin akıbetini öğrenmek için beklemeye devam etmektedir.

Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi

<http://www.icty.org/>

- Mağdurların verdikleri ifadeler bu internet sayfasında bulunabilir
<http://www.icty.org/sections/Outreach/VoiceoftheVictims>
- Suçlara dair ifadeler içeren tanıklıklar aşağıdaki internet sayfasında bulunabilir
<http://www.icty.org/sections/Outreach/StatementsofGuilt>

Bosna Hersek İnsan Hakları Mahkemesi

<http://www.hrc.ba/ENGLISH/DEFAULT.HTM>

İnsani Hukuk Merkezi

<http://www.hlc-rdc.org/stranice/14.en.html>

- Bu sayfadan, aile bireyleri Srebrenitsa'da öldürülen kişilerin öykülerine erişilebilir:
<http://www.hlc-rdc.org/Outreach/Kazivanje-istine/1404.en.html>
- Bu sayfada, biri Mladic'i kahraman, öteki ise savaş suçlusunu olarak gören iki farklı bakış açısına yer verilmiştir: 'Serbia faces task of admitting its role in wars', Haziran 13, 2005, CNN'de yayınlanan Associated Press makalesi.
<http://www.hlc-rdc.org/Outreach/Kazivanje-istine/1404.en.html> (bakınız, Basından parçalar, sayfa 17)

Bölgesel Hakikat Komisyonu Koalisyonu (RECOM)

<http://www.zarekom.org/The-Coalition-for-RECOM.en.html>

- RECOM'la ilgili haberler ve diğer kaynaklar:
<http://www.impunitywatch.org/en/publication/75>
<http://old.balkaninsight.com/en/main/interviews/24056/>
<http://humanrightshouse.org/Articles/12082.html>
<http://www.balcanicaucaso.org/eng/Regions-and-countries/Serbia/Serbia-towards-a-regional-truth-on-war-crimes>
<http://edition.cnn.com/2009/WORLD/europe/10/26/karadzic.trial.analysis/index.html>
- Facebook grubu:
<https://www.facebook.com/group.php?gid=113683431991447#!/group.php?gid=113683431991447&v=info>

Kayıplarla ilgili:

- Kayıp Yaşamlar. Yazarlar: Nick Danziger (fotoğraflar), Rory Maclean (metin), Mark Thomson (tasarım). Telif hakkı: Dewi Lewis Yayınevi ve ICRC. Yayın tarihi: 2010

Bu anıtların fotoğraflarının bulunduğu ve 15 aile bireyinin öykülerine ve anılarına yer verilen fotoğrafik bir kitaptır. Kitap ile ilgili detaylı bilgi için bakınız:

<http://www.icrc.org/eng/resources/documents/misc/missing-lives-060710.htm>

- Kayıplarla ilgili diğer kaynaklar için:
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4563551.stm>
http://www.swissinfo.ch/eng/specials/kosovo/Experts_lose_hope_of_finding_Kosovos_missing_.html?cid=29501766
<http://www.hurriyetdailynews.com/n.php?n=nearly-15000-war-missing-still-haunt-the-former-Yugoslavia-2010-08-29>
http://www.innovationsreport.com/html/reports/social_sciences/institute_missing_persons_hope_peace_balkans_123345.html
http://www.usatoday.com/news/world/2007-08-30-844668576_x.htm

ICTY davalarıyla ilgili

- Bu makalede kayıp kişiler ya da zorla kaybetmeye odaklanılmamıştır. Makale bir savaş suçlusunun itirafları ve yaptıklarını nasıl gördüğü üzerinedir:
<http://www.csmonitor.com/World/Europe/2008/0830/p01s01-woeu.html>

Yugoslavya'da komisyonlar kurma çabalarıyla ilgili

- <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/yugoslavia-launches-truth-commission-681821.html>

Geçiş sürecinde suçlarla nasıl yüzleşildiğiyle ilgili

- Bu makalede bir Hırvat katliam anıtını ziyareti sırasında af dileyen Sırbistan devlet başkanını gösteren görüntüler de vardır:
http://www.rferl.org/content/Serb_President_Visiting_Croat_Atrocities_Site/2210210.html

Olaylar ve yorumları ile özür dileme ve bağışlama üzerine anlaşmazlıklarla ilgili

- http://www.rferl.org/content/The_Dynamics_Of_Apology_And_Forgiveness_In_The_former_Yugoslavia/2025889.html

Srebrenitsa Katliamıyla ilgili

Srebrenitsa, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri Avrupa'da yapılan en kötü katliamın gerçekleştiği yer olarak bilinir. ICTY yaşananları soykırım olarak tanımladı. Katliam kurbanlarının çoğu halâ kayıptır.

Temmuz 1995'te Sırp ordusu ve paramiliterleri tarafından 8000'den fazla erkek ve erkek çocuk Srebrenitsa kentinde katledildi, aynı zamanda 25,000–30,000 kişi zorla göç ettirildi. Kent BM koruması altında bir 'güvenli bölge' sayılıyordu. O sıralar BM'yi temsilen Hollanda güçleri, üssü kapatarak, üssün girişinde diğerleri katledilirken içeridekileri de dışarıya atarak, katliama engel olmadı. Olayla ilgili kurbanların aileleri Hollandalı komutanları ECJ ve ECHR'de dava ettiler.

- Hollanda devleti ve BM aleyhine hukuk davası için:
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6721139.stm>
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/7457239.stm>
- Katliamla ilgili bir makale için:
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/675945.stm>
- Katliamı açıklayan Wikilink:
http://en.wikipedia.org/wiki/Srebrenica_massacre

Eski Yugoslavya'daki anıtlarla ilgili

- Anıtların önemli olup olmadığı, ya da neden önemli olduğu gibi tartışmalara yer veren <http://www.balcanicaucaso.org/eng/Regions-and-countries/Bosnia-and-Herzegovina/IWPR-Calls-for-War-Memorials-Divide-Bosnia>
- Hırvat köyü Nadin'de öldürülenler anısına yapılan anıtla ilgili <http://www.zadarskilist.hr/clanci/20112008/kameni-spomenik-u-nadinu---simbol-ponosa-i-sjecanja>. Sayfanın alt kısmında ('Galerija slika' yazısının altında) Hırvat köyü Nadin'de öldürülen ya da kaybolanların fotoğrafları bulunmaktadır. Gazetenin yazısına göre, köydeki anıt, 'ortasında bir delikle temsil edilen, düşmanın silahıyla yaralanmış olsa da ayakta kalan bir taşı sembolize eder. Tespih, Hırvat savaşçıların ve sivillerin Vatan savaşında üzerlerinde taşıdıkları tüm tespihlerin sembolüdür'.
- Kozaraç köyünden (Bosna Hersek Sırp Cumhuriyeti'ndeki Prijedor yakınında) Boşnak kurbanları onurlandırmak için yapılan bir anıtın görüntüleri için <http://www.youtube.com/watch?v=z2-MSIGpN7g&feature=related>
Anıtla ilgili İngilizce metni 6. dakikanın 45. saniyesinde bulabilirsiniz. İsimleri geçen öldürülenlerin çoğunluğu halâ bulunamamış kişiler olduğundan, kayıp kişiler olarak kabul edilmektedir. Duvarın dış yüzündeki çubuklar (lambalar) dikenli telleri sembolize eder (çünkü bölgedeki pek çok Boşnak, sistematik işkence görüp öldürüldükleri Sırp yönetimindeki kamplarda tutulmuştu).
- Bosna Hersek'teki anıtlarla ilgili Srebrenitsa-Potoçari Anıt Mezarlığı hayatta kalanlara danışılarak yapılmış, ve hem sivil hem de dinî bir mekandır. Bu sitede bu anıt mekânıyla ilgili çok geniş bilgi ve kaynaklar bulunmaktadır. <http://memoryandjustice.org/site/srebrenica-potochari-memorial-and-cemetery/>

Srebrenitsalı Kadınlar, 'amacı, Bosna Sırp ordusu tarafından 11 Temmuz 1995'de gerçekleştirilen Avrupa'nın en büyük katliamında kaybolan 10,000 kişiyi aramak' (Women of Srebrenica, t.y.) olan bir sivil toplum örgütüdür. <http://www.srebrenica.ba/index.en.php?link=intro>

| Eski Yugoslavya'yla İlgili Kaynakça

Amnesty International (2010(a)). 'Amnesty International Report 2010'. New York: Amnesty International.

Balkan Chronicle (2011). 'Half a million in former Yugoslavia sign a petition for missing persons', *The Balkan Chronicle*, 2 Temmuz. [Çevrimiçi.] http://www.balkanchronicle.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1193:half-a-million-in-former-Yugoslavia-sign-a-petition-for-missing&catid=83:former-Yugoslavia&Itemid=460 adresinde bulunabilir. Son erişim 29 Eylül 2011.

BBC News (2010). Serbian MPs offer apology for srebrenica massacre. [Çevrimiçi.] <http://news.bbc.co.uk/2/hi/8594625.stm> adresinde bulunabilir. Son erişim 29 Eylül 2011.

Brunborg, H. Lyngstad, T. ve Urdal, H. (2003). 'Accounting for Genocide: How Many Were Killed in Srebrenica?', *European Journal of Population*, 19(3), ss. 229-248.

Humanitarian Law Center (2007). *Transitional Justice in Post-Yugoslav Countries: 2007 Report*. Belgrade: Humanitarian Law Center.

International Center for Transitional Justice (ICTJ) (2006-2011). Memory and Justice: Srebrenica Potochari Memorial and Cemetery. [Çevrimiçi.] <http://memoryandjustice.org/site/srebrenica-potochari-memorial-and-cemetery/> adresinde bulunabilir. Son erişim 29 Eylül 2011.

International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY) (1997). *The Prosecutor vs Dusko Tadic*, IT-94-1-T, Judgement, 7 Mayıs 1997, The Hague. [Çevrimiçi.] http://icty.org/x/file/Legal%20Library/jud_supplement/supp6-e/tadic.htm adresinde bulunabilir. Son erişim 10 Ekim 2011.

International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) (2001). *The Prosecutor vs Radislav Krstić*, IT-98-33-T, Judgement, 2 Ağustos 2001, The Hague. [Çevrimiçi.] http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/jud_supplement/supp49-e/krstic.htm#1 adresinde bulunabilir. Son erişim 10 Ekim 2011.

Human Rights Chamber for Bosnia and Herzegovina (2003). Srebrenica Cases, decision of 7 Mart 2003. [Çevrimiçi.] www.hrc.ba/ENGLISH/press_eng/pressEng/march03.pdf adresinde bulunabilir. Son erişim 10 Ağustos 2011.

International Commission on Missing Persons (ICMP) (2008). About ICMP. [Çevrimiçi.] <http://www.ic-mp.org/about-icmp/> adresinde bulunabilir. Son erişim 29 Eylül 2011.

International Committee of the Red Cross (ICRC) (2010). The ICRC in the Western former Yugoslavia. [Çevrimiçi.] <http://www.icrc.org/eng/where-we-work/europe-central-asia/serbia/overview-western-former-Yugoslavia.htm> adresinde bulunabilir. Son erişim 29 Eylül 2011.

International Committee of the Red Cross (ICRC) (2011(a)). Annual Report 2010. Geneva: International Committee of the Red Cross.

International Committee of the Red Cross (ICRC) (2011(b)). Christilla Yakinthou ile e-posta iletişimi, 4 Kasım 2011.

International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY) (n.d.). The Former Yugoslavia – Conflicts. [Çevrimiçi.] <http://www.icty.org/sid/322> adresinde bulunabilir. Son erişim 29 Eylül 2011.

Judah, T. (2011). 'Yugoslavia: 1918-2003', [Çevrimiçi.] http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/wwone/yugoslavia_01.shtml adresinde bulunabilir. Son erişim 1 Kasım 2011.

(n.a.) (2004). 'Bosnia-and-Herzegovina Law on Missing Persons'. [Çevrimiçi.] İngilizce çevirisi: www.ic-mp.org/wp-content/.../11/lawmp_en.pdf adresinde bulunabilir. Son erişim 1 Kasım 2011.

Perriello T. ve Wierda, M. (2006). *Lessons from the Deployment of International Judges and Prosecutors in Kosovo*. New York: International Center for Transitional Justice.

Ivanišević, B. (2007). *Against the Current – War Crimes Prosecutions in Serbia*. New York: International Center for Transitional Justice.

MacLean, R. (2010). *Missing Lives*. Stockport: Dewi Lewis Publishing.

Mégevand-Roggo, B. (2005). Srebrenica - remembering the missing. International Committee for the Red Cross, 5 Temmuz 2005. [Çevrimiçi.] <http://www.icrc.org/eng/resources/documents/misc/srebrenica-editorial-050705.htm> adresinde bulunabilir. Son erişim 29 Eylül 2011.

Wagner, S. (2008). *To Know Where He Lies: DNA Technology and the Search for Srebrenica's Missing*. Berkeley: University of California Press.

Women of Srebrenica (n.d.). Women of Srebrenica. [Çevrimiçi.] <http://www.srebrenica.ba/index.en.php?link=intro> adresinde bulunabilir. Son erişim 29 Eylül 2011.

Yakinthou, C. (baskıda). *The Emergence of a 'Right to Truth': A Comparison of Inter-American and European Human Rights Approaches*.

| 3.4 İspanya Deneyimi

Sorunun Kökeni

İç savaşın, yıllar boyunca çoğunlukla akademisyenlere bırakılan bir konu olduğu İspanya'da, son on yıl içinde, yani savaşın bitiminden bir jenerasyon sonra, İspanyol kamuoyunun iç savaşın mirasına ilgisi giderek artmaktadır (Boyd, 2008). İspanya, 1936'dan 1939'a kadar, İspanya'nın demokratik seçimle işbaşına gelen İkinci Cumhuriyet hükümetine karşı General Francisco Franco önderliğinde yapılan askeri isyanla başlayan kanlı bir iç savaştan geçti. Franco'nun diktatörlüğü 1975'teki ölümüyle sona erdi ve ardından demokrasiye geçildi. Rejimin sonra erdiği zamana dek, iç savaş sırasında ve sonrasındaki diktatörlük döneminde yarım milyondan fazla İspanyol öldürüldü (Graham, 2004).

İspanya iç savaşında öldürülen çok sayıda kişi, savaş meydanlarından alınıp işaretsiz mezarlara gömüldü (Kovras, 2008). Yakın zamanda yapılan araştırmalar, Franco'nun birlikleri tarafından ve savaş sonrasında infaz edilenlerin sayısının 70,000 ile 100,000 arasında olduğunu ortaya koydu (Ferrándiz, 2006). 1939 ile 1947 arasında, 400,000'den fazla İspanyol, toplama kamplarında tutuldu. Sonraki otuz yıl boyunca, ülkede siyasi idamlar ve işkenceler hüküm sürdü. Yarım milyon kişi ülkeyi terketti (Anderson, 2009). Savaş sırasında öldürülenlerden, yaklaşık 114,266'sı ülkenin değişik yerlerinde topluca mezarlara gömüldüler ve kalıntıları hiçbir zaman bulunamadı.

Diktatörlük sırasında, Franco'nun baskı rejimi sadece Cumhuriyetçi taraftarları cezalandırmaya değil, aynı zamanda, komünizm, masonluk, liberalizm ve ateizm gibi, 'anti-İspanyol' addedilen fikirlerin kökünü kazımaya dönüktü. Rejim ideolojisini yaymak için, yeni nesilleri 'ulusal' fikirlerle yetiştirmelerini temin etmeleri beklenen öğretmenlere özel gösterildi: 1936 ile 1943 arasında, İkinci Cumhuriyet'in diğer memurlarıyla birlikte, 60,000 civarında ilkokul öğretmeni kovuşturulmaya uğradı ve 6,000'inin işine son verildi (Ruiz, 2007). Onlardan boşalan yerlere, rejimin destekçileri getirildi.

İspanya'nın okul öncesi eğitiminde kullanılan standart bir ders kitabı olan 'El Parvulito', Franco'nun rejimini nasıl savunduğunu ve genç nesillerin beyinlerinin nasıl yıkandığını ortaya koymaktadır.¹² Bu ders kitabı - Franco'nun ölümüne kadar kullanılmıştı - iç savaşı dört ve beş yaşındaki çocuklara şu sözlerle açıklıyordu:

'Bir zamanlar, İspanya çok kötü yönetiliyordu. Her gün sokaklarda ateş açılıyor ve kiliseler yakılıyordu. Bunu durdurmak için, Franco orduyla birlikte ayaklandı ve üç yıllık savaştan sonra, Atavatan'ın düşmanlarını kovmayı başardı. İspanyollar, Franco'yu liderleri yaptılar ve 1936'dan beri Franco İspanya'yı şerefle yönetiyor' (Anderson, 2009).

1977'de, Franco'nun ölümünden iki yıl sonra, Francocu elitler ile demokrasi yanlısı muhaliflerin üzerinde uzun süre pazarlık ettikleri demokrasiye geçiş sürecinin bir parçası olarak, İspanya'nın demokratik seçimle işbaşına gelen ilk parlamentosu bir af yasası geçirdi (Kovras, 2008). Yasa, rejimin siyasi suçlarının serbest kalmasını ve aynı zamanda Frankocular tarafından işlenen suçların affını garanti etti. Bu, kimsenin yasal ifade vermeye çağrılmayacağı anlamına geliyordu. O sıralar, eski yaraları düşmanın yeni bir iç savaşı ya da askeri darbeyi tetiklemesinden çok korkuluyordu. Bu korku, ordudan korkan demokratik reformcuları tavizi kabul etmeye, azalan askeri güç ise aşırı sağcıları geçmişte geride bırakmaya itti (Graham, 2004).

1980'ler boyunca, geçmişle yüzleşmek için farklı çabalar ortaya çıktı. Bir dizi tazminat yasası geçirilse de, bu yasaların hiçbiri açıkça ya da resmi olarak kurbanları tanımadı ve bu savaştan etkilenmiş olan kesimlerde rahatsızlığa yol açtı. Bu dönemde, İspanya'da aynı zamanda bilimsel tarih çalışmalarında bir patlama yaşandı. Bu çalışmalarla Francocu baskılar bölge bölge incelendi. 1990'ların sonlarında bölgelerin yüzde 60'ındaki çalışmalar belli bir ölçüde tamamlanmıştı. Ölenlerin belediye kayıtları ve mezarlık listelerinden sayılarak gerçek isimlerinin listlendiği yeni bir tarih inşa edilmişti (Graham, 2004).

12. Rejimin kullandığı beyin yıkama sistemiyle ilgili detaylı bir tartışma için bkz. Aguilar, P. (2000). *Memory and Amnesia: The Role of the Spanish Civil War in the Transition to Democracy*, Oxford, Berghan Books.

Ancak, geçmişle yüzleşme yönünde gerçek atılım 2000'lerde gerçekleşti. Bu dönemde, İspanya'da iç savaşın mirasının tartışılabilmesini daha mümkün kılan bir dizi farklı faktör eş zamanlı olarak ortaya çıktı (Blakeley, 2005). Bu faktörler arasında, 'tarihsel hatıraların canlandırılması'nı amaçlayan kurbanların aileleri hareketi de vardı. Canlandırma sürecinin temel amacı mezar yerlerini bulmak ve iç savaş kurbanlarının kalıntılarını çıkarmaktı (Kovras, 2008). Bu, ülkenin farklı bölgelerinde çoğalan yerel örgütlerin başlattığı bir inisiyafı. Bu örgütlerden en önde geleni, yargısız infaz edilip topluca mezarlara gömülen kişilerin çıkarılıp kimliklerinin tespit edilmesi, aileleri ve dostları tarafından yeniden defnedilmeleri için kampanya yürüten 'Tarihsel Belleğin Kurtarılması Derneği'dir (ARMH) (Encarnación, 2008).

Kayıplarla ilgili resmi yaklaşım

1996'dan 2004'e kadar iktidarda kalan muhafazakâr Halkçı Parti'den Başbakan José María Aznar'ın, ailelerin kayıpların iade edilmesi taleplerine karşı genel olarak olumsuz bir tavrı vardı. Aznar hükümeti toplu mezarların kazılması için talep edilen finansal desteği geri çevirdi, ancak aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı'nda Nazilerle omuz omuza Rusya'da savaşan Mavi Tümen üyeleri için kazı ve kalıntıların iade masraflarını üstlendi (Kovras, 2008). Hükümetin bu tutumu, sivil savaşın yol açtığı acıların kabul edilmesindeki 'adaletsizliğe' daha da katkı yapmış bulunmaktadır (Kovras, 2008).

Bu dönem, geçmişe karşı toplumsal tutumlarda bir değişim yaşandı ve aydınlar ile solcu gruplar konuyla ilgili çok daha güçlü bir toplumsal duruş sergilemeye başladılar. 1977 affı İspanyol toplumunun önemli bir bölümü tarafından desteklenmişken (Blakeley, 2005), Şili diktatörü Augusto Pinochet'nin tutuklanması, İspanyol demokrasisine olan güvenin sağlanması, çatışmaya dönme korkusunun azalması ve kurbanların ailelerinin giderek artan baskısı bu konsensüsü eritmeye başladı (Blakeley, 2005). Aradan geçen zaman ve ilk geçiş döneminin siyasi uzlaşılmasına kendini çok daha az borçlu hisseden yeni jenerasyon İspanyolların yetişmesiyle geçmişe irdelemek daha az tehditkâr gözükmeye başladı.

Aznar'ın yerine Sosyalist José Luis Rodríguez Zapatero'nun göreve gelmesi, İspanya'nın geçmişle yüzleşmesinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Aralık 2007'de, İspanyol parlamentosu uzun süren şiddetli tartışmaların ardından **Tarihsel Bellek Yasası'nı** onayladı.¹³ Yasa, Franco'nun askeri ayaklanmasının ve Franco'nun mahkemelerinde alınan kararların 'yasadışı' ilan edilmesini içeriyordu. Yasa ayrıca, iç savaş ve diktatörlük kurbanlarının onurlandırılmasını ve tazminat verilmesini, sürgün edilene ve onların çocuklarına, ayrıca uluslararası kampta savaşanlara vatandaşlık verilmesi veya iade edilmesi gibi bir dizi kararı hükme bağladı. Bu kararlar daha önce, 1970'ler ve 1980'lerde geçirilmiş olan tazminat yasalarına ek olarak çıkarılmıştı. Yasanın, hükümete Franco taraftarları tarafından öldürülen ve ülkenin değişik yerlerinde halâ işaretsiz mezarlarda gömülü olan kişilerin bulunması ve kalıntılarının çıkarılması için destek sağlama zorunluluğu getirmesi oldukça önemli bir gelişme oldu. Ancak, yasanın hükümete kazılar için finansal destek verme zorunluluğu yüklememesi çok sayıda insan hakları örgütü tarafından eleştirildi (Tamarit Sumalla, 2011). Yasa, ayrıca, 'İspanya İç Savaşı'na gönderme yapan ve savaşan taraflardan birini ve iç savaş sonrası Franco rejimini yücelten armalar, plaketter ve heykeller gibi anısal sembollerin' kamusal alanlarda kullanımına yasaklama getirdi (Encarnación, 2008).

Yasayla ilgili düşünceliğine uğrayan bazı mağdur gruplarının Ulusal Ceza Mahkemesi'ne (Audiencia Nacional) yaptıkları başvurular üzerine Yargıç Balasar Garzón, Kasım 2008'de infazlar ve kayıplarla ilgili dava soruşturmasını başlatmaya karar verdi. Ancak aynı mahkeme 'İspanya İç Savaşı ve Francisco Franco yönetiminin ilk döneminde gerçekleşen zorla kaybetmelerin soruşturmaya yeterli olmadığına karar verdi ve dolayısıyla 114.266 şüpheli zorla kaybetme davasını kitle mezarlarının yargı alanlarında bulunduğu 43 yerel ceza mahkemesine havale etti. (Amnesty International, 2010). 13 mahkeme daha sonra, 'davaları sıradan suçlar olarak tasnif etti ve soruşturmaları suçların yasal olarak zaman aşımına uğraması nedeniyle kapattı. Sadece üç yerel mahkeme davaları uluslararası hukuk suçlarına dahil etti (bunlarda sürenin aşılması durumu yoktur) (Amnesty International, 2010). 2010'da, Garzón bilinçli olarak yetkilerini aşmaktan suçlu bulundu ve görevden alındı (Ku, 2010).

13. Bu yasa, tam ismiyle Yasa 52/2007, sivil savaş ve diktatörlük zamanında işkence ya da şiddet görenlerin haklarını tanıyıp genişletir ve mağdurların leyhine önlemler alınmasını sağlar. Yasanın tümünün bulunabileceği internet sayfası için bakınız, http://www.boe.es/aeboe/consultas/bases_datos/doc.php?id=BOE-A-2007-22296 Son erişim, 10 Ekim 2011.

Müdahil Gruplar

Tarihsel Belleğin Kurtarılması Derneği (ARMH) 2000 yılında Frankocular tarafından Ekim 1936'da öldürülen büyükbabasını arayan Emilio Silva tarafından kuruldu (Encarnación, 2008). Silva'nın büyükbabasının ve diğer on üç kurbanın daha yol kenarında bulunan mezarı, ARMH'nin başlıca davası oldu ve konu Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'ne taşındı.

Kasım 2002'de, Birleşmiş Milletler Zorla veya Gönülsüz Kayıplar Çalışma Grubu, İspanyol hükümetine İspanya Sivil Savaşı bitiminden sonra öldürülen Cumhuriyetçiler'in akıbetini belirlenmesi ve kayıpların kalıntılarının bulunduğu tespit edilen mezarların açılması için çalışmalar başlatmasını istedi. Çalışma Grubu, İspanyol hükümetine inceleme yapması için sadece iki vakayla ilgili tavsiyede bulunmuşken, konuyla ilgilenmesi için hükümet üzerinde baskıyı artırdı (Blakeley, 2005). Hükümetin BM kararına cevaben mezarlarda kazı yapmaya başlamasını beklemek yerine, ARMH özel maddi destek bularak mezar açma sürecini başlattı. Emilio Silva'nın büyükbabası, DNA testi ile kimliği belirlenen ilk İspanya iç savaşı kurbanı oldu. 2006'ya kadar, ARMH 520 cesedin bulunduğu 40 mezar alanında kazı yaptı. Burada altı çizilmesi gereken, ARMH'nin çalışmalarının gönüllülerle ve kayıp ailelerinin finansal desteğiyle yürütüldüğüdür. Bazı zamanlarda yerel yetkililer yardım önerisinde bulunmuş olsa da, kazıların ilk döneminde çalışmalar için merkezi hükümetten hiçbir yardım yapılmadı (Graham, 2004).

1998'de Şilili General Augusto Pinochet'nin Londra'da tutuklanması İspanya'da sivil savaş tartışmalarının şiddetlenmesine katkı yaptı. Pinochet'nin tutuklanması, evrensel yargı ilkesine dayanarak İspanyol yargıç Baltazar Garzón'un talebiyle gerçekleşmişti (Encarnación, 2008). Demokratik seçimle göreve gelen Salvador Allende hükümetine karşı düzenlenen CIA destekli bir darbeye ülkede yönetimi ele geçiren Pinochet, 1974 yılından 1990 yılında demokratik olarak seçilen devlet başkanına görevi devredene dek, ülkede devlet başkanı olarak görev yaptı. Pinochet, önce Şili'de yaşayan 50 İspanyol vatandaşını öldürmekle suçlandı. Bu suçlamaya, daha sonra 1973 yılından 1991'e kadar yüzlerce Şilili'ye yönelik sistematik işkence, cinayet, yasadışı gözaltı ve zorla kaybetme eklendi (Encarnación, 2008). Garzón tarafından başlatılan girişim, mağdur aileleri derneğinin ilgisini uyandırmak suretiyle mahkemeye başvurlarını sağlamıştır.

Ancak, ülkede yaşanan bu gelişmelerden daha da önemlisi, İspanyol toplumunda konuyla ilgili bilincin uyanmasında önemli bir rol oynayan AMRH gibi mağdur dernekleri ile onları destekleyen solcu siyasi partilerin birlikte oluşturdukları baskıdır (Izquierda Unida ve Catalanish). 2008'de, İspanyol yargıç Garzón, mağdur aileleri derneğinin açtığı davalar üzerine, 114,266 kişinin öldürüldüğü 17 Temmuz 1936 ile Aralık 1951 arasında yapılan infazlar ve kayıplarla ilgili soruşturma başlattı (Beevor, 2006). İspanya'da 2,052 civarında gömü alanı olduğu tahmin edilmektedir ve bunlarda yüzde 10'undan daha azıyla ilgili soruşturma yapılmıştır (Fotheringham, 2010). İspanyol hükümeti konuya yaklaşımındaki tutarsızlığı sürdürmekte, ilerleme yavaş olmaya devam etmekte, çoğu kez kentlerin sağcı belediye meclisleri kazılara karşı çıkmakta ve kentsel gelişmenin sonucunda olası gömü yerlerinin üzerine binalar dikilmektedir (Fotheringham, 2010). Ancak, kısa bir süre önce, hükümet gömü yerlerini haritalandırdı ve mezarların kazılması için bir protokole imza attı.¹⁴

Çatışmanın mirası

İspanya'da iç savaşın mirasıyla yüzleşme daha yeni başlamış olup, geçmişe nasıl yaklaşılması gerektiğiyle ilgili toplumun tüm kesimlerinde oldukça büyük gerilim yaşanmaktadır. Bu, özellikle kayıplar konusunda belirgin hale gelmektedir. Medyada kayıpların mezarlarının bulunmasının önemiyle ilgili büyüyen fakat temkinli bir tartışma vardır. Aynı zamanda, sol ve sağ arasındaki siyasi bölünmüşlük sürmeye devam etmektedir ve kayıp aileleri, kalıntıları arama sürecinde halâ gizlilik talep edebilmektedir. Bununla birlikte, aileler, mezar alanlarının açılması ve cesetlerin çıkarılıp kimliklerinin tespit edilmesi için baskının devam etmesinde önemli rol oynamaktadır. Sivil toplum aktörleri, sanatçılar ile akademisyenlerin de geçmişin tartışılması ve sivil savaşın anlamlandırılması üzerine yeniden düşünme sürecine katılımı artmaktadır.

14. Konuyla ilgili detaylı bilgi için, bkz: http://mapadefosas.mjusticia.es/exovi_externo/CargarInformacion.htm.

Bir şekilde, 1977 affının ruhu Zapatero'nun 2007 Tarihsel Bellek Yasası'nda yaşamaya devam etmiştir çünkü yeni yasaya göre, herhangi bir insan hakları ihlali davasında verilecek mahkeme kararında 'olaylara karışan ya da yaptırım veya suçlamalara yol açan yasal işlemlerde adı geçen kişilerin kimliğine atıf yapan hiçbir referans göz önünde tutulmayacaktır' hükmü vardı. Bu, İspanya'da insanlığa karşı suç işleyen kimsenin hiçbir zaman yargılanmayacağını gerçek anlamda garanti etmektedir (Encarnación, 2008). Yasa ayrıca, ciddi insan hakları ihlalleri mağdurları ve yakınlarına haklarını teslim etme konusunda uluslararası standartların altında kalmaktadır (Amnesty International, 2010).

| İspanya'yla İlgili Seçilmiş Kaynaklar

İspanya İç Savaşı üzerine

- İspanya İç Savaşı'yla ilgili BBC'nin hazırlamış olduğu kılavuz:
<http://www.bbc.co.uk/dna/h2g2/A882902>
- İspanya iç savaşını özetleyen kısa bir klip:
http://www.encyclomedia.com/video-spanish_civil_war.html#moretext
- Franco ve Hitler'in 1940'taki buluşmalarını gösteren bir klip:
http://www.youtube.com/watch?v=_d32vTvpV7s
- Franco'nun iç savaş zaferinin ardından yaptığı konuşmadan bir bölüm gösteren bir klip:
http://www.youtube.com/watch?v=HX_-faiNTVU&feature=related

Kayıp kişilerin aranmasıyla ilgili

- Tarihsel Belleğin Kurtarılması Derneği:
<http://www.memoriahistorica.org.es/joomla/>
- Adalet bakanlığı'nın sitesinde mezarların yerini gösteren harita:
http://mapadefosas.mjusticia.es/exovi_externo/CargarInformacion.htm
- Savaştan 60 yıl sonra, kayıp yakınlarının akrabalarını araması:
<http://www.youtube.com/watch?v=FKOfzMa-NOU>
- İspanya'nın Franko-dönemi kayıpları için itinalı arama, AFP, Kasım 22, 2010:
<http://www.dawn.com/2010/11/22/the-painstaking-search-for-spain%E2%80%99s-franco-era-missing.html>
- İspanya geçmişiyle yüzleşmeye başlıyor:
<http://www.csmonitor.com/2003/0206/p06s01-woam.html>
- İspanya'da tarihsel belleğin kurtarılması. Frankocular tarafından öldürülen ve kalıntıları bir toplu mezarda bulunmuş olan bir adamın torunu ile yapılan bir görüşme:
http://www.democracynow.org/2004/11/23/recovering_historic_memory_in_spain_grandson
- Toplu mezarların kazılmasıyla ilgili:
<http://www.archaeology.org/0609/abstracts/franco.html>
- Şair ve oyun yazarı Federico Garcia Lorca'nın milliyetçiler tarafından 1936'da öldürülmesinden sonra ailesinin Lorca'nın kalıntılarını bulmak için yakın zamanda başlattıkları girişimle ilgili bir makale:
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/5262420.stm>

- Yargıç Baltazar Garzon'la ilgili:
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2211769.stm>
http://www.nytimes.com/2010/04/09/opinion/09fri2.html?_r=1
<http://www.guardian.co.uk/world/2010/apr/25/baltasar-garzon-spain-franco>

İspanya'daki anıtlar üzerine

- İspanya'da bir Franko heykelinin indirilmesi:
<http://www.youtube.com/watch?v=glrqHAjTwHc&feature=related>
- 'Spain Examines Future of Fascist Monument, and Franco's Remains' Rafael Minder'in 21 Haziran 2011 tarihli New York Times gazetesindeki makalesi:
http://www.nytimes.com/2011/06/22/world/europe/22ihtspain22.html?_r=1&scp=2&sq=franco&st=cse

| İspanya ile ilgili Kaynakça

- Amnesty International (2010c). Spain – Amnesty International Report 2010. [Çevrimiçi.] <http://www.amnesty.org/en/region/spain/report-2010> adresinde bulunabilir. Son erişim 29 Eylül 2011.
- Anderson, J.L. (2009). 'Lorca's Bones Can Spain finally confront its civil-war past?'. *The New Yorker Digital Edition*. [Çevrimiçi.] http://www.newyorker.com/reporting/2009/06/22/090622fa_fact_anderson adresinde bulunabilir. Son erişim 29 Eylül 2011.
- Beevor, A. (2006). *The Battle for Spain*. Phoenix, London.
- Blakeley, G. (2005). 'Digging up Spain's past: consequences of truth and reconciliation', *Democratization*, 12(1), ss. 44-59.
- Elkin, M. (2006). 'Opening Franco's Graves', *Archaeology* 59(5), ss. 38-43.
- Encarnación, O. (2007/8). 'Pinochet's Revenge: Spain Revisits its Civil War', *World Policy Journal*, 24(4), ss. 39-50.
- Encarnación, O. (2008). 'Reconciliation after Democratization: Coping with the Past in Spain', *Political Science Quarterly* 123(3), ss. 435-459.
- Ferrándiz, F. (2006). 'The return of Civil War ghosts, The ethnography of exhumations in contemporary Spain', *Anthropology Today*, 22(3), ss. 7-12.
- Ferrandiz, F. (2009). 'Cries and Whispers: Exhuming and Narrating Defeat in Spain Today', *Journal of Spanish Cultural Studies*, 9(2), ss. 177-192.
- Fotheringham, A. (2010). 'Scandal of the Spanish Civil War mass graves', *The Independent*, 14 Kasım 2010.
- Graham, H. (2004). Coming to Terms with the Past: Spain's Memory Wars', *History Today*, 54(5). [Çevrimiçi.] <http://www.historytoday.com/helen-graham/coming-terms-past-spain%E2%80%99s-memory-wars> adresinde bulunabilir. Son erişim 29 Eylül 2011.
- Kovras, I. (2008). 'Unearthing the Truth: The Politics of Exhumations in Cyprus and Spain', *History and Anthropology*, 19(4), ss. 371-390.
- Ku, J. (2010). 'Garzon Formally Charged for Exceeding Jurisdiction, Could Be Suspended Within Days', *OpinioJuris*, 8 Nisan 2010. [Çevrimiçi.] <http://opiniojuris.org/2010/04/08/garzon-formally-charged-for-exceeding-jurisdiction-could-be-suspended-within-days/> adresinde bulunabilir. Son erişim 10 Ekim 2011.
- (n.a.) (2008). 'Digging up the Franco era: Spanish judge orders 19 mass graves exhumed', *Der Spiegel Online*, 17 Ekim 2008. [Çevrimiçi.] <http://www.spiegel.de/international/europe/0,1518,584822,00.html> adresinde bulunabilir. Son erişim 10 Ekim 2011.
- Ruiz, J. (2007). 'Franco and the Spanish Civil War', *History Review*, 57(8).
- Tamarit Sumalla, J. (2011). 'Transition, Historical Memory and Criminal Justice in Spain', *Journal of International Criminal Justice*, 9(3), ss. 729-752.

Sorunun kökeni

Fas'ın 1956 yılında Fransa'dan bağımsızlığını kazanmasıyla sistematik insan hakları ihlalleriyle dolu karanlık bir dönem başladı. Yıllarca 50,000 civarında Fas vatandaşı Faslı yöneticiler tarafından gelişigüzel tutuklandı, işkence edildi ve 'kaybedildi.' Fas yönetimi, halkın protestolarına ve grevlerine de şiddet kullanarak yanıt verdi (ICTJ, 2009).

1961'de, Kral II. Hasan tahta çıktı ve 30 yıl boyunca ülkede 'sert ve despot' bir yönetim hüküm sürdü (Howe, 2000). Kral II. Hasan, Fas'ı, istikrarsızlığın hüküm sürdüğü bölgede, Batı taraftarı bir istikrar kalesi yapmayı hedefliyordu. II. Hasan ayrıca çağdaş anayasal monarşinin temellerini attı. Ancak Kral II. Hasan yönetimi, 1960'larda yükselişe geçen Arap sosyalizminden korkuyordu ve sonuçta, kralın ordusu, monarşiye karşı tehdit oluşturduğu düşünülen kişileri bastırmaya yönelik operasyonlar düzenledi (Howe, 2000).

Yetkili görevliler, 1960'lı yıllar boyunca aydınlar, sendikacılar ve solcu Ulusal Halk Güçleri Birliği üyeleri ile çiftçiler ve monarşiye karşı olduğu düşünülen herkesi hedef aldı (Opgenhaffen and Freeman, 2005). 1970'lerin başında düzenlenen iki başarısız askeri darbe girişimi ise, özellikle Marksistler ve İslamcılara yönelik baskıların daha da şiddetlenmesine yol açtı. Muhafifler tutuklanıp, 'kaybedildikleri' gizli gözaltı merkezlerine götürüldüler. Darbede görev almakla suçlanan bazı ordu subayları kısa yargılamanın ardından idam edildiler, bazıları ise yıllarca tutuldukları gözaltı merkezlerine gönderildiler. 'İşkenceden kurtulanlar gizli gözaltı tesislerinin derinlerindeki dar ve karanlık hücrelerde tutsaklıklarını anlatan otobiyografik öyküler yazdılar' (Opgenhaffen ve Freeman, 2005). 1975 sonrası, Batı Sahra'da Fas ve 'Sahravi Polisario Cephesi'¹⁵ arasındaki savaşın başlamasıyla birlikte, insan hakları ihlallerinde belirgin bir yükseliş oldu. Binlerce insan, keyfi gözaltılara alınarak işkence gördü (ICTJ, 2009(a)). Toplamda, 50,000 civarında kişi keyfi tutuklama, kaybetme ve yargısız infaz kurbanı oldu. 1,000 ve 2,000 arasında kişi ise kayıp oldu (Opgenhaffen ve Freeman, 2005).

Kayıplara resmi yaklaşım

Fas, 1990'larda bir reform sürecinden geçmeye başladı. Kral II. Hasan, büyüyen iç ve dış tepkiler karşısında, 1990'da kendisine 'insan haklarıyla ilgili bütün konularda' danışmanlık yapacak bir İnsan Hakları Danışma Konseyi (CCDH) kurmak zorunda kaldı. Birkaç yıl sonra, yetkililer birkaç yüz siyasi muhalifi serbest bıraktı (ICTJ, 2009(a)). Bu aşamada, Kral II. Hasan yeni bir anayasa çıkardı ve bu anayasada krallığın 'evrensel olarak tanınmış insan haklarına bağlı' kalacağı belirtiliyordu. Ancak, Fas'taki ana muhalefet partileri toplumsal özgürlükleri kısıtlayan ve monarşinin ezici gücünü tasdik eden yeni anayasaya karşı çıktı. Buna karşılık, monarşi uluslararası takdir kazanmak adına, 1993'te İnsan Hakları Bakanlığını kurdu ve Birleşmiş Milletler İşkenceye Karşı Sözleşme'yi onayladı (Opgenhaffen and Freeman, 2005).

Şubat 1998'de, II. Hasan, bir insan hakları avukatı ve Sosyalist muhalefet lideri olan Abderrahmane Youssoufi'yi başbakan ilan etti (Guillerot et. al., 2009). Youssoufi hükümetinin programı, yönetim, eğitim, ekonomi, yargı, insan hakları ve kadın haklarında köklü reformlar vadediyordu. 28 Eylül 1998'de **İnsan Hakları Danışma Konseyi (CCDH)**, kayıp kişilerin sayısının 112 olduğunu ve bunların 56'sının ölü olduğunu açıkladı. İnsan hakları grupları bu rakamlara gerçek olamayacak kadar düşük olması nedeniyle karşı çıksa da, Konsey'den gelen açıklamayı, devletin kayıp kişiler konusundaki sorumluluğunu açıkça kabul ettiğinin göstergesi olarak değerlendirdiler (Guillerot et. al., 2009). Aynı yıl, CCDH kralın geçmiş insan hakları ihlalleri kurbanlarına tazminat vermek için resmi bir kurum oluşturması gerektiği yönünde tavsiyede bulundu. Kral II. Hasan, komisyonun önerisini ölümünden sadece iki hafta önce kabul etti (ICTJ, 2009).

Kral II. Hasan'dan sonra tahta 30 Haziran 1999'da oğlu VI. Muhammed geçti. Yeni kral babasının izinden gitmekten kaçındı. Kral VI. Muhammed'in tahta geçmesinin ardından ilk işlerinden biri keyfi gözaltı ve zorla kaybetme kurbanlarına tazminat vermek amacıyla bir **Bağımsız Tahkim Kurulu (IAC)** kurmak oldu. Dört yıla yakın bir çalışma süresi içinde IAC, 7000'den fazla davayı sonuca bağladı ve 100 milyon dolar civarında tazminat ödedi

14. Batı Sahra'nın yerli halkı Sahravilerin Batı Sahra'nın Fas'tan bağımsızlık kazanması için verdikleri ulusal bağımsızlık hareketi.

(ICTJ, 2009). Bağımsız Tahkim Kurulu, 742 zorla kaybetme davasına açıklık getirdi ancak yüzlerce diğer davaya bakılmadı (ICTJ, 2009). Bazı mağdurlar ve aileleri Kurul'un çalışmalarıyla ilgili şikayetlerde bulunarak, daha fazla adalet ve devletin suçlarıyla ilgili daha fazla şeffaflık istedi (ICTJ, 2009).

Müdahil Gruplar

Sonuç olarak, Fas'taki sivil toplum örgütleri geçmişle yüzleşmek için kapsamlı bir yaklaşımın benimsenmesi talebini dile getirmeye başladılar. Ekim 1999'da bir grup eski siyasi tutuklu, bağımsız bir hakikat komisyonunun kurulması ve tazminatın tanımının genişletilmesi için kampanya yapmak amacıyla **Fas Hakikat ve Adalet Forumu**'nu (Forum Vérité et Justice ya da FVJ) kurdu. Forum'un o zamanki başkanı 1974'ten 1991'e kadar siyasi tutuklu olan Driss Benzekri idi (ICTJ, 2009(a)). 2001'de düzenlenen bir ulusal sempozyumda, FVJ, iki insan hakları örgütü, Fas İnsan Hakları Derneği ve Fas İnsan Hakları Kurumu'yla birlikte, bağımsız bir hakikat komisyonu kurulması yönünde bir plan üzerinde uzlaşmaya vardı ve bunu krala sundu (ICTJ, 2009).

Baskı rejimi mağdurları adına FVJ, dört noktaya odaklanan bir programla kampanyalar yürütmektedir: İnsan hakları ihlalleriyle ilgili gerçekleri bulmak, devletin resmen özür dilemesi için kampanya yürütmek, mağdurların rehabilitasyonu ile baskıcı politikaların önlenmesi ve geçmişteki ihlallerin yeniden yaşanmasının engellenmesi için çalışmak (Vairel, 2008). FVJ'nin önemli bir yönü, milliyetçiler, sosyalistler, Marksist-Leninistler, İslamcılar ya da iki darbe girişiminde yer alan ordu subayları gibi, tüm gruplardan baskıcı rejim altında mağdur olmuş kişileri çatısı altında biraraya getirmesidir (Vairel, 2008).

FVJ, yıllar boyunca konuyu toplumun gündeminde tutmak için sürekli gösteriler düzenledi. Mart 2000'den itibaren, Latin Amerika'da gittikçe yayılan eylemlerden de ilham alarak, örgüt eski gizli gözaltı merkezleri önünde düzenli gösteriler yapmaya başladı. Örgüt liderleri; mumlar ve güller tutan, kayıpların resimlerini sallayan ya da boyunlarına asarak taşıyan insan hakları aktivistlerinin ve mağdurlarının biraraya geldiği bir dizi oturma eylemi başlattı (Vairel, 2008). Yaptıkları baskı sayesinde bir hakikat ve uzlaşma modelinin gelişmesine olanak veren FVJ'nin, esas olarak bu nedenden ötürü Fas'ın geçmişle yüzleşmesinde oynadığı rol çok önemlidir (Vairel, 2008).

2003'te İnsan Hakları Danışma Konseyi (CCDH), 'demokratik geçişi sağlama' için Kral Muhammed'in bir hakikat komisyonu kurması tavsiyesinde bulundu. Kral, Ocak 2004'te **Eşitlik ve Uzlaşma Komisyonu**'nu (IER) görevlendirdi. CCDH, kralın atadığı IER üyelikleri için isimler önerdi. Bunlardan bazıları eski siyasi tutuklulardı. IER'in başkanı ise, FVJ kurucularından Driss Benzekri oldu.

IER'in amacı, geçmiş insan hakları ihlalleriyle ilgili gerçeklerin ortaya çıkarılmasını, mağdurlar ve ailelerine tazminatlar verilmesini sağlamak ve gelecek ihlallerin önüne geçmek için alınması gereken önlemlerle ilgili tavsiyelerde bulunmaktı. Komisyon, 1956'daki bağımsızlıktan 1999'da Bağımsız Tahkim Kurulu'nun kurulmasına kadar olan süreyi soruşturmakla ve bireysel değil kurumsal suçları tespit etmekle yetkiliydi. Sonradan yetki alanı genişledi ve zorla kaybetme ve keyfi tutuklamaya işkence, faili meçhul cinayetler, protestoculara karşı aşırı güç kullanımı, cinsel şiddet suçları ve zorla göç ettirme de dahil gibi öteki suçlar da eklendi (ICTJ, 2009). IER'in araştırmaları yürütecek kadar otoriteye sahip olmamasına rağmen, kamu otoriteleri yasal olarak işbirliği yapmaya mecburdular. Yine de birtakım emniyet kurumları ve eski memurlar işbirliği yapmayı reddettiler.

Bazı insan hakları örgütleri de IER'in tanıkların ve mağdurların suçluların isimlerini vermelerini engellemesini protesto ettiler. Tanıklıkların radyo ve televizyonlarda yayımlanan ifadeleri ancak önceden suçluların isimlerini vermeyeceklerine dair sözleşme imzalamaları. Buna karşılık, Fas İnsan Hakları Derneği öncülüğünde birtakım sivil toplum örgütleri, az sayıda mağduru ifade verdiği ve suçluların isimlerini açıkladığı paralel duruşmalar yaptı.

IER, nihai raporunu Aralık 2005'te Kral Muhammed'e sundu ve kral, raporun yayınlanmasına onay verdi ve CCDH'den komisyonun tavsiyelerini yerine getirmesini istedi (ICTJ, 2009).

IER raporu, devlet aktörlerinin ve diğer kurumların geçmişteki insan hakları ihlalleri suçlarındaki sorumluluğunu resmileştirdi. Komisyon ayrıca, geniş bireysel tazminat planlaması yaptı, toplu tazminatın benimsenmesini önerdi ve başbakanın geçmişteki suçlardan dolayı özür dilemesi tavsiyesinde bulundu. Komisyon aynı zamanda devlet kurumlarında yaşanan üstünlüğünün güçlendirilmesi ve insan hakları ihlallerinin tekrarlanmaması için reformlar yapılmasını tavsiye etti. IER, Fas hükümetine, anayasada insan haklarını güvence altına alacak açık maddeler eklemesi, ölüm cezasını kaldırması ve ülkenin güvenlik ve adalet sistemlerinde reform yapması yönünde tavsiyelerde bulundu (ICTJ, 2009(a)).

Fas'taki kayıpların kesin sayısı bilinmemekle birlikte, Birleşmiş Milletler Gözaltında Zorla ya da Gönülsüz Kayıplar Çalışma Grubu'na (UNWGEID) yıllar içinde 248 dava ulaşılmıştır. Bunlardan 185'i, esas olarak hükümet tarafından aydınlatılmıştır. 9 dava ise UNWGEID'de beklemede kalmış (ICRC, 2010) ve UNWGEID'e sunulmayan, bir tanesi de çözümsüz kalmıştır. Kayıpların gerçek sayısının, bunlardan çok daha yüksek olduğuna inanılmaktadır çünkü ailelerin tümü kayıplarını UNWGEID'e bildirmemiştir. Bağımsız Tahkim Kurulu da nihai raporunda zorla kayıp vaka sayısını 742 olarak vermiş olmakla birlikte ülkede daha yüzlerce kişinin akıbetiyle ilgili resmi bilgi halâ bulunmamaktadır.

Şiddetin mirası

Fas'ın toplu tazminat programı, kolektif tazminatlar alanında en ileri örneklerden biridir. Toplu tazminat programı, hedef toplumların sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarına yanıt verecek bir kalkınma boyutu ile eski gözaltı merkezlerinin sosyal, kültürel ve ekonomik merkezlere ve anma mekânlarına dönüştürülerek, geçmişte işlenen suçların kabul edilmesi ve hafızanın korunmasını amaçlayan sembolik bir boyutu içeriyor. Yetkililer, toplu cezalandırmadan mağdur olmuş topluluklar ile eski gizli gözaltı merkezlerinin varlığından dolayı izolasyona maruz kalmış, aralarında al-Hoceima, Khenifra, Figuig, Zagora ve Kazablanka'daki Hay Mohammadi'nin de bulunduğu 11 bölgeyi kolektif tazminatlar kapsamına almıştır (International Coalition Against Enforced Disappearances, t.y.).

2006'dan beri CCDH, IER'in tazminat programlarını uygulamada önemli gelişme kaydetmiştir. Mağdurlara bireysel tazminatların ödenmesi neredeyse tamamlandı. Bu kapsamda 9,000 civarında kişiye toplam 85 milyon dolara yakın bir miktar tazminat ödendi. CCDH, mağdurlara ve ailelerine tıbbi hizmet ve ücretsiz mesleki eğitim verilmesi için bakanlıklar ve resmi birimlerle anlaşmalar imzaladı. 2008'de bölgesel ve toplumsal düzeyde kolektif tazminatların uygulanması ve mali kaynak sağlanması için bir program oluşturuldu (ICTJ, 2009). Kolektif tazminat programının sembolik boyutu 'eski gizli tutuklama merkezlerinin anma mekanlarına dönüştürülmesi de dahil, anıtların inşası ve anma etkinliklerinin düzenlenmesi ile yaşanan mağduriyetin kabulünü ve hafızanın korunmasını amaçlıyor' (ICTJ, 2009).

CCDH'nin kayıpların akıbetini aydınlatma raporu hâlen karmaşıktır. Diğer pek çok yerde olduğunun tersine, Fas'taki kayıpların tümü öldürülmemiştir, ancak çok fazla sayıda kişi yıllarca, bazen on yıllarca hapislerde çürümüştür. Serbest bırakılanlar, neden hapiste tutulduklarına ya da neden serbest bırakıldıklarına dair hiçbir açıklama yapılmadan öylesine serbest bırakıldılar. CCDH'nin raporun tavsiyelerini yerine getirme yükümlülüğü bağlamında, kurbanların ailelerinin isteği doğrultusunda Faslı yetkililerce kazılar yapılmış, ancak aileler sürecin şeffaf olmadığından şikayetçi olmuştur. Komisyon'a yöneltilen bir diğer eleştiri de, Komisyon'un incelemeleri yürütecek güce sahip olmaması ve insan hakları ihlallerinde bulunan suçluları sorumlu tutacak yetkiye sahip olmamasıydı. Uluslararası Kızılhaç Komitesi ve Uluslararası Af Örgütü gibi uluslararası kurumlar, '1975-1991 Batı Sahra savaşıdan bugüne halâ kayıp olan kişilerin akıbetlerinin aydınlatılmasına yönelik çabaları kapsamında Faslı otoritelerle Polisario Cephesi arasında diyalog' kurulmasına yardımcı olmaktadır (ICRC, 2010).

2011 yılı itibarıyla, yapılması gereken önemli işler halâ beklemededir. Faslı yetkililer, mağdurların 'hakikati bilme, adalet ve yeterince tazminat' hakkını tam olarak verme yükümlülüklerini henüz yerine getirmemişlerdir (Amnesty International, 2010). Birtakım kayıp vakaları halâ çözülmemiştir. Bazı kayıp yakınları, sevdiklerinin kalıntılarına erişimden ve tutsaklıkları ya da ölümleriyle ilgili düzgün veya tutarlı bilgidir mahrumdur. Kayıpların akıbeti ve ölenlerin gömüldükleri yerlerle ilgili komisyonun yetersiz bilgi verdiği yönünde önemli şikayetler olmuştur. Bunun yanı sıra, toplumsal tazminat programları halen uygulama aşamasındadır. IER'in yasal ve kurumsal reform tavsiyeleri halâ gelişmiş değildir (ICTJ, 2009). Ayrıca, belirtmek gerekir ki, zorla kaybetme uygulaması, yaygın olmasa da, Fas'ta halâ devam etmektedir.

| Fas'la İlgili Seçilmiş Kaynaklar

Fas'ın genel arka planı

- Human Rights and Freedom from State Tyranny: Country Studies – Morocco:
<http://www.democracyweb.org/rights/morocco.php>

Yakın zamandaki insan hakları reformları ile ilgili

- 'Human Rights and Freedom from State of Tyranny: Country Studies - Morocco':
<http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-12695092>
- Artan protestolar karşısında Fas hükümetinin vaatleri:
<http://www.youtube.com/watch?v=qP1plxzyQXE>

Yakın tarihte yaşanan kayıplarla ilgili

- <http://www.euromedrights.org/en/about/4306.html>

Hakikat komisyonu üzerine

- Eşitlik ve Uzlaşma Komisyonu (IER) nihai raporunun özeti:
<http://www.ccdh.org.ma/spip.php?article551>
- Komisyon ve kaybolmalarla ilgili İnsan Hakları İzleme Komitesi raporu:
http://www.hrw.org/reports/2005/morocco1105/4.htm#_Toc119468371
- Komisyonla ilgili bilgi:
<http://www.hrw.org/en/node/11523/section/7>
- IER başkanı Driss Benzekri'nin komisyonun görevinin tamamlanması ardından yaptığı konuşma:
<http://www.ictj.org/static/MENA/Morocco/IER.benzekri.eng.pdf>
- 'Morocco Truth Commission Public Hearings to Begin Tomorrow', ICTJ Basın Bildirisi, 20 Aralık 2004:
<http://www.ictj.org/en/news/press/release/282.html>
- 'Morocco lifts lid on torture cases, abuse':
<http://www.ictj.org/en/news/coverage/article/365.html>
- 'Royal Gulag' Tazmamart tutuklu kampıyla ilgili Economist'te yayımlanan yazı:
http://www.economist.com/node/486729?Story_ID=486729
- 'New king delves into father's gruesome heritage':
<http://www.spiegel.de/international/spiegel/0,1518,348023,00.html>
Karl II. Hasan rejimindeki insan hakları ihlallerini ortaya çıkarmak için mahkemeye sunulan Faslı baskı ve işkence kurbanlarının fotoğrafları.

- 'Morocco truth panel details abuse':
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/4536258.stm>
- 'Stirrings in the Desert' New York Times interaktif internet sayfası:
http://www.nytimes.com/packages/khtml/2005/10/01/international/20051001_MOROCCO_FEATURE.html
- 'Morocco's justice and reconciliation commission' [Fas Adalet ve Uzlaşma Komisyonu]:
<http://www.merip.org/mero/mero040405>

Fas'ta anıtlar üzerine

- Tazmamart hapishanesi için bir anıt yapılması çağrısı:
<http://www.moroccoboard.com/viewpoint/42-jamal-laoudi/490-tazmamart-the-memorial>
- İşkence merkezlerini yeniden kullanma planları:
http://www.magharebia.com/cocoon/awi/xhtml1/en_GB/features/awi/features/2008/12/02/feature-03
- Tazmamart hapishanesiyle ilgili Google videoları için:
http://www.google.com/search?hl=en&biw=1280&bih=576&gbv=2&q=tazmamart%20prison&ie=UTF8&sa=N&tab=iw#q=tazmamart+prison&hl=en&sa=N&biw=1280&bih=576&gbv=2&prmd=ivns&source=univ&tbs=vid:1&tbo=u&ei=ehSJYrsOtSZhQe6y8i2Dg&ved=0CEYQqwQ&bav=on.2,or.r_gc.r_pw.&fp=ff3e2739446bc197

| Fas ile ilgili kaynakça

- Amnesty International (1991). 'Morocco: A Pattern of Political Imprisonment, Disappearances and Torture'. London: Amnesty International.
- Amnesty International (2010b). 'Broken Promises: The Equity and Reconciliation Commission and Its Follow Up'. London: Amnesty International.
- Guillerot, J. et. al. (2009). 'The Rabat Report: The Concept and Challenges of Collective Reparation'. New York: International Center for Transitional Justice.
- Hazan, P. (2006). 'Morocco: Betting on a Truth and Reconciliation Commission', USIP Special Report, vol.165.
- Howe, M. (2001). 'Under a New Regime, Moroccans Search for Truth And Justice', Washington Report on Middle East Affairs, 20(7), s. 32.
- Human Rights Watch (2005). 'Morocco's Truth Commission: Honoring Past Victims During an Uncertain Present', Human Rights Watch Reports, 17(11).
- International Center for Transitional Justice (ICTJ) (2009). 'Truth and Reconciliation in Morocco'. New York: International Center for Transitional Justice.
- International Coalition Against Enforced Disappearances (n.d.). Morocco: Country by Country Ratification Campaign. [Çevrimiçi.] <http://www.icaed.org/the-campaign/morocco/> adresinde bulunabilir. Son erişim 29 Eylül 2011.
- International Committee of the Red Cross (ICRC) (2010). The ICRC regional delegation in Tunis. [Çevrimiçi.] <http://www.icrc.org/eng/where-we-work/africa/tunisia/overview-tunis.htm> adresinde bulunabilir. Son erişim 29 Eylül 2011.
- Opgenhaffen, V. ve Freeman, M. (2005). 'Transitional Justice in Morocco: A Progress Report'. New York: International Center for Transitional Justice.
- Slymovics, S. (2003). 'No Buying Off the Past: Moroccan Indemnities and the Opposition', Middle East Report, no. 229. Washington, D.C.: Middle East Research and Information Project, ss. 34–37.
- Vairel, F. (2008). 'Morocco: From Mobilizations to Reconciliation?', Mediterranean Politics, 13(2), ss. 229–241.

